

UiT

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Institutt for lærerutdanning og pedagogikk

Samisk verdensforståelse i møte med helsevesenet

Misforståelser i terapien

Rita Synnøve Mathisen

Mastergradsoppgave i Kultur og profesjon, mai 2016

Universitetet i Tromsø
Norges arktiske universitet

Kandidat: Rita Synnøve Mathisen

Mastergradsoppgave i Kultur og Profesjon

PED-6900

**Samisk verdensforståelse i møte med helsevesenet-
misforståelser i terapien**

Vår - 2016

INNHOLD

1. Forord	3
2. Innledning	5

DEL 1

3. Tema og problemstilling	8
4. Sedvane er utfordrende	12
5. Om å forme verdier	17
6. Informanter og utfordringer	22

DEL 2

7. Litt om «ikke jordiske»	25
8. Fortellinger belyser	27
9. Når døde varsle «ukjente»	31
10. Tro kan være sterk	33
11. Varsel og beskyttelse	36
12. Forvarsel i drøm	41
13. Om «bøla»	43
14. Noen hjelper	47
15. Om å helbrede	48
16. Kort om politikk og hverdagsliv	53
17. Erfaring er kunnskap	56

DEL 3

18. Dårlig varsel	58
19. Vår lille sønn dør	62
20. Helsevesenet	66
21. Mine behov og samfunnet «støtte»	70
22. Hjelpere kommer uventet	73
23. Fortsettelse følger	75
24. Avslutning	77
 <i>Litteratur</i>	 80

1. Forord

Høsten 2009 startet jeg på studiet «Erfaringsbasert masterprogram i Kultur og Profesjon» ved Universitetet i Tromsø. Med meg fikk universitetet en ny student med sjøsamisk kulturbakgrunn og samtidig tilknytning i norsk kultur. En som var tro mot sin egen samiske bakgrunn, men usikker på storsamfunnets evne til å respektere det. En som har blitt fratatt morsmålet, men selv føler «å snakke norsk på samisk».

Fornorskingspolitikken har fungert i mitt tilfelle. Jeg lærte aldri å snakke samisk av mine foreldre, men mener altså at mitt språk er preget av vår spesifikke samisk kulturelle tenkning. Fornorskingen bidro til å skjule ytre kjennetegn på samisk. Jeg lærte å skjule alt jeg forstod var annerledes det «norske». I lang tid før høsten 2009 hadde jeg lett etter måter å utvide min forståelse av samisk kunnskapstradisjon. Mer bestemt tenkemåten som preger samisk kulturell håndtering av psykiske utfordringer i livet. Jeg hadde selv hatt erfaringer hvor jeg opplevde et sterkt behov for psykiatrisk hjelp i en belastende livssituasjon. I tiden da mitt livs sterkeste behov (*for hva?*) oppstod, opplevde jeg å komme «til kort» når det gjaldt å finne riktig støtte til meg selv helsemessig. Jeg kunne ikke samarbeide fullt ut med de offentlige helsetilbudene basert på en norsk kulturell velferdsmodell. Årsaken til det vil bli tatt opp ofte i løpet av denne teksten. Jeg kunne heller ikke fullt ut dra nytte av samisk kulturelle hjelpetradisjoner. Jeg kjente til ulike muligheter som fantes når det gjaldt lokale måter å beherske livet på, når det gjør som mest vondt. Men jeg klarte bare ikke å «bruke tiden» riktig i den perioden når min psykiske helse var dårlig. Kanskje blir det mer korrekt å si at jeg var fratatt muligheter til å bruke tiden riktig. Med «riktig» mener jeg at mine behov for tradisjonell hjelp ikke kunne imøtekommes i et statlig helsevesen. Timer og dager ble «spist opp» av et hjelpesystem som ikke kunne «se» mine behov. De bidro dermed til å være en ytterligere belastning i allerede for hardt presset livssituasjon.

Studiet «Kultur og Profesjon» var noe helt nytt. Jeg hadde ikke sett et liknende tilbud andre steder og mine forventninger til masterprogrammet opptok meg svært mye. Interessen var sterkt personlig, men også basert i et ønske om å kunne bidra til en allment bedre forståelse av samiske menneskers behov når livet er utfordrende. Mitt yrke er lærer i grunnskolen i en «samisk kommune». I yrket mitt så jeg at det kunne oppstå «kulturkollisjoner» mellom «brukere» og den hjelpen vi (skolefolk) ga med støtte fra norske institusjoner. At jeg kunne få en innsikt til beste for egen yrkesprofesjon var viktig, men aller viktigst ble det utbyttet jeg etterhvert tilegnet meg for egen personlig utvikling. Studiet hjalp meg til å stå bedre rustet til å forstå en kulturkonflikt, som jeg selv opplevde, i en tid hvor livet mitt var sterkt preget av traumer som rammet meg og min familie hardt.

I april 2009 skrev journalist Mona Solbakk følgende pressemelding fra Universitetet i Tromsø:

Fra høsten tilbyr Universitetet i Tromsø en erfaringsbasert master i kultur og profesjon, sannsynligvis som den første utdanningsinstitusjon i verden.

-I dag har den samiske befolkningen dårlig tilbud innenfor profesjon som helse, sosialvesen, utdanning, barnevern og lignende. Forteller professor Jens-Ivar Nergård, som er kulturforsker ved UIT.

-Den nye masteren i kultur og profesjon skal utdanne en ny type fagfolk som kan håndtere kulturelle utfordringer i sin profesjonelle virksomhet.

Hensyn til kulturforskjeller

(...)-Vi ser på dette som en av våre oppgaver. Vi ønsker å heve kompetansen og gi et bedre behandlingstilbud som tar hensyn til kulturelle forskjeller; forklarer Gunn Heatta, leder for SANKS.

Opplever å ikke bli forstått

(...)-Mange samer forstår sykdommen sin på en annen måte enn nordmenn flest og uttrykker sitt helseproblem på andre måter. Mange opplever å ikke bli forstått i møte med helsevesenet, sier Stordahl. -I dag gis det lite undervisning i kultur innenfor helse- og sosialutdanninger ved UIT, selv om kultur har enorm betydning i møte med den enkelte pasient sier han. (...)

Etter å ha lest om studiet diskuterte jeg med min mann og ba om mulighet til at jeg kunne få delta. Uten hans støtte ville det ikke være mulig å skjøtte plikter for familie og jobb. Mer viktig var det at vi også måtte ta i betraktning at familien vår var i en ekstremt vanskelig livssituasjon. Mitt fravær i forbindelse med studiet ville belaste familien på flere måter. Vi kom til enighet om at dette var viktig å prioritere. Jeg søkte om permisjon fra jobben min i Gàivuona souhkan/Kåfjord kommune, og ble opptatt på masterprogrammet. Denne eksamensoppgaven er min avslutning av studiet.

2. Innledning

Jeg velger å skrive denne avsluttende masteravhandlingen i essayistisk stil. Jeg er preget av å være en forteller. Mine kunnskapstilegninger forklares ikke, jeg «forteller dem». I måten å framlegge informasjon på ligger det likevel, etter mitt skjønn, en forklaring. Slik framføring representerer her en måte å resonnerer på som er forankret i min sjøsamiske kulturbakgrunn. Jeg vil forsøke å være tro mot egen tradisjonsbakgrunn og samtidig innta en forskerrolle. Hele teksten vil være personlig på den måten at jeg går inn i egen lokalkultur og forsøker å forstå den fra innsiden (Wadel, 2014). Jeg bruker også egne opplevelser, noe som gir teksten et sterkt personlig preg. Drøftingene vil altså være implisitt og bære preg av intimitet. Tema innbyr i beskjeden grad til en forskningsmessig objektiv framstilling, men jeg mener å reise viktige spørsmål og gi mulige svar. Jeg tenker at denne bevegelsen i egen intimsone vil representere både en allmenn og prinsipiell påpekning av de kulturforskjeller som oppgaven forsøker å belyse. Teksten beveger seg innenfor sjangeren- sakessay eller vitenskapelig essay.

Kommunen jeg hele tiden henviser til heter Gáivuona/Kåfjord. En stor del av befolkningen har sjøsamisk bakgrunn, men gjennom tidene har beboere vært utsatt for omfattende fornorskning. Denne politikken hadde sin mest intensive periode mellom 1850 og 1959 og forvoldte folkegruppen stor skade. Et av de synlige negative resultat er at mange sjøsamere ikke oppfatter og identifiserer seg selv som samisk kulturelle (eller bare samiske). I hvert fall gjelder dette i offentligheten. Vi oppfatter det samiske som noe mindreverdige. Det er et stigma. En vesentlig del av folket forteller ikke åpent at en er bærer av samisk kultur og historie (Bjørklund, 1985). Jeg vet at samer fra vår folkegruppe ser på vår kulturelle bakgrunn som noe mindreverdige det norske. Jeg regner meg selv for å være sjøsamisk, men har gjennom livet lært å ikke snakke om hvem jeg er. Min hjembygd heter Dálosvággi/Dálvesvággi/Older dalen. Vinter dalen kaller «innvidde» stedet på norsk Begge mine foreldre kommer fra kommunen. Mor er oppvokst i Olmáivággi/Mann dalen og far i Dálvesvággi/Vinter dalen. Jeg har levd på hjemstedet fram til 1982, da var jeg 16 år. Deretter var jeg lite hjemme fram til jeg, mine barn og mann, flyttet tilbake da jeg hadde fylt tretti. Kommunen har vært innlemmet i «Samisk Forvaltningområde» fra samme år som vi valgte å flytte til hjembygda mi. Gjennom en slik politisk bestemt innlemmelse må kommunen jamstille samisk språk og kultur med norsk. Det innebar at våre barn ville få rett til å lære samisk som førstespråk, eller som andrespråk i skolen. Språktilbudet kommunen kunne gi var avgjørende årsak til å vende nesene hjemover.

Nå er jeg middelaldrende og bor fortsatt i Dálvesvággi/Vinter dalen. Jeg kommer fra en kultur som ikke kan skryte på seg vakre kirkebygg eller menneskeskapte monumenter av noen slag. Vi har levd

et nøysomt liv tett på naturen. For oss er ikke materielle goder, historisk sett, noe å trakte etter. Heller ikke opphøyde ledere, religiøse som politiske, er å finne i våre egne rekker. Hos oss er det de «kloke», folk som har opplevd mye, og også «ikke jordiske» vesener, som leder an. Under oppveksten lærte jeg å tro på en verden som ikke er begrenset av fysikk. Det finnes noe utenfor himmel og jord. Vi samhandler med dette «noe» som kan ha ulik form. Det er mitt ønske å ta tak i denne spirituelle verden, som vår folkegruppe lever i. Forhåpentlig vise sider ved den under nåtidens forutsetninger. Den moderne verden, det utviklede norske samfunn er en del av oss. Samtidig som vår kulturelle ballast er ulik generell «norsk». Jeg synes å ære en vanlig borger i et norsk kulturellt samfunn. Utenpå er jeg en ordinær nordmann. I min egen oppfatning av identitet er jeg en «fremmed kulturell».

Underveis i masterstudiet opplevde jeg forelesningene som meget givende. Visst leste vi pensumlitteratur i løpet av studietiden, men pensum ble mer et supplement til forelesningene. Det jeg leste kunne gi meg en innledning til det som en samling på Universitet skulle handle om. Selv lærer jeg best gjennom å lytte og samtale. Kunnskap er altså for meg noe som helst skal formidles muntlig. I studiet ble det arbeidet mye med fortellinger. En av de første vi hørte gjorde sterkt inntrykk på meg. Jeg sammenliknet professorens framføring med hvordan mitt folk formidler tradisjonelle sjøsamiske fortellinger. Likheten var slående. Min selvfølelse fikk et nødvendig løft, våre kulturelle erfaringer ble ikke framstilt som «spøkelseshistorier eller eventyr». Jeg var stum over å oppleve at en historie som like gjerne kunne være fra mitt lokalsamfunn bli framstilt med respekt. Til og med framhevet som viktig kunnskap. Professor Jens-Ivar Nergård ga oss denne forelesningen hvor han presenterte en reindriftssamisk fortelling som jeg følte jeg forstod fullt og helt. Det Nergård fortalte var om en mann som hadde mistet en bror i ung alder. Jeg kan ikke gjenfortelle historien ordrett siden jeg ikke har den nedskrevet, men jeg vil presentere de deler som ble spesielt viktig for meg. Mannen i fortellingen er bare en liten gutt når han finner sin bror død etter en fisketur de hadde hatt sammen. I tiden etter dødsfallet får gutten høre av en eldre at han ikke skal plages med minner om broren. Gutten vokser opp, blir mann og får familie. Det blir etterhvert slik at han skilles fra sin kone og når han blir alene skjer noe merkelig med ham. Han sitter liksom i sin egen verden og synes ikke å estimere omverden. Et familiemedlem tror mannen er psykisk syk og han blir lagt inn på et psykiatrisk sykehus. Til tross for at han fikk sovemedisin på sykehuset, sov han ikke, han bare satt i samme situasjon som hjemme. Etter noe tid blir han «seg selv» igjen og skrives ut av sykehuset. Siden er han i stand til å forklare at han, etter årevis med savn, hadde fått besøk av sin døde bror. Når familie og helse-institusjonen trodde han var psykisk syk satt han i samtale med sin døde bror. De hadde mye å snakke om, det var en viktig dialog mellom disse to som foregikk. Han var fullt klar over hva som skjedde rundt ham, også at personalet på klinikken hadde gitt ham medisiner for å få ham til å sove. Han anså det selv som en styrke å ha klart å holde

seg våken. Samtalen med sin døde bror hadde han savnet i alle år. Når brødrene, i hver sin verden hadde snakket ut, ble mannen igjen akkurat som han hadde vært før besøket kom. Det var ikke psykisk sykdom som hadde gjort ham fjern. Denne fortellingen ga en ny start til min forståelsen av egen selvopplevde smerte og traume, samt det jeg hadde sett andre fra nærmiljøet gå igjennom. Jeg kan føle stolthet over denne (for meg) ukjente mannen sin styrke til å konsentrere seg totalt om forholdet til sin bror. Jeg tviler ikke på at broren kom på besøk selv etter å ha vært død lenge. Kontakt mellom levende og døde er ikke uvanlig i vår kulturtradisjon. Døden innebærer ikke en fullstendig fravær av kontakt med levende. Samhandling av dette slaget er anerkjent, av oss selv, som en meget verdifull del av vår tradisjon. Nergård presenterte fortellingen med respekt og aksept. Det var en god og rensende første opplevelse for meg i oppstarten av studiet. Aldri før hadde jeg vært i en «norsk setting» og opplevd at en slik erfaring ble sett på som viktig og riktig. I løpet av oppgaven vil samhandling mellom levende og døde få en stor plass.

Teksten blir, som nevnt, presentert mest mulig lik den tradisjonelle måten jeg har lært å formidler kunnskap på. Det innebærer at jeg ikke siterer fra forelesningsnotater eller artikler og bøker jeg har lest. Det betyr ikke at jeg har tenkt alle tanker alene. Jeg har lært i en prosess som har foregått over lang tid, og som altså har slått rot spesielt etter studiestart i 2009. Oppgaveteksten er delt i tre, jeg bruker ikke mye plass til presentasjon av hver del. Det er mulig «uinvidde», når det gjelder samisk kultur og historie, kan få problemer med å forstå hva som forsøkes forklart i løpet av oppgaven. Jeg har valgt å «la det stå sin prøve». Jeg håper den lille innsikten gitt i denne innledningen vil være bakgrunn nok, selv for den som ikke er innlemmet en samisk tradisjon.

Del 1 presenterer tema og problemstilling. Her blir noen utfordringer i vårt flerkulturelle samfunn, for oss samer, forklart. Det handler hovedsaklig om opplevelse av å ikke bli forstått i møte med helsevesenet. Del 2 tar for seg lokale fortellinger. Her presenteres fortellinger som informanter fra mitt eget nærmiljø har bidratt med. Fortellingene er, med andre ord, forankret i mitt eget hjemmemiljø. De bygger på et samisk verdenbilde slik det framstår i vårt lille lokalsamfunn. Jeg forsøker å formidle de gitte erfaringer med et tilsnitt jeg håper kan være belysende. Del 3 i teksten er svært personlig. Her blir min historie, det som ledet til egen erfaring med terapi lagt fram. Sammenhengene håper jeg å vise at misforståelser, eller mangel på kunnskap om samiske forhold, kan føre til stillstand eller endatil forverring av traumer og sykdom hos en samisk pasient. Jeg påstår at disse pasientene er prisgitt et norsk kulturelt helsevesen uten fullverdig kunnskap om samiske pasienter sine behov. Helsevesenet synes å mangle kunnskap og respekt for vår «fremmed kulturelle» egenart. Vårt verdensbilde og livssyn er ikke kjent for den gemene hop av helsearbeiderer i tilstrekkelig grad.

DEL 1

3. Tema og problemstilling

Mitt hovedtema i denne oppgaven er «misforståelser i terapien». Det anses altså at hjelpeinstanser i samfunnet synes å trenge kunnskap om tenkemåter som jeg selv er representant for. Vi er som nevnt et muntlig folk, kunnskap oss imellom lever og overleveres oftest via fortellinger. Narrativene, som de heter i moderne forskning, er en viktig del av våre kunnskaps-, samhandlings-, og kommunikasjonsformer (Nergård, 2006). Fortellingene har en sentral plass i livet til en som meg. Jeg ønsker å synliggjøre hvordan religiøse, spirituelle, praktiske, naturlige, kort sagt alle typer kunnskap veves sammen til å bli noe annet enn «norsk». Formidlingene er muntlige og overleveres oftest under praktiske samarbeidende gjøremål. Et apropos: Tradisjonelt blir kunnskap overlevert neste generasjon gjennom samhandling. «Mu vuosihit dunnje»/jeg viser deg» er sentral metodikk i opplærings øymed. Dette setter krav til fysisk tilstedeværelse i et lokalsamfunn med tilgjengelig sjøsamiske ressurser. Et slikt tett samarbeid utløser at man opplever å være en gruppe med egenverdi selv om denne ikke er fullt ut akseptert i storsamfunnet. I dag er slik type relasjon satt under press og vi må finne nye måter for å overlevere kulturell tenkning og væremåte.

Oppgavens sentrale forskningsspørsmål: «Er det behov for samisk kulturforståelse i norsk helsevesen, og da særlig innenfor psykiatrien?» Mitt utgangspunkt i at jeg selv har opplevd å ikke føle meg forstått i en krevende livssituasjon danner hypotese for svaret. Jeg opplevde et trauma som utløste alvorlige utfordringer og satte min mentale helse på prøve. Jeg kunne ikke selv finne en vei ut av denne situasjonen, og ble avhengig av hjelp for å overleve mentalt. Samtidig var det også en utfordring å «holde hodet over vann» økonomisk, og være i stand til å utføre mine oppgaver og plikter som mor og partner innad i familien. Under den tiden som denne overlevelseskampen var altopplukende vil jeg påstå at helsevesenet (psykiatrien) ikke kunne imøtekomme mine behov for pleie og omsorg, eller forstå min oppfatning av verden og de hendelser jeg hadde vært utsatt for. Min forståelse av «hva som hadde skjedd» og «hva som måtte skje videre» virket ukjent for mine statlige hjelpere. Da traumet oppstod ble jeg, sammen med min familie, innlemmet i en type «kriseteam» som krevde mye oppmerksomhet. Det gikk mye tid til behandlingsapparatet. Jeg var i perioden temmelig hjelpeløs og ute av stand til å vurdere hva som skjedde rundt oss, tankene var låst i traumaet. Nær sagt hvem som helst kunne «rote rundt» i våre private liv uten at jeg registrerte dem. Det var mange som hadde en misjon å utføre gjennom jobben de hadde i dette kriseteamet, eller gjennom at de hadde deltatt under selve hendelsen. I ettertid vet jeg at jeg undertrykte et sterkt behov for å få hjelp og støtte fra eget lokalmiljø, fra vår type «helsevesen», altså den måten som

lokale hjelpere kunne tre støttende til på. Tiden jeg kunne bruke for å søke hjelp av egne, de som kom fra mitt lokalmiljø og som kunne gi tradisjonell hjelp, ble svært avgrenset. I måneder kunne jeg ikke sove stort fordi min tid var låst til å imøtekomme offentlighetens hjelpeinstitusjon, gi min familie omsorg og søke støtte hos mine egne om muligheten bød seg. Denne perioden i mitt liv var helt og holdent absurd. Jeg vet i dag at helsesystemet absolutt ikke hadde mulighet til å yte hjelp, i den formen som jeg egentlig trengte. Jeg strevde med dyp og ulidelig sjokk, sorg og savn. Smerten i følelseslivet var overveldende. Jeg klarte ikke å finne lindring. Lindring fantes ikke i de systemer som, satt på spissen, «holdt meg som fange».

Traumet bestod i at min egen seks år gamle sønn døde i hendene mine. Han døde brått, men jeg så ham kjempe innbitt for livet så lenge han kunne. Han var en usedvanlig klok og vakker gutt, kraftig bygd, full av liv og absolutt ikke rede til å dø. Men Jonne (hans navn) forlot ikke livet uten forvarsel, og jeg er den som bærer hovedsaklig skyld for at han ikke kom tidsnok til kyndig legehjelp. Hva som skjedde skal jeg forsøke å formidle i oppgavens siste del. I denne runden er det viktig å fastslå: Opplevelse av spesielt skyld under hendelsen, var overhode ikke mulig for meg å diskutere med det offentlige helsevesenet. Denne vinklingen som jeg hadde i forhold til skyldspørsmålet var lokalkulturelt orientert og psykiatrien kunne ikke forsones med den måten som jeg tenkte på. Behovet for å finne en vei å leve med slik grusomhet, som det er å miste et barn, kunne ikke helsevesenet hjelpe meg med. Så hva var deres bidrag egentlig? Jeg vil komme mer innpå det underveis i teksten.

I behandlingen som ble iverksatt av storsamfunnet ble mine tradisjoner. Min kulturelle forståelse av sykdom og død, dødsbudskap og skyld, et ikke- tema. Hvilket direkte betød at selve årsaken til traumet som rammet ikke kunne snakkes om. Jeg har i ettertid tenkt at jeg ble behandlet for symptomer på traumet, søvnløshet, uro og nedstemthet. Ikke hvordan jeg skulle klare å leve videre med sjokk, savn og skyld. Jeg trengte fokus på symptomer også. Samt at helsevesenet kunne imøtekomme min forståelse av «hva som hadde skjedd med meg og min familie». Jeg hadde snille og gode leger rundt meg, de ville mitt beste, men jeg kunne ikke få dem til å akseptere de tanker som pinte (og piner) mest. Mine leger, fastlegen i kommunen og en psykiater, ville gjøre livet så godt for meg som mulig i situasjonen. De gjentok utallige ganger hvorfor jeg ikke måtte bære skyld. Jeg beklager overfor dem at deres strev ikke nyttet. Under denne tiden måtte jeg prøve å ta grep om mine egne behov, uten at jeg hadde kontakt, hverken med lokale hjelpere eller det statlige helsevesenet. Jeg skjulte tidlig hva jeg tenkte og gjorde mye for å løye mine pinsler slik at disse to legene, som jeg holdt svært mye av, ikke måtte forholde seg til noe de likevel ikke kunne forstå. Det var som nevnt også andre, mindre viktige og mer sporadiske hjelpere i helsevesenet som krevde sitt av meg og min familie i denne tiden. Disse holdt jeg ikke av, og jeg direkte fryktet deres oppfatning

av meg, og oss, som familie. Det følte som om, særlig jeg, ikke kunne ses på som en fullgod omsorgsperson. Kanskje ville de ta barna mine fra meg? Jeg var virkelig redd noe ille kunne skje. De forstod ikke meg, jeg forstod ikke dem. Jeg fryktet at jeg ble sett på med negative øyne. Jeg tolket ikke rådene folk i helsevesenet gav, eller de samtalene vi hadde, positivt. Jeg klarte ikke å se situasjonen fra samme vinkel som dem. Samtidig opplevde jeg altså at disse ansatte ikke imøtekom min forståelse av sykdom og død, dødsbudskap og skyld. Vi snakket ikke «samme språk». Noen ganger følte jeg det som at vi heller ikke levde i samme verden, hvilket jeg i ettertid kan si at vi egentlig ikke gjør.

Hovedsaklig blir poenget med oppgaven, selve problemstillingen, å vise at det er fare for at helsebehov (av det slaget som jeg trengte) blir forsømt. Psykiatrien som ble tilbudt meg klarte ikke å imøtekomme mine behov fordi de ikke forstod, eller respekterte, det kulturelle verdensbildet mine verdier og tanker er basert på. Jeg snakker, som sagt, ikke mitt egentlige morsmål samisk, men jeg snakker samisk tradisjon med norske ord. Jeg vil si vi tenker samisk, slik vi oppfatter det samiske, men blir ansett for å være like norsk som noen. Det er et behov for en som meg at psykiatrien har kompetanse i forhold til den måten som jeg egentlig oppfatter virkeligheten på. I verste fall kom helsevesenet til å forsøke å, ikke bare dempe min måte å se ting på, men avvise min grunnleggende forståelse av verden. Det hendelsesforløpet som jeg skisserte sto i fare for å bli sett på som selve sykdommen. Jeg skjønnte at så skjedde, men var ikke den gang i stand til annet enn å holde kjeft om egne tanker. I ettertid kan jeg formulere at det virkelig var fare for at min reaksjon på traumet, som sprang ut fra et kulturelt mønster, ville bli sykelliggjort. Altså antas det her at behandlingen ikke ville konsentreres om det faktiske hendelsesforløpet, slik jeg oppfattet det, men angripe livsverdiene jeg bar på. Mitt selvbilde har fått mange slag opp gjennom livet, men dette var i ferd med å slå beina under meg. Jeg tenkte at: De i behandlingsapparatet som brydde seg om meg og min familie ville tatt mine betraktning om hjelpen de gav tungt. Det siste de ville var å skade oss mer enn vi allerede var. Med slike tanker ble jeg stadig mindre informativ overfor behandlingsapparatet. Enten fryktet jeg personer i systemet, eller så ønsket jeg ikke å være brysom overfor de jeg satte pris på. Jeg skjulte etterhvert sjokket, sorgen og savnet fullstendig. Behandlingen ble dermed unyttig for denne pasienten.

Det er vel tenkelig at en lege som har negative holdningen til det verdensbildet pasienten er en del av, kan komme til å gi en behandlingen som bare bidrar til større skade. Min opplevelse var at vår (min folkegruppe sin) måte å tenke på ikke passer inn i norsk helsevesen, og på grunn av det kunne jeg ikke få den hjelpen jeg trengte. Jeg mener at jeg også har stått i fare for å få feil diagnose som en konsekvens av min egen fortolkning av hendelser. At så ikke skjedde var egenhendig resultat av min egen oppfatning av hjelpere sin forståelse for meg. Samt det kloke og omsorgsfulle leger som «tross

alt» forsøkte å gi hjelp, bidro med. Begge mine fastleger, både innen allmennlegetjenesten og psykiatrien, var nok klar over at jeg hadde en kulturell bakgrunn som ikke passet inn i den diagnostikk for mentale lidelser som de var satt til å forvalte. Jeg tenker nå at vi alle tre var like hjelpeløse i et forsøk på å få rammen for psykiatrisk behandling til å passet for «mitt bilde». Et bilde som var for stort og uformelig for den rene pent skåret firkantede rammen. En stor utfordringen i denne oppgaven blir: Om jeg, som selv er bærer av et annerledes syn på verden, kan klare å vise hva som må bli forstått?

Hypotesen er at den som har psykiske utfordringer, fra en folkegruppe som min, må få hjelp hvor lokalkulturell forståelse og statlig helsevesen samhandler. Hjelpeløsheten til de som rammes må tas i betraktning. Meningen med det er at en som rammes av trauma ikke er i stand til å selv bidra til å bli forstått kulturellt.

Jeg har levd et liv hvor mine dypeste verdier og opplevelse av egen identitet har vært «utsatt for hugg». Slike som meg er vant til å «kjempe» for å bli respektert kulturelt. Å kjempe blir en del av hverdagen. Men når det virkelig stod ille til med egen psykisk helse kunne jeg ikke «finne krefter» til å slåss for forståelse. Det samiske perspektivet på livet har alltid vært utfordrende å «leve ut offentlig» i det norske samfunnet. Man blir herdet og tåler etterhvert mye, men selv en hardhudet kan bli for sårbar. Jeg har opplevd latterliggjøring og stigma av det som er mest verdifullt for mitt selvbilde, min identitet. Dette mest verdifulle, min kulturelle bakgrunn, er jeg også oppdratt til å skjule for storsamfunnet og uinnvidde. Vi skjulte vår egenart, fordi vi forstod at «dåža/nordmenn» ikke ville akseptere vår levemåte og livsanskuelse. Vi gjorde det fordi vi måtte, fordi vi ikke kunne forvente aksept og respekt i forhold til våre særpreg og tradisjoner. Og også fordi det er smertefullt å oppleve at ens verdier, ens verdensbilde, blir sett ned på. Da jeg så kom i en situasjon hvor hendelser i livet ble overveldende vond. Når det ble farlig vanskelig å overleve, trengte jeg min kulturs støtteapparat samtidig med samfunnets bidrag. Det ble vanskelig å overleve uten begge deler. Først i ettertid kan jeg sette ord på hvilke behov mine hjelpere den gang kunne bidratt med. Jeg mener jeg ble forsømt av samfunnet den gang jeg trengte hjelp som mest. Jeg ble forsømt fordi samfunnets helsetilbud ikke hadde kunnskaper om min kulturelle bakgrunn og dermed ikke forstod, kunne-/eller kanskje heller ikke ville forstå, å bidra til å dekke mine viktigste personlige behov. Det var ikke mulig for en med min livsforståelse å få nødvendig omsorg via psykiatrien. Jeg skjønte at systemet trengte å «lære om oss», men jeg var ikke i stand til å bidra til noen bredere forståelse selv. Jeg hadde nok med å «sørge for mine» og å overleve selv.

4: Sedvane er utfordrende

For å kunne gi et glimt inn i denne kulturelle tenkemåte, som jeg mest har referert til så langt, presenterer jeg en knippe historier fra mitt eget lokalmiljø i del 2. Det er altså en antagelse at den som skal kunne trå hjelpende til ved sykdom, må ha grunnleggende forståelse av det verdensbildet pasienten har. Jeg må erkjenne at kunnskap om en folkegruppe som min er vanskelig å «få tak på». Hovedsakelig fordi vi, som sagt, er et muntlig folk. Våre tradisjonelle erfaringer formidles helst via fortellinger, samtaler og samhandling. Man må delta fysisk for å få innblikk i våre tradisjoner og verdier. Jeg har påstått at vi er skremt fra å dele vårt livssyn med «det norske samfunnet». Denne redselen preger nok møter med «gjester». Mangt vil bli holdt tilbake fra fremmede. Selv de som bor hos oss, og med oss i årevis, vil kunne ha problemer med å få tillit. Selv om vi, stort sett alle, kan lese og skrive er det flere gode grunner til at den muntlige videreformidlingen fortsatt er hovedsaklig referanse. En vesentlig årsak er nok at våre tradisjoner ikke synes å være verdsatt av samfunnet omkring oss. Vi vil unngå den negative innstillingen utenfra. Letteste måten å unngå det på er nettopp å holde kunnskapen kjent bare innen ens egen lille krets. I tillegg er det heller ikke lett for noen utenfra å «stikke innom for å lære litt om lokal kultur» fordi våre preferanser er svært lokal orientert. En «utenfra» må nødvendigvis få mye forklart for å kunne tilegne seg det vi formidler og den informasjonen vi gir (Viebsky, 2000). Foreksempel vil en historie være særdeles stedbunden. Ikke bare når det gjelder omgivelsene (naturen), men også i den forstand at poenger i historien vil antas å være helt (helst), eller delvis kjent, for den det fortelles til. Generelle forklaringer, som ukjente vil trenge for å kunne skjønne hva det snakkes om, blir ofte utelatt når vi deler fortellinger «oss i mellom». Jeg ba derfor mine informanter, i denne oppgaven, om å «snakke minst mulig rundt grøten». De måtte forsøke å få med viktige detaljer som om de snakker med «en av våre som lider av hukommelsestap». Jeg luftet denne ideen for å få informasjon mest mulig «forståelig» for en venninne. Hun lo godt av tanken, men så mente hun at det kan la seg gjøre. Så jeg hadde en plan for å få historier som skulle inn i denne teksten informativ på en mer forklarende måte. Jeg vil at, de som ikke kjenner særlig til vår kulturelle egenart, skal få kunnskaper om vårt verdensbilde grundig forklart. Ikke fordi denne teksten skal «ut av skapet», men fordi jeg selv skal bli en som evner å formidle. Noe jeg tror vi må venne oss til å gjøre om samfunnet skal kunne tilrettelegge og imøtekomme oss og våre behov.

Ofte når det snakkes om «samisk» har jeg opplevd at folk utenfra tenker på noe urgammelt, noe autentisk, som gjerne også er primitivt. Slik er det selvsagt ikke. Fortellinger i dag er like moderne som den verden vi lever i er. Vår livssituasjon nå, gjenspeiles uten at det rokker ved vår egenart. Erfaringer som utveksles gjennom fortellinger, som gis oss i mellom, har tradisjonelle funksjoner som vi etterkommere er ment å skulle ta videre. Den videreformidling som yngre gir, vil preges av

endringer som har skjedd gjennom generasjonsskiftet. Eller fordi noe spesielt medfører at noe nytt må inn i kunnskapsformidlingen. Fortellinger kan gjentas og endres ettersom fortelleren ser det likt å ta inn nødvendigheter. Det er utrolig hvor mange historier som florerer innen en folkegruppe som vår. Kunnskap er i konstant utvikling og ting kan skje fort når videreformidlingen skjer muntlig, slik det gjør i våre rekker. Visst tar vi vare på tradisjoner, men disse tilpasses altså også samtiden vi lever i. Noen ganger har jeg forsøkt å fortelle en lokal historie til «uinvidde», bare for å erfare at disse ser på fortellingen som en spøkelseshistorie. Altså noe som er oppdiktet og velegnet for grøssere, eventyrbøker og så videre. Jeg har forstått at vår verden ofte er uforståelig for folk utenfra. Et spørsmål jeg fikk etter et forsøk på å dele en av mine egne erfaringer har satt seg fast i minnet mitt. Vedkommende sa: «Dere tror vel virkelig ikke at slikt er sant?» Årsakene til denne uforstanden drøftes ikke. Det får stå som et apropos at fortellinger vi har gitt fra oss til bruk i allmennhetens tekster, synes å bli lest som grøssere om skrømt eller eventyr. En logisk del av årsaksforholdet blir selvsagt fornorskning og dets tunge bærer som vi ennå må drasse på. Det er en usmaklig erkjennelse siden det her er snakk om erfaringer som verdsettes i særdeles høy grad. Underholdende eller bare tragisk dårskap? Nå må være på tide at samfunnet, vi alle er en del av, legger til side fordommer. Stigmatisering av folk som har andre verdisyn enn det som anses for å være norsk/europeisk må opphøre. Det er ganske trist at en sjøsme, som meg selv, sitter og strever med å offentliggjøre kulturelle verdier og livssyn i 2015 (Høgmo, 2011). Jeg vet, og forventer nærmest, at den «gemene hop», vil stemple hele vår folkegruppe som splitter pine gal. Man blir nokså trett av å måtte bekjempe negativitet og stigma når det har vært nødvendig hele livet. Likevel gjør jeg og flere andre et forsøk. For vi vet at det kan være livsviktig å bli akseptert, forstått og imøtekommet. Den store trøsten i dette møysommelige arbeidet, er at i den her såkalte «gemene hop», vil det være noen kloke hoder også. Disse vil forhåentligvis prøve å forstå våre behov og tre støttende til der de kan.

At jeg nå videreformidler noe kulturelt hemmelig er å bryte et tabu. Jeg prøver å vise fram noe av vår kulturgruppe sin livsforståelse. Håpet er at dette vil gi andre en oppfatning av «forskjellene», slik at våre behov kan imøtekommes på en positiv måte. Jeg synes det er vanskelig. Både fordi jeg skal forsøke å gi et objektivt innblikk i egen folkegruppe sin tenkemåte, som jeg selvsagt er meget implisert i. Samt fordi vi slettes ikke er fortrolig med å synliggjøre vårt særpreg for omverden. Jeg kommer i en konflikt situasjon hvor tautrekkingen står mellom valget å «bevare gjennom å holde skjult», og «må fortelle for å belyse behov for omverden». I tillegg har jeg betenkeligheter fordi jeg (særlig i mitt yrke som lærer i grunnskolen) opplever at skrevne ord stivner. Tanken på å bidra til at våre livserfaringer skal bli gjort til noe statisk er vanskelig å omgås. Fortellingene våre må leve og konstant være i endring. Hvis ikke knebles vårt grunnlag for eksistens som folkegruppe. Så denne teksten blir å bryte et tabu for meg. Nesten som å spille russisk rulè mellom overlevelse eller bidrag til kulturelt selvmord. Som tidligere nevnt vil skrevne ord være farlig fordi omverden kan få

kjennskap til våre fortellinger. De kan angripe og forvolde skade som i sin tur antakelig fornorsker oss ennå dypere. Kanskje bidrar jeg her til at vårt omdømme kan bli ytterligere latterliggjort med mange negative konsekvenser? Når jeg likevel går i gang med å pine meg selv gjennom dette, er det tanken på hvor galt det kunne gått med meg, og min familie, den gangen vi trengte hjelp som mest. Det bør ingen oppleve. Når jeg påpeker at folkegrupper/minoriteter, må få tilgang på psykiatri/helsevesen som kan imøtekomme våre kulturelle, tradisjonelle og stedbundne behov, bruker jeg begrepet «stedbunden». Begrepet er ment å referere til både naturområder og forståelse av verden i et spirituelt perspektiv. Jeg har, som nevnt, en levemåte lik gjennomsnittet av nordmenn i dagens samfunn. Jeg har etablert en hverdag med flittig bruk av en moderne verden. Jeg har lønnet arbeid og benytter de fleste typer tilbud og muligheter som samfunnet byr på. Jeg vokste rett nok opp under tradisjonelle vilkår, det var småbruk, fiske og sanking. Under oppveksten var det lite med inntekter i form av penger, men denne erfaringen har jeg «lagt bak meg». Nå som jeg er lik «alle andre», blir min kulturelle bakgrunn ganske sikkert «usynlig» for omverden. Jeg har vært en travel mor til fire, med utdanning, lån på hus og fokus på barn. Familien min er godt etablert i en tilsynelatende «norsk hverdagen». Vi er brukere av denne verden sine institusjoner sikkert i like høy grad som andre (her altså; nordmenn). Det usynlige må gjøres synlig om vi i det hele tatt skal forvente å bli forstått. Hvordan, til hvem og på hvilken måte? Hva kan gjøres mer nå for å bidra til forståelse uten å frambringe sterkere grad av plaging?

La oss tenke litt over hva som skjer når traumer rammer. Det som pleier å skje, eller bør skje, er at storsamfunnet velvillig bistår for å unngå at ikke alt faller sammen for de som rammes. Bistand fra samfunnet vil hovedsaklig sørge for at folk har et minimum av inntekt for å opprettholde hus og andre nødvendige levekostnader. Samt gi muligheter for støtte slik at helseutfordringer kan imøtekommes. Slik vi lever er det ikke mulig å melde seg ut av verden under vanskelige omstendigheter. Vi må opprettholde en viss kontakt med samfunnet og bruke dets tilbud. Vi må være en del av denne moderne virkeligheten også når livet er for vanskelig. Jeg spør igjen: Hva når nødvendig hjelp ikke kan imøtekommes av de utpekte hjelpere i storsamfunnet? Jeg vil påstå at samfunnets hjelpeinstitusjoner kan bli farlig når en som meg trenger verktøy for å overleve. Fordi verktøyene disse hjelpere har ikke er laget for det materialet vi er bygd opp av. Man kan ikke spikke en vedski med en klut. Likeledes kan man heller ikke hjelpe en trengende uten å kjenne til hva vedkommende er bygd opp av. Det er innlysende at den som skal hjelpe må forstå, respektere og ta hensyn til de behov den de hjelper har. Så selvsagt kan vi kreve å bli forstått, men vi må selv også bidra med muligheter slik at kunnskapen blir tilgjengelig. Det er en oppgave for offentligheten å skaffe nødvendig kunnskap om pasienters kulturelle bakgrunn. Kunnskap om andre kulturers verdensbilde, verdigrunnlag og tankesett, må bli en fast og stor del av den opplæringen helsepersonell skal ha. Jeg er ingen helsearbeider, men som lærer arbeider også jeg med mennesker.

Vi lærere må også forstå, respektere samt ivareta elevens kulturelle, etniske og religiøse særpreg. I mitt yrke har jeg erfart at «dåža/nordmenn» kan være dårlig utrustet når det kommer til å vise aksept for andre kulturgrupper. Det samme gjelder samer. Vi stigmatiserer også. Vi i dette samfunnet må sammen finne måter å omgå disse antipatier på. Kunnskap om hverandre synes å være beste historiske redskap for å langsiktig fremme respekt og aksept.

Jeg vil illustrere med et eksempel på hva som absolutt ikke bør skje. Jeg er utdannet lærer og har arbeidet i grunnskolen. For noen år siden ville jeg delta på en slags samling hvor positiv skoleutvikling/-hverdag skulle være «mantra». Jeg ville ha litt faglig påfyll og så fram til å bli en «forfrisket» pedagog. Det var ganske mange som deltok. Foredragsholderne var hovedsaklig fra sør i landet (etter det jeg husker). Første dagen er ganske hektisk, for å runde av den slitsomme dagen ville kvelden avsluttes med en bedre middag i hyggelig sosialt lag. Her var det hjerterom for alle og vi deltagere ble lovt en skikkelig fin opplevelse utpå kvelden. Vi fikk løfte om deilig mat og koselig stemning, med humørspreder som ville underholde mellom serveringer. Det var sikkert lagt opp til slik luksus for at vi virkelig skulle føle hvor lett og riktig det er å være inkluderende og positive medmennesker. Jeg kom, sist til dekket bord, så det var bare en plass ledig og jeg satte meg der. To lystige kvinner som tydelig kjente hverandre godt, ble mine nærmeste bordkamerater. Underholderen oppfordret oss til å bli kjent med andre underveis i løpet av middagen. Så damene spurte høflig, hvem/hva og hvorfra, jeg svarte og stilte selvsagt spørsmål tilbake. Når kvinnene fikk vite at jeg kom fra samisk område ble de svært så lystige. Velvillig delte de den ene samevitsen etter den andre med meg og andre ved bordet. Jeg fikk høre vitser om utseende til oss samer, måten vi snakket norsk på, hvordan vi livnærer oss (trygdet ifølge dem) også videre. Jeg forsøkte å komme til med en protest i håp om å få dem til å slutte, men latteren satt løst den kvelden og ingen så ut til å høre mine ord. Jeg satt der og kjente at dette klarer jeg ikke. Så jeg reiste meg og forlot bordet med et par korte setninger til de som ville høre hva jeg hadde å si (det var vel egentlig ingen). Hovedretten fikk stå urørt på plassen min. Jeg oppholdt meg på rommet resten av kvelden, og kom ikke i kontakt med andre deltagere før morgenen etter. Når dag to skulle begynne, kom en kvinne jeg aldri hadde sett før bort til meg. Hun sa noe slikt som dette: «Altså du, vi har snakket om det i går, at du valgte å gå fra middagen. Det er bare å beklage, men du skjønner, du ser jo slettes ikke ut til å være samisk. Hadde de visst at du var same selv ville de aldri ha fortalt disse vitsene.» Denne opplevelsen var ikke utrolig, jeg har vært gjennom verre harselering. Det som gjør historien verdt å bruke som eksempel her, er at dette var folk som jeg antar, arbeidet i det norske skoleverket. Folk med slike holdninger formidler verdier som er viktig for samfunnet til våre barn. Når slikt kan skje, endatil med «dobbelspent» rasisme (hadde jeg sagt at jeg var same...) i en forsamling med skolefolk, tror jeg det også kan skje i helsevesenet. Mobbing av denne typen er ufattelig lite diskutert åpent i samfunnet. Jeg mistenker at svært mange ville synes beklagelsen jeg fikk var ok.

Kanskje endatil mene at «såpass må vel samer tåle». Disse som deltok var nok relativt velutdannede folk. Dessverre har utdannelsen tydeligvis sviktet i å formidle hvordan man skal opptre, for å framstå som et positive medmennesker, også overfor folk med annen kulturell bakgrunn. Opplevelser av dette slaget preger min oppfatning i forhold til det syn generell befolkning i landet vårt har når det gjelder oss samer (Eythyrsson, 2008).

På grunn av slike hendelser får jeg problemer med egen tillit når jeg foreksempel skal benytte tilbud i det norske helsevesenet med mer. Jeg har opplevd utallige eksempler av samme slags plaging. Det er likevel ikke riktig av meg å holde alle for å være like lite respektfull og negativ, men mobbing har ikke slått ut «bare den ene veien». Jeg som er utsatt for stigma har utviklet en negativ oppfatning av hele den «norske» folkegruppen. Og har dermed selv blitt en som «skjærer alle over med en kam». Når jeg måtte søke til norsk helsevesen, var det virkelig alvor og jeg trengte å bli forstått fullt ut. I tillegg til å ha en annen kulturbakgrunn, mistrode jeg selv altså mine behandlere i utgangspunktet. Jeg vet at jeg bar med meg en negativ oppfatning. Tankene mine fokuserte ikke på slikt når livet ble for vanskelig. Summen av forhold, som måtte bli forstandig behersket av folk som skulle hjelpe meg, ble nok stor. Jeg så det etterhvert selv, men jeg var ikke i stand til å bidra med innsikt i disse problemfeltene.

5: Om å forme verdier

I mitt liv har min mor spilt en vesentlig rolle for hva og hvem jeg ble. Jeg er den yngste i søskenflokk på syv, alderforskjellen tatt i betraktning var det logisk at jeg fikk mye alene tid med mamma. Hun var rolig av vesen og betraktet livet med sindige øyne, alltid med et blikk for en verden intet menneske kunne forklare. Jeg lærte å respektere og tro på at det finnes mange typer liv. Det vi lever, men også mange andre dimensjoner med levende vesener som vi kan (og vil) komme i kontakt med. Alt i naturen har en egenverdi og det gjelder å vise respekt og akte seg for å vanære noe eller noen. Jeg lærte å tro på at noen mennesker kunne helbrede sykdom og hjelpe hvis man led nød. Hun ledet meg til å forstå at det finnes vesener som kan beskytte eller varsle fare for oss av kjøtt og blod. Noen kloke kunne sågar forutse hendelser fram i tid, ikke som spådom med en gitt skjebne. Mer er det en titt i framtid for å hjelpe den det gjelder til å handle best mulig i en kommende, som oftest, krevende situasjon. Ofte er det spådde ingen advarsel. Mer en tro på at livet vil bringe noe godt også. Jeg lærte at døde kunne kommunisere med oss via alle sanser vi har. At en gang skal alt og alle, som hører sammen i kjærlighet, samles i døden. Jeg lærte også om mennesker som kunne sette ondt på andre og spre hat og forråtnelse til den eller de vedkommende følte ondskap for. Det gjelder å beskytte seg og sine mot slikt som «bahä čalbmi/det onde øye». Ikke engang våge å glemme at slike folk finnes og ville utføre galskap. Alt dette og mere til var min mors lære til meg, fra så langt som jeg selv kan huske. Er det spesielt? Sikkert for folk som ikke har samme tro, men for meg er det helt naturlig kunnskap jeg vil gi videre til mine barn. Fra min utdanning vet jeg at dette ikke er akseptabelt (i skolevesenet er det naturvitenskapen som gjelder). Slike tanker sees nærmest som ensbetydende med mental vrangforestilling. Man kan ikke si at noe som ikke er synlig for hele omverden virkelig finnes. Jeg vet det og holder derfor klokkelig kjeft om min virkelighet. Elever på våre skoler lærer om alle andre trosformer i verden bortsett fra vår egen. De som er heldige har lærere som kan fortelle dem om sjamanismen, slik den engang var. Slik vårt folk sin religion er tydet av reisende oppdagere gjennom tiden. Nåtiden, den seneste historie via deres eldre levende generasjoner, forteller vi ingenting om i skolesammenheng. Vår verden er ikke inkludert i det moderne samfunn hvor læring er ment å hovedsaklig bli formidlet via statlig skole.

Min mor var yngste datter i en stor søskenflokk. Hennes foreldrene var læstadianere. Etter det hun fortalte var hennes far (Erik) lite glad i prester, som han mente hadde lest seg til kunnskap. Bestefar Erik viste sin beundring for lokale predikanter som, etter sigende, hadde smertelig erfart seg til kunnskap utover det alminnelige folk hadde. At denne måten å vise tillit på ble vesentlig for hvordan jeg selv forholder meg til kristendommen forstod jeg først i voksen alder. Jeg lærte å være troende på en måte som hverken inkluderte prest eller den eneveldige Gud. Dog var Jesus sin historie troverdig. Bibelen var kilde til kunnskap om Jesu gode gjerninger. Paradoksalt nok, tatt i

betraktning at vi selv ikke vil skrive ned stort om våre egne erfaringer av slik art. Det er et tvetydig syn. Kanskje oppstått som et resultat av «kristningen», hvor ingen helt kunne få fjernet folkets sjamanistiske tankemåte, selv om vi ble skrevet inn i kirkebøker. Jeg stopper denne kristenfunderte digresjonen og går tilbake til å snakke om mamma og hennes foreldre. Mormor døde tidlig, men morfar levde langt inn i sitt nittiende år. For meg ble bestefar Erik, altså morfar, en meget viktig person. Mens han levde var han svært oppmerksom og omsorgsfull overfor meg. Etter hans død fortsatte han å være tilstede i livet mitt. Mamma sa at jeg aldri kom til å gå alene, bestefar ville ikke forlate min side. Da Erik fysisk døde var ikke jeg bevisst hendelsen. Jeg kan ikke huske at noen fortalte meg at han var død. Når jeg, i lang tid etter hans begravelse, skjønnte at han ikke levde mer spurte jeg mamma: «Hvorfor visste jeg ikke?» Hennes svar var enkelt: «Du trengte ikke vite, han dør aldri for deg.» Siden, når jeg ble eldre, har mor snakket om at hun fryktet påvirkningen jeg ble utsatt for av såkalte «norske kristne». Det var folk jeg traff via søndagsskole i kirken, grunnskolen og andre organiserte aktiviteter som jeg deltok på. Mamma var redd de skulle påvirke meg til å slutte å tro på den måten som hun hadde lært meg opp til.

Hennes forhold til «Gud» var nokså diffust for meg. Jeg forstod at mangt i denne verden kunne bære på noe liksom gudommelig. En spirituell (ikke bare god, også ond) kraft som kunne føre med seg både hendelser og kunnskap. Det var ikke var meningen at mennesket trengte å forstå hva denne kraften var. Mor var ikke interessert i at den oppfatningen skulle «røkkes ved». Guddommelig kunne altså være «mangt og meget», men at Gud var en fader/far, likte hun ikke å høre snakk om. «Jesus» derimot kunne mamma fortelle om, og hun oppfordret meg til å beundre hans gode gjerninger. Nesten på samme måte som vi beundret lokale helter som kunne helbrede eller hjelpe andre i nød eller som bar tunge bærer (mentalt). Om Helvete og Satan, lærte mamma meg at det var mennesker av kjøtt og blod, som hadde skapt dette. Satan gikk på levende bein. Noe evighet i et slags Helvete trodde hun ingenting på. Det var noe kristne hadde funnet opp for å skremme, sa hun. Så om jeg gjorde noe galt i dette livet ville jeg måtte ta min straff mens jeg ennå levde. Eksempler på folk som måtte sone sin skyld» visste jeg om, men jeg visste også at disse kunne få tilgivelse om de begynte å bære seg riktig ad. Deres sjeler kunne få fred hos sine når de engang skulle ut av den fysiske kroppen, hvis de kunne forandre seg. Hvis ikke, var det disse som ble til ufred for andre alltid. De ville det i så fall selv og det er ikke det samme som å havne i Helvete. Vil man noe pines man ikke, men dette «noe» kan være til pine for andre. Mamma lærte meg å spytte «phi ale bosta» hvis jeg følte at det var noe skremmende, eller dårlig, i nærheten. Det var flere ritualer som vi kunne gjøre for å holde ondskap unna eget liv. Slik ondskap var det ikke bare levende som utførte, også døde kunne oppsøke deg eller steder. Kirkegården var et sted man alltid brukte noen rituelle ord på før man gikk inn og når man forlot. Der ligger kroppene etter alle typer folk. Man lærer seg å kjenne etter om et sted vil frambringe ondt eller godt. Er det ondt må du komme deg bort. Å bli

rammet av sykdom og død er ikke ensbetydende med at hjemmet ditt er et farlig sted. Du kan få triste opplevelser uten at dette er fordi du oppholder deg på feil sted. Likevel kan det bety at noen ikke vil deg vel og maner fram vonde hendelser. «Himmelen» sa mamma om dødsriket. Hun mente nok ikke akkurat den kristne himmelen, men den dimensjonen som vi skulle samles i etter døden. Det kan sammenliknes med himmelen fordi man ønsker å få være i et dødsrike hvor alt er vakkert og godt. Mamma fortalte om steder i naturen som man måtte passe seg for. Onde kunne lure deg til å forulykke. Eller man kunne få innblikk i dårlige hendelser som hadde skjedd der, og bli gal av å se på det som hadde hendt. Vold mot andre levende var det aller verste å få se. Enkelte bygg kunne også inneholde ondskap. Det var gjerne i forbindelse med folk som hadde oppført seg spesielt trasig mot andre i dette bygget. Det handlet om folk med stygge tanker som oppholdt seg der. Fikk du en opplevelse av å møte slikt i et bygg, måtte du komme deg ut derfra så fort som mulig. Å oppholde seg der blir såpass farlig at det kan gjøre deg til et redd menneske. Skulle man ta seg til rette et sted, i en bolig eller ute i naturen over en viss tid, lærte jeg å alltid be om unnskyldning for min tilstedeværelse. Man spør om det er plass. Når man lever i en verden som vår, er det ikke alltid slik at et sted som ser ut til å kunne tas i bruk ikke allerede er opptatt. Det finnes vesener vi ikke kan se. Du må sørge for å ikke trenge deg på andre i denne verden. I naturen lærte mor oss om det å ta vare på alt. Når vi gikk for å plukke bær, tok vi også med oss nedfalls trær. De kunne brennes, det var til ødsel å la slikt ligge. Hun ryddet alltid godt etter seg selv, vi forlot ikke et sted «uryddet». Naturen skulle ikke se ut på annen måte enn den hadde gjort da vi kom. Slo hun ut kaffe eller annet på bakken, sa hun noen ord for å unnskyldte sin handling. Man kan ikke skitne til «underjordiske» sine hjem. Best var det om vi fant en plass hvor slikt kunne etterlates uten spor. Mamma var svært nøysom og så verdier i naturen på det viset som hun hadde vokst opp med selv.

I egen mimring over barndommen ser jeg at det verdensbildet som mamma gav meg på mange måter likner det som historiebøker ofte presenterer som «primitiv tro». Da er det snakk om overtro som tilhører enkelte «lav kulturelle» folkegrupper. De som er i den kategorien har gjerne uvitenhet i forhold til vestlig vitenskap og verdens store religioner. Gjennom min virksomhet som grunnskole lærer vet jeg at den forståelsen av livet som jeg er oppdratt til, blir avvist og også latterliggjort. Jeg fikk en livslære som innebar å tro på og respektere samhandling og tilstedeværelse med, foreksempel, døde formødre og forfedre. Respektere og godta vesener som lever i andre dimensjoner. Akseptere at alt i naturen har egenverdi, en egen form for sjel. Mor fnøs altså av de som trodde straff ville komme etter døden gjennom at de ville havne i Helvete. Jeg fikk lære å ta straff for mine ugjerninger og slik ble jeg tvunget til å ta hånd om min egen skjebne. Eller kanskje det er bedre å si egen framtid. Det innebar at jeg selv hadde ansvar for å ikke bli utsatt for noe leit. Fra tidlig barnsben ble jeg oppfordret til å finne løsninger når jeg opplevde noe vanskelig eller vondt. Var jeg i fare for å bli skadet av noen eller noe, måtte jeg prøve å finne en vei ut av uføre på

egenhånd. Mamma var ikke den som «bæset» ungen sin, jeg kunne ikke gå til henne for å klage. Gjorde jeg det likevel ville hun vite hva jeg selv kunne gjøre bedre neste gang noe negativt skjedde. Dog kunne jeg få hjelp fra annet som ville vise muligheter eller løsning på noe jeg fant vanskelig. For eksempel kunne bestefar komme for å støtte meg med sin tilstedeværelse. Han oppsøkte meg i en situasjon for å advare eller vise rett vei. Noen kunne også komme til meg gjennom en drøm. Jeg kunne i drømme få vite hva som ville skje, hvordan og kanskje til og med hvorfor. Dette er selvsagt bare et kort sammendrag av min oppvekst. Jeg forsøker her å gi et lite innblikk i hva jeg har arvet av min mors verdier. Den trygghet, roen og holdninger som ble meg tildelt gjennom hennes veiledning. Sammen med viktige personer som rettledet meg, levende som døde, ble jeg implisert i en verden med dimensjoner ingen norske skoler har videreformidlet som eksisterende. Jeg visste tidlig at vi var annerledes, men jeg følte meg trygg i denne verden. En verden utenom alminnelig norsk virkeligheten. Jeg kan spille på lag med nordmenn og tilsynelatende være akkurat passe norsk selv, dog holder jeg, vårt «hemmelige» spirituelle liv for å være den riktige. Sammen med nordmenn i en norsk kulturell setting føler jeg meg sjelden helt vel, tvert imot. Mitt navn står i kirkeboka og jeg bærer et kors om halsen. Nokså sikkert av andre grunner enn hva en kristen gjennomsnittlig nordmann vil oppgi. Jeg bruker krusifiks ikke bare av respekt for Jesus, men også som beskyttelse mot «bahá čalbmi/det onde øyet». Visst er jeg en beundrer av Jesu gode gjerninger. For meg representerer korset menneskeskapt klokskap, Gud nevnes ikke av meg. Det er gjerninger utført av et godt menneske som har formalisert seg til energi. Dette ligger i slikt som smykkekorset av horn eller av sølv. Mimringen som jeg har tatt med her anser jeg for å vise biter av forskjelligheter som måtte finnes mellom oss og «de andre» i samfunnet. Biter som kan være viktig å ha med i refleksjoner videre i oppgaven.

Alt jeg lærte av min mor og min bestefar kom til gjennom samtaler og deres videreformidling av erfaringer via fortellinger. Som oftest var jeg sammen med mamma under hennes arbeider og hun «viste meg». Som allerede beskrevet er den konkrete fysiske samhandlingen meget viktig. Vi er et folk som knyttes sammen, i nåtiden, gjennom å formidle hverandres tanker muntlig. Vi formidler ikke eventyr, vi utveksler erfaringer. Ved ord og gjennom handlinger blir forståelsen av verden formet gjennom generasjoner, med grunnpilarer godt festet av våre eldre. Fenomen som oppstår likner sikkert de våre forfedre og formødre opplevde, men omgivelsene og personene har endret seg gjennom tidene. Skal vi holde vårt tenkesett troverdig, må vi kunne forklare hendelser i nåtiden, med rot i den virkeligheten som vi nå lever i. At det finnes mange fortellinger som likner på hverandre betyr ikke at dette er vandresagn, våre fortellinger er ikke bare en god historie fortalt av mange på ulike individuelle måter. Dette er opplevde hendelser. Den som forteller har enten opplevd det selv eller kjenner til den/de/det som har hatt opplevelsen. Fortelleren har ikke hendelsen oppkonstruert inni sitt eget hode. Vedkommende har fysisk opplevd noe som formidles

videre hvis det synes riktig. Man kan formidle en historie i tredje person, men da må det være en viss relasjon mellom den egentlige fortelleren og den «nye».

Det er nevnt en sammenkobling mellom oss som lever i fysiske kroppar og ulike typer av annet liv som er fullt ut eksisterende i denne verden. Det moderne samfunnet med teknologi og muligheter for velferd er ikke til skade for vår måte å oppleve verden på. Vi kan altså gjerne være moderne og omfavne «det nye» på samme måte som andre nordmenn. Vi tar imot framskritt og muligheter samfunnet byr på slik folk flest gjør, men det som skader oss er manglende utvikling når det gjelder forståelse for vår tro. Det synes ikke å være rom for vår egenart, på tross av at det er så mye som stadig er i endring ellers i våre felles hverdager. Når det ser mørkt ut lurer jeg på om den «jevne medborger» noen gang blir klar for å godta at andres tro og verdisyn kan være like riktig som deres. Det er så mye vi kan samles om og med, men jeg antar at det ikke gjelder aksepten av vår forstand på verden. Vi representerer sikkert noe mystisk og lite troverdig selv for den mest religiøse «rette troende kristne». Det er merkelig hvordan den kristne troen på den hellige ånd er akseptert å tro på i dette vitenskapelig orienterte samfunnet. Vi er kanskje også kristne på vår måte, men vi har blant annet ikke hierarki. I vår verden lever alle vesener, mennesker og dyr sammen i en natur som også har jamnfør egenverdi. Under oppveksten hørte jeg aldri hørt snakk om gudinner eller guder. Jeg fikk forklart at noen vesener er til hjelp for spesifikke behov mennesker måtte ha. Vi kan snakke om guddommelige gaver uten å direkte tro på guder. Jeg tenker at vi har hentet begrep fra en kristen verden og brukt dem uten fullgod forståelse for hva de egentlig betyr. For eksempel vil en kvinneskikkelse (et annet vesen enn mennesket) tre støttende til for at du skal kunne sette ditt barn til livet, og en annen kvinneskikkelse (døden kommer som en kvinne kledd i rødt) kan føre sjelen bort fra sin kropp. Disse blir ikke dyrket på samme måte som kristne dyrker Gud. Vi har dog ritualer som kan vise ulike skikkelser vårt behov eller vår respekt og takknemlighet. De er likevel ikke gudinner eller guder. Disse er vesener som vi samhandler med og som har stor verdi siden de vil bidra med helt spesifikk nødvendighet når du skal møte noen av livets største utfordringer. Jeg nevner kun disse kvinneskikkelsene her fordi jeg har hørt svært lite om vesener av mannlig kjønn og eventuelle guder. Det kan nok komme av at jeg vokste opp i et svært kvinne-dominert miljø. Kvinner snakket om ting som var av særlig interesse for deres kjønn. Menn var stort sett fraværende under barndommen min. Jeg fikk aldri et nært forhold til menn og hørte derfor lite om deres behov og verdier. Bortsett fra bestefar Erik, men han var ordknapp. Bestefar snakket lite norsk. Det samiske språket skulle barn ikke lære. Bestefar var bare tilstede i livet og veiledet uten ord, hans omsorg var ordløs.

6. Informanter og utfordringer

Klarer jeg å formidle mitt folk sitt verdensbilde til de som leser dette? Vel, først og fremst har jeg gjort et forsøk på å videreformidle ting som jeg selv har opplevd som viktig. I utgangspunktet hadde jeg bestemt meg for å bruke kvinnelige informanter til denne oppgaven. Hovedsaklig fordi jeg finner det lettere å få kvinner til å samtale om vårt åndelige liv enn tilfelle er med menn. Etterhvert som innsamling av materialet utviklet seg ble jeg bevisst på at jeg ikke fant noe nytt for min egen del i kunnskapen som kvinner formidlet. Jeg fikk en ide om å forsøke å intervju min egen far. Dette fordi jeg ikke har samtalt særlig mye med ham om tema som denne oppgaven tar opp. Etterhvert i arbeidet begynte jeg å tenke stadig mer på om far var like innlemmet i denne «troens tankegang». Jeg visste rett og slett ikke så mye om hvilke tanker han gjorde seg om denne bevisstheten som min mor videreformidlet rundhåndet.

I oppveksten var far mye fraværende på arbeid enten som fisker eller på ulike anlegg, og etterhvert var han fraværende på grunn av skolegang. Han tok en utdanning som ingeniør i godt voksen alder. Vi bodde tett opp til fars foreldre, men jeg kjente dem ikke. Jeg vet at de ikke var læstadianere og at de hadde slitt hårdt for levebrødet all sin tid. Når far ble «hjemmeboende» var jeg allerede blitt en ganske stor jente. Kontakten med ham var altså ikke så sterk over lengre tid, og i tillegg kjente jeg lite til hans familie. Fra barndommen husker jeg at far lærte meg å synge sjømannsviser. Han var ivrig formidler av skrøner. Eller han forklarte detaljert om hvem som var i slekt med hvem, og når eller hvor de var født, død, bosted og arbeid. Hans historier og vår kontakt, sammenliknet med den jeg hadde med min mor, var sporadisk og av helt annen karakter. Det var som om jeg og mor levde i en emosjonell verden som jeg ikke forventet at andre menn, enn bestefar, ville være en del av. Jeg trodde ikke menn ville ha like sterke følelser for tema som kvinner. Jeg trodde heller ikke at en mann, som far, ville involvere meg i hans innerste hemmeligheter. Jeg visste om noen erfaringer han hadde gjort, men disse var fortalt meg av tredje part. Far hadde aldri invitert meg inn i hans univers av livsverdier. Siden jeg også var «samedama» i familien fulgte det problemer knyttet til mitt forhold med enkelte familiemedlemmer. De som ikke ville ha noe av denne samiske åpenheten som jeg hadde. Mange i familien ønsket ikke et forhold til vår etniske bakgrunn (Høgmo, 2011).

Far var en av dem som helst ikke snakket om samiske forhold i det hele tatt. Der var det en stor forskjell på ham og mor. Hans etniske tilhørighet har jeg aldri bedt ham redegjøre for. Jeg kjenner til hva han tenker om samisk og finsk. Personlig tenker jeg at beboere, gjennom flere generasjoner i et samisk område må kunne oppfattes å være bærere av en samisk kultur. Den kulturelle grupperingen anses av meg å vise seg i våre tradisjoner og grunnlag for tenkning. Da jeg gikk til far med spørsmål om å delta i denne oppgaven som informant, var jeg svært spent på om han ville og

om han i det hele tatt kunne dele slike opplevelser og historier med meg. Han overrasket meg ved å være positiv umiddelbart. Han sa rett og slett «ja» til å delta. Og alle skal vite at sannelig ble våre samtaler interessante. Jeg fikk en personlig gevinst ved å se min far i et nytt lys. Det var en god opplevelse å høre fortellinger som han aldri før hadde delt med meg. Det var altså givende samtaler vi hadde, og jeg kommer til å bruke flere av hans bidrag for å forsøke å belyse vår lokale samiske livsverden. Det var ikke min tanke at informanter i denne oppgaven skulle bli identifisert, men far sier han står for alt han forteller og trenger ingen anonymisering. Så de historier som her er ment å gi innsikt i vår folkegruppe sin spesifikke livsforståelse er hovedsaklig gitt meg av mine egne foreldre. Min mor er død nå, men hun hjalp meg mye under dette studiet. Også hun var positiv til at jeg skulle navngi hennes bidrag når jeg skrev oppgaver underveis i masterprogrammet. Mor var alltid min hovedinformant. Kanskje det er blitt slik at de velger å fortelle åpent fordi de har levd lenge og ser at deres etterkommere trenger åpenhet? Taushet og hemmelighold er kanskje ikke det riktige mer, hvis våre skal klare seg i storsamfunnet med rot i egen lokalkultur. Verden har gått framover også for de som åpent oppfatter seg selv som samer. Motstand og stigma er kanskje ikke like sterk som tidligere. Så kanskje det nå er tid for å være mer tillitsfull overfor det norske samfunnet vi også er en del av? Jeg ser at jeg plages mer av mistro enn mine foreldre noen gang har gjort. Det er et tankekors.

Ved å ha min egen far som informant oppnår jeg også en annen, mer viktig gevinst, rent personlig. For meg har det altså alltid vært mamma som videreformidlet vår samiske kulturbakgrunn. Hun var den som fortalte at hun ikke kunne snakke norsk, bare samisk, før krigen. Hun fortalte om norske lærere og prester som gjorde urett mot dem som bare kunne snakke samisk. Hun fortalte om urett hun hadde opplevd på grunn av sin etnisitet, og hun forklarte hvordan hun «tross alt», klarte seg godt og ble i stand til å skape seg en framtid med egne etterkommere. Hun ga meg forklaring på hvorfor vi ikke snakket høyt om egen identitet og bare lot som om vi var «fullblods» norske. Mamma var den eneste som støttet meg den gang jeg, i begynnelsen av tyveårene, bestemte meg for å la meg innskrive i samemantallet. Det var nok ikke lett for henne å bare måtte stå og se på, hvordan jeg lot meg selv bli utsatt for «hugg» fra alle som var motstandere av samisk den gang. Men hun gledet seg over at mine barn kunne få lære samisk på skolen, og snakket alltid varmt for den kulturelle bakgrunnen som hun selv hadde. Mamma mente altså det var viktig å vite «hvem en selv var», men hun innterpet meg i barndommen til å forstå at det var farlig å stå offentlig fram som same. Jeg formet oppfatningen av egen identitet og forståelsen for hvorfor vi ikke snakket i forsamlingen gjennom min mors oppdragelse. Min far derimot, var ikke opptatt av sine eventuelle samiske aner. For ham var det de finske som sto i høysete, slik jeg kan huske det fra barndommen av. Han motsa ikke at farfar var av samisk slekt, men han vektla at hans mor hadde kvenske aner fra hennes mors side. Farmor sin mor kom opprinnelig fra finsk side av grensen og denne delen av

slekten hans snakket både samisk og finsk/kvensk. Jeg har aldri opplevd at far har identifisert seg selv som same, så det var en viss spenning for meg å få høre eventuelle forskjeller i oppfatning av verdier og tro mellom mine to foreldre. Min fars slekt var, som nevnt, heller ikke læstadianere, og denne forskjellen mellom disse to kunne kanskje bli synlig gjennom våre samtaler til bruk for oppgaven. Disse kulturelle forskjellene er ikke viktig for tema jeg har valgt å arbeide med her, men det gjør oppgaven mer spennende for min egen del. Jeg håpet også å kunne forstå litt mer hva forskjellene mellom samisk og kvensk er, eller om det er forskjeller egentlig. Og jeg hadde også en utfordring når det gjeldt å reflektere over mine egne fordommer basert på kjønn.

Jeg forsøker å presentere et snitt av vår kulturelle ballast. Det er en utvikling for min egen del å gjenværlle disse historier. Jeg håper på å belyse noe av vårt særpreg slik at det kan forstås utover egne rekker, aller helst også respekteres. Jeg mistror holdninger fra «hvermannsen», men vet godt at jeg selv stigmatisere nordmenns holdninger til andre folkegrupper tro og verdisyn. Håp om å få aksept er lite tilstede hos meg, og jeg har tidligere ikke funnet en grunn til å «arbeide med mine holdninger i så måte». Min negativitet preger meg selvsagt, og er sikkert synlig i dette arbeidet, uten at jeg selv er i stand til å «finne alle faresignaler». Jeg ser ikke tegnene på hvor jeg selv reduserer oppgavens innhold på grunn av denne mistroen. Det plager meg. På tross av alle egne begrensninger har jeg likevel satt som mål å få sagt mest mulig, og gyver nå løs på fortsettelsen. Min døde mor er «med meg» som informant. Hele tiden mens jeg arbeider med denne teksten blir hennes ord gjentatt. Mamma var, som sagt, veldig interessert i det jeg opplevde i dette studiet. Hun satte pris på våre samtaler. Hun var min hovedinformant underveis i studietiden slik hun er det gjennom livet. Hun er også min sterkeste familiære forbindelse til egen samiske bakgrunn. Jeg skal forsøke å dele mine opplevelser med samme raushet som mine foreldre har vist å ha når det gjelder deres erfaringer.

DEL 2

7. Litt om «ikke jordiske»

Jeg er oppdratt til å tenke på livet som samhandling på og mellom flere ulike åndelige plan. Vi mennesker har kontakt med det, man kan kalle, «ikke jordiske» fenomen. Det betyr at hverdagen min inkluderer samhandling mellom meg og «ikke levende objekter»; ikke levende fordi disse ikke har en fysisk kropp, men en tilstedeværelse hvor det fysiske ikke spiller noen rolle. Samhandling med «ikke fysiske objekter» kan for eksempel være av en slik art som min far konkretiserte for meg. Jeg var i utgangspunktet nysgjerrig på bruken av navnet Gufithar kontra Huldra, som fenomenet kalles i dette området, og hvilken betydning Huldra har. Begge er sentrale størrelser i tradisjonell samisk kosmologi (Hætta, 2002).

På besøk hos pappa innleder jeg med å forklare følgende: Gufihtar er i samisk mytologi en kvinnelig (kan være mannlig også, men jeg kjenner ikke til mannlig Gufithar fortellinger herfra) ånd som mange, som tilhører vår folkegruppe, har kjennskap til. Det fortelles historier om hvordan Gufihtar (jeg har lært det samiske navnet av reindriftssamer) viser seg for mennesker for å formidle noe viktig til dem. Gufihtar kommer til syne i situasjoner hvor dets tilstedeværelse vil gjøre folk mer oppmerksom på sine omgivelser i nuet. Som oftest vil Gufihtar sørge for at en ny viktig forståelse blir mennesket tildelt, eller bare rett og slett advare mot farer. Jeg har hørt mangt om denne ånden. I sammenheng med denne oppgaven spør jeg pappa: Har du hørt om Gufihtar? Vi sitter hjemme hos ham og drikker kaffe ved kjøkkenvinduet når spørsmålet mitt framsettes. Han ser på meg og sier dette:

Ja, jeg har sett henne, men vi sier Huldra om henne. Jeg kan gi et eksempel: Da vi (han arbeidet som ingeniør for kommunen), for mange ti år siden skulle lage vei i ulendt terreng (han sier navn på steder og presiserer hvor veien er – en info jeg velger å utelate her), regnet vi med en mengde problemer av ulike slag på grunn av grunnforholdene. Jeg skulle inspisere veiarbeidet underveis og dro med visse mellomrom for å snakke med de som utførte jobben. Alltid fikk jeg høre at arbeidet gikk bra. En av de siste gangene jeg var der la jeg merke til en kvinne, som gikk mange turer med skrepp, over merket del av selve avslutningen på veien. Hun bar tungt opp mot skogen og lett ned igjen flere ganger. Kvinnen holdt ansiktet snudd fra oss og var såpass langt borte at jeg ikke kunne gjenkjenne henne. Jeg tenkte at det var merkelig at kvinnefolket hadde så mye å bære. Jeg er jo velkjent med de fleste som hører til her i kommunen, så litt rart var det også at hun ikke lot seg tilkjenne. Så jeg spør de andre

om de vet hva det er slags kvinnfolk som vandrer der og har så travelt med å bære. De ser på hverandre og en svarer etter en stund. Han sa: «Dere trodde det skulle bli mange problemer med arbeidet her. Det ble det ikke og der går hun som sørget for det. Det er Huldra. Hun flytter unna veien.» Å du skal tro, når jeg ser ekstra godt etter forsvinner kvinnfolket i løse lufta. Det ble gjort klart for meg at Huldra hadde boplass akkurat hvor veien kom, men tydeligvis aksepterte hun fullt ut arbeidene og flyttet. Det var hennes egne eiendeler hun bar. Du skjønner det, hadde Huldra ikke likt det, så hadde ikke veien blitt til. Da hadde vi visst den ikke førte noe godt med seg. Men fred har det vært der i ettertid og flere hus er i området nå, kan du skjønne, selveste Huldra holder jo til der og hun hjelper folk.

Far kan fortelle meg mange historier hvor Huldra har vist seg for å advare folk. Den historien jeg tok med her illustrerer på en selsom måte forskjellen mellom norske vandresagn og samisk erfaringsbasert historie. I norsk tradisjon er Huldra ofte beskrevet som et underjordisk vesen, med hale, som kan bringe ulykke over den som er i møte med «henne». I samisk, eller i alle fall, vår tradisjon, er Huldra uten dyrisk kroppsdel og «på lag med oss mennesker». Huldra viser seg for å advare, eller som i dette tilfellet, anerkjenne. Far har gjort meg klar over at man aldri skal bygge noe som helst uten å gjennomføre ritualer hvor man ber om råd fra ånder som måtte være tilstede i området. Når jeg spør om han tror det ble utført slik rituale før veiarbeidet startet svarer han «ja». Jeg spør også om forskjellen på den norske Huldra og den som det her fortelles om, og får til svar at: «Det antakelig ikke er noen forskjell. Bare det at vi ikke har begynt å overse hverken Huldra eller andre ånder som måtte være i verden.»

Jeg opplever det ikke som at far har særlig mange preferanser for «den norske Huldra», og lar mine videre spørsmål om disse forskjeller ligge. Fortellingen konstaterer dog, at Huldra i dette tilfellet, hverken representerer magi eller trolldom. Men en synlig og kjent «hjelper» som veileder folk og er med på å videreutvikle samfunnet, fordi hennes reaksjon på utbygging vil være viktig. At folk har fjernet seg fra det samiske navnet antar jeg å være forårsaket av det faktum at samisk språk har blitt utsatt for fornorskning, og at det i dette tilfelle var såpass mange likheter at det norske navnet kunne tas i bruk. Her henviser jeg til at Huldra er «ikke fysisk» vesen som viser seg, og også delvis likner et menneske, i den norske versjonen. Pappa forklarer at noen kaller disse Huldrene for «*Häldit*» hos oss, og mener det er et navn man godt kan bruke. Hovedpoenget for videre arbeid blir her å vise at fenomen som, i dette eksemplet, Huldra/Häldit/Gufihtar eksisterer som en naturlig og hverdagslig del av det menneskelige liv. Ingen jeg vet om her stiller kritiske spørsmål til om disse mennene virkelig «så Häldit», eller forsøker å latterliggjøre tilliten til den støtten som Häldit representerte for dem. Dette er en ærlig fortalt historie om en hverdag i samhandling mellom vesener, hvor vi mennesker bare er et vesen blant mange. I livet har vi fysisk kropp man kan ta på,

se og sanse på alle mulige måter. Mens andre er av slik slag at man vanskelig kan bevise at de «virkelig er til». Man kan ikke undersøke konkret om Håldit eksisterer, man kan bare oppleve henne og akseptere at hun finnes. Samtale med andre som opplever det samme og vise respekt for hennes virksomhet.

8. Fortellinger belyser

Denne forestillingen om flere plan i virkeligheten, som kommer fram gjennom den lille historien om Håldit, passer ikke inn i det kristne bildet som for eksempel mine lærere i barndommen videreformidlet. Fra kristendommen lærte jeg at verden består av jord, himmel og helvete, som en allmektig Gud «forvalter». I vår verden har vi, som jeg tidligere var inne på, hverken himmel eller helvete på samme måte. Vi har fenomen som innebærer liv utover vår fysiske deltagelse på jorden. I denne siste setningen ligger selve essensen i tenkemåten hvor verdensbildet har dimensjoner som hele tiden går over i hverandre. Jeg/vi samhandler selvsagt med naturen og dyreriket, jeg/vi samhandler med ånder og vesener av ulik slag, og jeg vil etterhvert forsøke å vise spesifikt at jeg/vi samhandler med døde mennesker. Det er en verden hvor vi kan bevege oss mellom ulike «sfærer». Vi har en fysisk tilstedeværelse på jorden, men kan kommunisere med ånder, altså ulike vesener som ikke er menneskelig, og med døde av menneskeslekt. De av oss som lever slik har et gjennomgående spirituelt liv, som utspiller seg i et slags grenseløs eksistens med mange ulike «fenomen» (der også natur spiller en vesentlig rolle – noe denne oppgaven ikke tar opp). I den enkle fortellingen om Håldit framstår hendelsen som noe jeg tenker at uinnvidde ville kunne få en god latter av. Så vi kan regne med at det er, kanskje for mange, greit å le, og kanskje flåsete kalle slikt «bøla» historier.

Hva så med vårt forhold til våre døde? En ærlig fortalt konkret opplevelse av samhandling mellom levende og død har blitt, og blir nok enda, absolutt holdt tilbake for utenforstående. Den som forteller frykter å bli sett på som direkte gal, eller i hvert fall latterlig forskrudd. Slike holdninger er ille, og når det gjelder akkurat opplevelsen av døde mennesker oppstår en annen type sårhet også. Vi anser slik samhandling som særdeles viktig og sensitiv. Dette er mennesker som har levd. Det blir vanskelig på grunn av det personlige forholdet dette innebærer kontra «bøla». Bøla fortellinger kan folk «vifte bort» og ha det moro med, noen av oss tåler det til og med. Men når det blir snakket om døde mennesker som eksisterer i livene til noen, inntreter et alvor som vi ikke kan la bli kritisert og hånet. I kristent rom har jeg ofte hørt om «Jesu oppstandelse», noen kristne venter på at denne menneskets frelser og hjelper skal komme til jorden igjen. Det er forunderlig for meg at man kan tro på det uten at det blir debatter, eller at denne gruppen blir utsatt for offentlig latterliggjøring

på liknende måte som samisk religiøs tro blir. For meg blir det stuereint å tro mennesker kan gjøre det samme, altså «på en måte stå opp fra døden». I min verden kan folk fortsette å «være» selv om deres fysiske kropp dør. Jeg tror på Jesus og har aldri blitt kritisert for det. Men jeg tror også på at andre som er død fortsetter å kunne oppsøke oss levende. Jeg klarer ikke å forstå at min tro er så mye mer «mystisk», og/eller uklok. Når jeg har snakket om min tro på Jesus til leger har jeg erfart at de oppfordrer meg til å «holde fast ved troen og bruke den som en vei til trygghet og trøst». Når jeg har forsøkt å nevne mitt forhold til min avdøde bestefar har jeg opplevd at de samme personer blir usikre og spør spørsmål for å finne ut «hva som skjer i mitt eget hode»: For jeg tror vel ikke at det finnes en kommunikasjon mellom «en usynlig sjel» og meg selv?

Denne holdningen får, litt sleivete sagt, leger til å sjekke om «pasienten hører stemmer i eget hode». Psykiatrien gir, etter mitt skjønn, et inntrykk av at den som snakker med folk som er døde må feile et eller annet mentalt. Personen fra vår lokalkulturelle gruppe som ser en død og kommuniserer med vedkommende må, av slike grunner og flere, være forsiktig med å fortelle dette kun til andre med en annen erfaring og tro. I min samiske tradisjon er det slik: Vi ser, hører og har kommunikasjon med folk som ikke «er» mer. Vi vet dette er uakseptabelt i storsamfunnet, med mindre du ber til Gud eller Gud's sønn. Vi mener selv at vi ikke er mentalt syke, vi mener til og med at den som kan se døde har fått en «stor gave». Samfunnet antas å ha problemer med å behandle et slikt fenomen som annet enn sykdom, og jeg tar en stor risiko ved å stå fram med dette. Selv om det skjer i en slik «liten» oppgave som denne, føler jeg som sagt at jeg røper noe jeg burde fortsette å holde for meg selv. «Blottleggingen» vil kunne stå for hugg» og da er det en viss sjanse for at alle vi, som lever med slike tanker, blir «stemplet» med morbid galskap. Vi, fra mitt lokalsamfunn, har stor respekt for døde og opplever det som svært sårt om noen benekter og/eller håner denne oppfatningen av relasjon mellom levende og avdøde. Det er som å «trække» på en annens grav. Her må jeg samle min egen redsel, se bort fra et lokalt prinsipp og rett og slett bryte et tabu. Når jeg nå vil beskrive hvordan kommunikasjon med døde kan fremstå og foregår i hverdagslivet, forholder jeg meg igjen til min far. Noe av det han forteller får bli et lite innblikk i et slikt dagligdags forhold mellom levende og død.

Jeg er altså på besøk i barndomshjemmet, atter en gang, og nå sitter vi i stuen med lydopptaker som hjelpemiddel for meg. To av mine søsken og min mann er tilstede i stuen. Far har ingenting imot at jeg tar opp vår samtale, eller at dette skal gjengis her og publiseres for både eksaminander og sensorer han ikke kjenner. Hans åpenhet hjelper meg. Jeg bør nevne at mine muligheter til å få skrive ned disse fortellingene antakelig styrkes av at jeg er en «av fars egne», han tar høyde for at jeg vil bruke dette til beste for oss alle. En fremmed informant ville neppe hatt samme positive utgangspunkt for samtale. Hos far snakker vi først ledig om døde og forhold til våre i familien og

slekten som er gått bort. Pappa har altså mistet sin kone (min mor), for ikke så lenge siden, og han er svært opptatt av hennes bortgang. Savn og sorg er en selvfølgelig påkjenning når ens elskede ikke lengre er fysisk tilstede. Han er tung i målet og har vansker med gråten mens han snakker om henne. Jeg er litt usikker på om det er riktig å «rippe opp» i denne tunge opplevelsen som det er «å bli alene» etter et langt samliv. Men han insisterer på at det ikke gjør noe om vi snakker. Han både vil og skal fortelle, sier han selv. Fortellingen starter med den nest siste natten de to hadde sammen. Det synes viktig for ham å formidle dette og vi har følgende samtale:

Jeg innleder ved å si til min far at han og mor var sammen i mange år. Forlovet først? Ja svarer han, det var i 54. Så 57 år var vi sammen. Vi var jo det. Jeg fortsetter med å si at mamma var veldig sønn, spesiell. Ja, hun hadde jo evner, og hun kunne mye om (her blir jeg avbrutt av en ivrig pappa). Ja, det var sønn hun var. Vet du da hun, før hun døde. Så. Hun pleide jo å fortelle hvilke drømmer hun drømte og sønn mellom oss. Også forteller hun at, når det var bare oss to så sa hun aldri navnet mitt. Det gjorde ikke jeg heller, vi sa bare mamma og pappa. For du vet, det var etter ungene, det var 'bare'. Pappa tar en pause og jeg forstår det slik at han strever med følelsene sine i denne fortellingen. Han fortsetter etter å ha tenkt seg litt om. Også forteller hun: Vet du pappa hva jeg har drømt? Det var en rar drøm. Jeg spør «hva handlet den om»? Ja, sier hun, jeg har drømt og må bare fortelle til deg at det var gravd to graver. Den ene var ferdig og den andre var gravd bare litt, så var det stoppet på den. Så sier hun. Hvorfor det var stoppet, det forstår ikke jeg, men jeg så at det var gravd en grav. Far sier nå til mamma at: Kanskje min søster dør? For hun har jo vært mye syk. Nei pappa, sa hun. Det er ikke din søster som dør. Hun visste at hun selv dør. Hun sa ikke akkurat direkte at hun selv dør. Hun sa bare, nei pappa det er ikke din søster. Da skjønnte jeg at mamma sier hun selv dør. Det var to netter før at hun ble så dårlig og jeg ringte etter dere og ba dere om å komme ned til oss. Da sa hun bare. Nei, pappa, jeg dør nå. Det nytter ikke mer. Sønn var det, men det er nå så, det er nå.

Far fortsetter samtalen med å påminne oss om tilfeller hvor mamma hadde drømt døden og kunne sitte og vente på beskjed. Alltid var disse drømmene om noen nær henne som ikke døde av langvarig sykdom eller alderdom, drømmene handlet om folk som tragisk gikk over i døden. Den siste hun fikk tildelt handlet om henne selv. Jeg spør underveis i den videre samtalen om pappa har kontakt med mamma nå, etter hennes død? Hans svar er følgende:

Ja, ja. Jeg spør: Så det føler du? Far ser fjern ut og jeg venter litt før jeg spør «om hvor han føler henne mest, er det i stuen eller?» Nei, det er uansett, plutselig så. Pappa lyser opp og stemmen er ikke grøtete mer. Vet du, jeg hører stemmen også. Og om morgenen roper

mamma på meg, og det er helt klart. Og da skal jeg stå opp. Jeg vet ikke hvorfor hun kommer og vekker meg om morgenen for eksempel. Jeg vet fra tidligere samtaler at dette kan skje også når han sovner på sofaen dagtid. Jeg fortsetter med å si: Så mamma skal ha deg opp? Nå, du har en gjerning å gjøre enda, så du kan vel ikke ligge der. Pappa er leende nå og sier videre: Ja. Nei. Jeg vet ikke hvorfor hun kommer å vekker meg. Mang en gang slår det meg at noe har skjedd, men nei, ingenting som jeg kan se. Så, jada, så det, men det er så fint at jeg hører stemmen hennes. Kan du skjønne, det er nok det. Jeg nevner for min far at: Mamma hadde en noe spesiell tro, eller ikke spesiell her, men i forhold til kristendommen ble det jo spesielt. I kristendommen har vi denne trusselen om Helvete, også det med at du kommer til himmelen om du har vært et Guds barn. Mens mamma pleide å si at det finnes ikke noe forskjell om man dør, man er likevel. Ikke sant? Ja. Dette svaret kommer tydelig med fast stemme og er det siste min far sier i denne settingen.

Slike hendelser som far opplever slår fast at vi som lever i denne kulturen ikke forferdes eller stiller spørsmålsteget når folk samhandler med en avdød. Det er en kjent ting for oss at kommunikasjon mellom levende og døde vil skje mellom dem som «hører sammen». Vi skremmes ikke av slikt, vi føler oss tryggere. Aldri går vi alene selv om våre kjære har lagt sine kropper til hvile.

9. Når døde varsle «ukjente»

De historiene jeg kjenner til, eller den erfaring som jeg har gjort, har aldri vært utover nære forbindelser. De som hørte sammen i livet, synes også å høre sammen i døden. Jeg har lett etter fortellinger der ukjente døde lar seg til syne og/eller høres gjennom ord eller annet i en tydelig kommunikasjon. Jeg har hørt om, og opplevd, sanksjoner gjort av ukjent avdød når det er utført manglende respekt for døden. Dog ingen hvor ukjent avdød spår framtiden din eller tydelig trøster. Jeg skal berette flere fortellinger om døde senere i oppgaven, etterhvert kommer jeg også med en hvor avdød beskytter min egen familie og meg. Nå presenteres det en historie som en kollega på min egen alder fortalte meg:

En ung datter av min kollega går på loppemarked med andre, moren er ikke med. Datteren kommer hjem med noen saker hun hadde kjøpt. Samme dag begynner datteren å klø på hendene. Hun får et utslett som er ganske ille. Moren kan ikke forstå hva dette er forårsaket av og forsøker å lindre kløen med salver, ingenting hjelper. Naturlig nok ville mor ta datteren med til lege, men må selvsagt vente på ledig time. I mellomtiden ringer hun en bekjent som hun vet kan «helbrede». Denne personen spør om jenta har vært på loppemarkedet og om hun tok med seg noe derfra. Det hadde jo skjedd og moren ble gjort klar over at noe jenta hadde kjøpt kunne være etter en avdød. De ble rådet til å bringe tilbake sakene slik at de kunne tas ut av materiell sirkulasjon på tradisjonell måte. Dette gjorde mor og datter, og i samme hastighet som utslettet kom forsvant det igjen.

Fortelling har en klar misjon. Denne historien viser at vi ikke skal bruke saker etter døde til materiell vinning. Det er ikke akseptabelt å tjene penger på den dodes personlige saker. Det er en type grådighet som straffes. Om en død gir ting mens han/hun ennå lever, for eksempel til et loppemarked, vil det være greit. Jenta var uskyldig i det hele. Hun kunne ikke vite at det var blandet slikt inn i loppemarkedets saker, men likevel ble også hun rammet. Det ble senere klart hvem som hadde lagt slikt til salg og jeg regner med at vedkommende måtte ta i mot verre straff enn det den lille jenta opplevde. En annen fortelling handler om det samme.

Dette skjedde med min mor mens hun arbeidet som vasker på «Samfunnshuset» i bygda vår. Samfunnshuset inneholdt offentlig basseng og gymsal som mamma vasket etter bruk hver ukedag i årevis. Jeg pleide å være sammen med henne på vasking, jeg gjorde småarbeider for min mor mange sene kvelder. En kveld opplever vi uro inni et rom som lå i kjelleren vis a vis en garderobe. Det kom lyder fra rommet, som om noen banket på dør og vegger for å bli sluppet ut. Døren inn til rommet var låst, mor hadde nøkler dit, men dette var ikke et rom

som hun hadde på sin jobbliste. I begynnelsen åpnet mor døren og slo på lyset. Hun snakket inn i rommet de gangene vi slo på lyset og åpnet, men uroen opphørte med det samme som lyset kom på. Mor snakket med folk på jobben om dette og fikk vite at det var klær og saker til loppemarked oppbevart i rommet. Mor blir en dag gjort klar over at det kunne være klær etter en ganske nylig omkommet også blant dette som ble oppbevart. Jeg husker at mamma gikk til to som arbeidet i ledelsen for å få dem til å ta vekk klærne, som hun mente var årsaken til uroen. Henvendelsene hennes ble ledd bort (jeg tror ikke de hun snakket med var særlig kjent med vår kulturelle tenkemåte). Ingen ville komme for å fjerne noe som helst. Etter en stund med både uro og latterliggjøring blir min mor sint. Hun tropper atter en gang opp og truer med å «slutte i jobben» hvis noen ikke kom for å høre hva hun snakket om. En mann ansatt «over henne» ga da etter og kom samme kveld sammen med en annen mann for å «høre» denne uroen som mor fortalte om. Mamma tar disse to ned i kjelleren hvor rommet ligger. Ingenting høres av uroen på dette tidspunktet. Mor slår på lyset, åpner døren og lar mannfolkene gå inn. Når de er vel inne i rommet lukker hun døren, låser den og slår av lyset (bryteren var utfor i korridoren). Vi går opp og setter oss på trappen utenfor inngangsdøren. Hvor lenge vi sitter der vet jeg ikke, men når mamma mener det er gått lang nok tid spaserer vi tilbake. Det er et lurveleven av lyder fra rommet. Uro blandet med menn som varsler at de må låses ut. Mamma gjør nettopp det og slår også på lyset. Ut kommer to som lover at de nødvendige ærender som mor mener må iverksettes skal skje allerede dagen etter. Når så disse saker som skulle til et loppemarked var tatt ut opphørte uroen. Lærdommen er samme som i historien om min kollegas datter. Jeg vet dessverre ikke hva avdøde gjorde, men mennene var virkelig redde og ville komme seg ut av rommet. Om de elektriske lyset var slått av ville vinduene i rommet gi nok lys (det var en kveld i perioden med lyse netter) til at de skulle kunne se. Så jeg tror ikke det kan være redsel for mørket, men selvsagt kunne disse bli redd av den ukjente situasjonen i seg selv. Det siste jeg husker fra kvelden mor låste dem inne er hennes bønn for at de senere skulle få fred. Hun hadde omsorg nok til å lese bønn for dem lavt, tre ganger. (Tre ganger skal det alltid være, for fortiden, nuet og framtiden.)

Disse to fortellingene er eksempler på en viktig tradisjon, å alltid vise døde respekt. Poenget her er at historiene kan av «innvidde» bli sett på som «spøkelseshistorier» hvor «bøla» brukes for å skape redsel. For oss «innvidde» er det bokstavelig talt «dødelig» alvor og slettes ikke forårsaket med det mål å skremme for forlystelsens skyld. Respekten som her kreves, videreformidles i fortellingene, hvor lokale hendelser gir oss kunnskap til å skape etisk gode forhold for oss selv. Denne aktiviteten, som altså flere ble «dratt med i», var ikke ønskelig opplevelse. Folk kan gjøre feil og skal ikke dømmes ytterligere såfremt «feilen» ærlig blir tatt til etterretning. Disse fortellingene skal ikke bare

påpeke skyld, men la den som opplever eller hører om opplevelsen forstå hva urettmessig adferd kan føre til.

10. Tro kan være sterk

Vi har ingen grunn til å mistro det fortalte fra forrige del, men vi har en alvorstynget grunn til å tro på de som ble rammet av sanksjoner. Enten disse utøves av levende eller død. Å vise respekt og rette seg etter de normer som ditt samfunn estimerer som viktig er innlysende at de fleste i ethvert lokalsamfunnet ønsker å gjøre. Jeg har fortalt slike historier mange ganger i løpet av mitt voksne liv til mine egne. Jeg har enda til gode å få tilsvar hvor det settes kritisk blikk på om hendelsen var virkelig. Vi har ingen grunn til å tro at noe av dette er løgn. Det er vanlige fortellinger at døde kan lage uro eller plage, hvis noe viktig må formidles. Også noen som ikke er spesielt knyttet til den døde selv vil kunne rammes.

For å få slått fast den allmenne aksepten, som slike opplevelser har i vårt lokalsamfunn, skal jeg til slutt her presentere en fortelling som ble gjengitt i min fars nitti års dag forrige sommer. Vi hadde leid stedets «Kultursenter» og samlet salen full med gjester for å vise far ære. Fortellingen blir her presentert slik han har fortalt den til meg:

Jeg er hos far og sier: Pappa, jeg har hørt at du en gang måtte hente jordmor i all hast, du var ikke gamle karen. Kan du gi meg den fortellingen nå? Ja, jeg var ikke så liten, jeg var nokså stor. Det var da bror ble født 7. januar 1939. Da var jeg 14 år. Ja, da hentet jeg jordmora Aletta. Men det er sikkert ikke den gangen du mener, det er vel da jeg hentet for en jente som fikk en unge som døde? Ja sier jeg, det er den gangen da ungen døde. (Jordmor Aletta tok seg ikke bare av fødende, men pleide også syke og stelte døde til nedlegging i kiste.) Ja, det skjedde mange år før. Jenta var her og var bare 16 år når hun fikk barn, hun var. Du vet, før tok folk til seg, han gammelonkel min «Johan Pedersen», han og kona tok en jente til seg fra Kvæningen. Synnøve hette hun, og hun skrev seg for Johansen, for du vet da skrev de seg etter far. Johan adopterte jo henne og hun tok navn etter han. Hun var født i 1921, hun var bare 16 år og fikk barn, da var jeg tretten. Barnet døde toppen to måneder gammel, ikke syk, men jenta stakkars hadde ikke mye trøst fordi hun fikk barn så tidlig og sånn.. Så hun stakkars kom hjem til oss og banket på til meg og sa at Hanny var død. Hanny het den ungen. Synnøve var veldig kamerat med meg, hun arbeidet og jeg pleide å være med henne å hjelpe til. Da når barnet var død måtte jeg gå og hente Aletta. Hun het Alette Pedersen. Det var nokså lang tur, det er over en kilometer dit (hun bodde). Straks ned i fjæra, det står enda

grunnmur der ved «båthuset». Dette var midt på vinteren. Og jeg måtte som sagt gå dit, jeg gikk over og husker det var is på elva. Brua lå lenger oppe enn i dag, men jeg kunne gå lengre nede, vi pleide å ta en slik snarvei som regel. Jeg gikk videre etter brua gjennom en sti på fjæra . Jeg følte meg ikke så rar, jeg var alene og selvsagt trist, det var en tung tur. Da jeg kom nær Aletta så jeg at det var lys hos henne, en slik parafinlampe. Ja, ja, jeg tenkte at nå, hvordan i all verden, hun er jo våken enda, midt på natta. At: Nå var jeg heldig som slapp å vekke også. Også går jeg mot døren for å banke på. Der åpnes døren før jeg i det hele tatt rekker fram, der sto Aletta, fullt påkledd. Jeg ble paff, Aletta var stor av vekst og hadde tatt på masse yttertøy. Så skal jeg begynne å fortelle henne om hvorfor jeg var der, det var en tung ting å si. Da ser hun på meg og sa: Du treng ikke fortelle noe, drengen, for ho har alt vært her. Da ble det for trist for meg, så Aletta tok meg i hånden og leide meg hele veien hjem. Jeg roet meg underveis og ble ikke mørkeredd etter dette heller. Ungen hadde ikke uroet meg, hun dro forbi i nattemørket, men det var ikke noe å være redd. Det var det verste av alt, så det er ikke noe tull at det fins forvarsel. Aletta hadde kjempeevner. Hvordan gikk det med jenta, Synnøve? Spør jeg: Hun ble gift utenfor Narvik. Ungdommen samlet penger til henne slik at hun kunne reise herfra. Jeg rodde henne til båten og fikk en pose sukkertøy før hun dro. Hun døde ung. Ungen hennes, Hanny, ligger i umerket grav i Manndalen, hun var hjemmedøpt, men det var vanlig å gi umerket grav til så små. Men barn fikk tidlig navn i hjemmedåp, det var for «arvesynda».

I fars nitti års feiring ble historien fortalt av en yngre mann, en nabo. Fokus i fortellingen er dette barnet som lot «drengen» slippe å si de tunge ordene til jordmoren. En slik reise med et dødt spedbarn foran i vintermørke på ulendte stier har mye mystikk over seg, men mystikk var ikke tema etter at fortellingen ble presentert i selskapet. Tema for samtalen (de jeg lyttet til) ble «det er så mye vi ikke kan forklare i denne verden», og «det er mangt å være takknemlig for». Med denne opplevelsen i bursdagen kan jeg «slå fast» hvor naturlig folk her forholder seg til dødes tilstedeværelse i vår fysiske verden.

Dette med arvesynd har jeg ikke hørt særlig mye om før, så jeg spør far hva han legger i det. Han svarer at man bare må ha godt navn. Barn må ikke få navn fra slektning som var et dårlig menneske i livet. I hans familie er det slik at de fikk et spesielt «kallenavn». Et plagsomt stigma. Dette på grunn av noe en i hans slekt, minst to generasjoner før far ble født, hadde gjort. Ingen ble døpt direkte etter den karen, men folk glemmer ikke ugjerninger så lett. Etterkommere har altså «måtte bøte fordi deres forfar var ond». Jeg kan ikke fortelle om denne hendelsen som fars slekt har «arvet synd etter». Det er for vanskelig for min familien om slikt skulle stå i et skriv og dermed offentligjøres i enda sterkere grad enn det allerede er. Slik jeg ser det har far et personlig forhold til

begrepet «arvesynd». Han nevner ikke «gudstro» eller det å døpes til å bli et «gudsbarn». Det er en oppfatning av arvesynd på annen måte enn som det jeg har lært om. Når det gjelder dåpen har jeg også den oppfatningen at barna våre får navn som knytter dem til visse personer i døden. Det blir en symbiose mellom barnet og tidligere avdød slektning som vil være til beskyttelse for barnet. Arvesynd betyr for far at folk helt konkret har noe å skamme seg over via konkret hendelse utført av en i deres slekt. Navnet barn i en slik etterslekt får skal holde vedkommende «unna barnet». Far antar at «ondskap» kan «smitte» over på etterkommere. Døde vil beskytte gjennom livet og også ta imot dem som forlater livet tidlig. Barn som får «feil» navn, det vil si blir kalt opp av noen som ikke passer for akkurat dette barnet, vil gråte og være oppkavet etter dåp. Hjemmedåp er svært vanlig hos oss. Barn får navn som «en kyndig lokal person» kan «feste» til barnet via et rituale. Kirkelig stadfesting kan utsettes og bli utført senere, det viktigste er å gi barnet et godt navn. Jeg har selv døpt mitt første barn slik, med utsatt kirkelig handling. Og senere har mine tre neste barn fått dåp i kirke svært tidlig. Jeg ventet maksimalt 6 uker før dåpen ble utført. Min mor var den som presset på for å gi vårt første barn navn like etter fødsel. Dette fordi hun var redd han ville «gå tidlig bort». Denne redselen begrunnet hun i min tunge fødsel og noe «hun hadde drømt». Mine neste tre hastet hun på meg til dåp, uten annen grunn enn at de ikke skulle vente for lenge på navnet. At vi valgte kirken og ikke hjemmedåp var for å «slippe to fester». Det var økonomiske og praktiske ting som avgjorde valget vårt. Hadde det vært opp til mamma, ville jeg nok døpt etter noen få timer, eller få dager. Hjemme først og så siden gått til kirken. I min fars forklaring på dette med arvesynd mener jeg at det er tydelig at han blander to ulike «verdener». For folk utenfra virker det sikkert som at vi har en surrete og merkelig oppfattelse av dåp. Vår adferd er, slik jeg ser det, preget av hug til å «være kristen» (som samfunnet har forlangt at vi skal) og samtidig ivareta en tradisjonell sjamanistisk tro.

11. Varsel og beskyttelse

Teksten til nå har vært innom det som kalles «å bli varslet» flere ganger. Siden «varsel» er et fenomen som oppleves å skje svært ofte vil jeg si noe mer om dette. Den typen varsling som det spesifikt tenkes på nå er disse som forteller at noe vil skje direkte med folk. Alvorlig er det når et varsel kommer med dødsbudskap. Enten i fredelig form, som i min mors drøm. Eller mer traumatisk, som når «Synnøve sitt barn dør». Å oppleve varsel er noe som jeg anser å være svært vanlig blant oss. Jeg har hørt utallige historier og selv opplevd mine egne. Noen blir varslet via drøm, andre har «besøk» av en død eller ser en ånd, eller et dyr gir deg sitt selskap. De viktigste varsler er slike som gir beskjed om at du må forberede deg på en «krevende negativ opplevelse». Enten bli i stand til å unngå det, eller være mentalt forberedt det som rammer. I flere av de samme typer historier opplever folk å bli beskyttet mot noe vanskelig eller farlig. I «Synnøve sitt barn dør» er det en viss form for beskyttelse siden «drenge ikke måtte si de tunge ordene». Beskyttelse er like vanlig som varsling og henger ofte sammen. Å bli forberedt på noe «krevende» er i sin egen forstand en type beskyttelse. Jeg vet om folk som direkte har hatt «åndelig hjelp» for å komme utenom vanskelig situasjon. Å bli advart før ulykke kunne ha skjedd, er en slik beskyttelse. Dette er en av de mest verdifulle «gaver» et menneske kan få gjennom livet. Jeg har også hørt om folk som har drømt egen vinning. Fått hjelp til å finne frem i vanskelig terreng. Sett sin utkårede bli pekt ut. Fått beskjed om graviditet. Eller opplevd et «de ja vu» og dermed handlet riktig. Når slike «lykkens varsler» fortelles er selvsagt gleden over livet på topp. I denne oppgaven skal jeg ikke dvele ved glede, dessverre, det er de tunge dårlige varsler som må sies noe mer om.

Nå er jeg tilbake hos min far og vi snakker om alle de ganger folk har «hørt ham komme». Far er en av de som har «noen som går foran». Vi «hørte» ofte at han kom hjem, minutter før han «virkelig» var hjemme. En eldre søster (hennes navn er skjult – jeg kaller henne nn) av meg beskriver en slik hendelse. Historien er bekreftet og gjenfortalt av far selv, og jeg tar her med hans ord:

Ja, det var sånn at søster din hadde besøk av sin svigerfamilie, eller noen av dem. De bodde jo par kilometer fra meg og mamma. En av de dagene dro jeg for å hilse på. Jeg gikk som vanlig inn og tok skoene av før jeg gikk trappa opp til stuen hvor jeg hørte folk. Når jeg kommer i stua hilser jeg «goddag». Alle ser på meg med forskrekket blick, og jeg undres «hva er nå dette?». Non flirer og sier: «Pappa, alle vi hørte at du kom. Det var lyder nedenunder og du gikk helt opp trappa. Vel oppe, så kom ingen inn, og alle her lurte på hvem som lagde lydene siden ingen kom inn. Jeg sa til dem at det er far min, han har forvarsel og kommer snart. Ingen trodde særlig på det jeg sa, så når du nå kom ba jeg dem om å lytte ekstra for nå kom du virkelig.» Det ble mye snakk om dette og folk var

forskrekket over at de hadde hørt akkurat de samme lydene bare kort stund før jeg kom. At jeg, gamle mannen, ikke kunne ha kommet opp trappen først og forsvunnet lydløst for å forvirre dem med vilje forstod de jo. Det er vanskelig for folk som ikke kjenner til slikt å fatte at sånt finnes.

Jeg spør videre om far vet hvorfor han har en slik type forvarsel. Det gjør han ikke. Han mener at «noen har bare slik» og «skal være glad for det». Han mener å ha blitt velsignet med en slags hjelper som har vært til stede kanskje hele hans liv. Jeg ber ham gi eksempel på hva denne hjelperen har bidratt med. Far gir meg så følgende historie:

Nei, det var bare det at ett år, så fant jeg og en svigerbror av meg ut at vi skulle dra til Breivikbotn. Svingerbror hadde en robåt, en to og halv toms spiss-båt. Jeg hadde ingen båt, men jeg kunne leie en ute i Breivikbotn. Vi var ivrige, vi hadde bestemt oss for å få fisk til livets opphold. For det var sånn, at da kalte vi Breivikbotn for «lille Lofoten». Det var mange fiskere som samlet seg der om vinteren for torsken kommer jo dit å gyte. Ja, så der var vi å fisket, men det var ikke hver dag at det var så bra fangst. En dag mens vi var ute kom det dårlig vær. Det var så sterk vind at jeg måtte høgge tak i ... Ja, det var garnbåter også der ute, så jeg høgde tak i en garnblås. Jeg ville ikke gi meg riktig og tok tak i blåsen og la båten fast der. Også lå jeg der og fisket, det var en og annen torsk å få. Det var vind, ja, og det kom etterhvert nordavind også. Hvilken båt hadde du? Var det også en to og halv toms? Ja, som jeg leide ja. Ja. ja. Jeg lå der og tok en og anna torsk. Men etterhvert ble «han» (vinden) stygg og på slutten var «han» så stygg at jeg måtte trekke meg fram for å kappe fangstlina. For jeg måtte komme meg løs og begynne å ake meg oppimot (det menes «mot kaianlegget»). Og du vet jeg lå lenge der. Det var ikke bare å komme fram. Å ro var eneste måten, vi hadde ikke motor da. Nei, så det var med handkraft alt? Bare handkraft. Det var jo motorbåter der også som fisket, men vi hadde ikke. Vi hadde bare småbåter, robåter. Og det ble etterhvert sent, det hadde gått lang tid, kan skjønne. Jeg rodde og det var forferdelig strevsom, men straks før jeg kom til... Før jeg kom til moloen der imot Breivikbotn, da kom det ut en båt, men den snudde igjen. De så jeg kom og folk hadde sendt denne båten ut å se etter meg. Svigerbror hadde snakka at... Ja. Nå, jeg kom meg nå dit mot moloen, og det var ikke noen der på brygga. Men så kom det en kar til syne der vi leverte fisken. Ja, jeg stoppet jo der kan du skjønne, rodde til og han heiste ned korga som jeg kastet fisken oppi. Han heiste opp igjen. Jeg kom meg opp etter korga var sendt, og fisken, den lå naturligvis på sløyarbenken. Så ser han på meg, han på mottaket, og sier at: «Kommer ikke kameraten din og hjelper?» Jeg sa: Kameraten min? Nei, han vet vel ikke at jeg er kommet på land. Jeg regnet med det var svigerbror mannen mente. Mannen sa så: «Vet ikke? Du var

jo ikke alene ombord.» Jovisst var jeg alene, svarte jeg tilbake. Nei, det går ikke an, sa han. Jeg så dere var to mann da du kom.» Å... Hva tenkte du? Nei, jeg tenkte bare mitt. Jeg tenkte, ja ja, så har jeg kanskje en hjelper. Ja. Og jeg sa: Ja, ja, det er nå fint at man har en hjelper også. Mannen ble nokså rar, men han tok til å hjelpe med fisken, så det ble ordnet ferdig. Og du vet, jeg var nokså sliten selv om jeg var ung dengang. Jada, vi gjorde fisken ferdig og da kom svigerbror også ned. For å hjelpe meg med, for vi måtte jo også sette opp båten. Å du vet, alene hadde det blitt for tungt. Man måtte trekke den opp et stykke overfor flomålet, så. Ja, ja, svigerbror kom jo og vi trakk opp båten. Og den gikk så lett opp. Jeg sier til ... Jeg så jo at vi var tre! Jeg ser ennå hvordan mannen var, han hadde oljeklær på seg og, jada. Liketil øyenfargen husker jeg på mannen, han hadde blå øyne. Var han kjent for deg? Nei, han var ikke kjent. Jeg kjente ikke mannen. Hadde aldri sett han. Han hjalp til og vi fikk båten opp, deretter forsvant han. Så sier jeg til svigerbror at: Hvor ble det av han som kom å hjalp? Svigerbror flirte og trodde jeg skøyet. Men så skjønnte han at det er nok en som hjelper meg. Jeg skøyet ikke, men vi begynte ikke å diskutere om han. Mannen som hjalp meg så forferdelig mye, han var helt atter og skjøv. Derfor gikk det altså såpass lett. Jada, så er det skjedd mange ganger med meg, og det er slik at jeg har en kamerat.

Far er ikke ferdig med å fortelle om denne hjelperen/kameraten han har. Han fortsetter med en annen historie han opplevde noe senere i livet:

Jada, nei, det er ikke noe spesielt. Når man har en forvarsler/kamerat så har man. Jeg spør om han har sett mannen ellers? Jeg har nok sett. Jeg har sett ham liketil i Tromsø også. I den tiden, da, det var da det brant i Tromsø. Jeg var på jobb der da, ja, det var storbrann. Hvilket årstall er dette? Ja, når tid var det? Det var nå på 60 tallet i i alle fall. Da, under brannen, så jeg han. Og det var samme mannen som i Breivikbotn, som han ble beskrevet. Hvordan kom det seg til at du så ham der? Nei, det var bare sånn at man gikk der, også, noen krøp under bygg. Det var jo skotøybutikk og sånt. Så folk kunne finne ordentlig fine sko i ruinene, der under bygnings vrakene. Og det er mulig, jeg også hadde lyst til å gå og se etter om ... Og det var jo, men det var jo, jeg gikk ikke. Jeg så han. Åja, tror du han kom for å advare deg? Ja, han var der for å advare meg. Så det kunne vært farlig hvis du hadde gått inn i ruinene? Ja, ja ... Var det noen som omkom slik? Nei, det vet jeg ikke. Noen var det som ble skadet mens de gikk og lette. Også kunne de jo bli forgiftet av kullos også. Jeg er jo allergisk og hadde astma så ... Hvordan skjedde det? Kom han bare framfor deg eller sto han i en menneskemengde eller? Nei, det var ikke så mange som var der. Han bare kom, plutselig så jeg han. Han bare stod der og det var de samme blå øynene. Samme mann, om han hadde oljeklær da husker jeg ikke. Men øynene var, jada, blå øyne. Kan han ha vært i slekt med

deg? Alle dere ha jo også blå øyne? Ja, man vet ikke, det kan være han er det. Men tilbake til da du traff ham i Breivikbotn. Var du i reell fare da du skulle i land? Jå, ja, ja. Jeg ble jo så sliten kan du skjønne. Å ro imot bærer og passe på når brytningen kom. Det var ikke lett. Neida, det var jo, det var mange som omkom på Breivikbotn, enda med slike små båter. Der måtte det vel være farlig å fiske i slikt uvær? Kan du skjønne, men vi tenkte ikke på det sånn. Vi måtte jo ha til livets opphold. Så det var ikke ... Det var tungt arbeid? Ja, men det var nå så det. Man visste ikke av noe bedre da. Man måtte jo, sånn var det. Det var livet.

Jeg kjenner til begge disse historiene fra før, gjenfortalt til meg av min mor. Når jeg lytter til far kan jeg erfare at detaljer ikke er endret. Disse to historiene fra ham har visst alltid samme innhold. Far er en god forteller, faktisk godt kjent i lokalmiljøet. Ofte kommer han med skrøner og halvt sanne artigheter for å underholde. Han endrer på det han sier slik at det passer ulike tilhørere godt. Han har en unik evne til å skape latter og interesse. Far har både lyst og evne til å videreformidle historier slik at de blir fascinerende for det publikum han måtte ha. Jeg har opplevd og fått studere denne fortellerevnen han har mange ganger, men nå ligger det et stort alvor i det han framsetter. Fortellinger om hans forvarsler/kamerat er i en slik kategori at disse ikke formidles som underholdning, vi kan trygt anta at hans opplevelser var akkurat slik han framsette dem. Han bestreber å være så «korrekt» som mulig når han gjengir hendelsene. Disse erfaringene forteller han heller ikke til enhver, jeg har aldri hørt ham videreformidle dette i situasjoner hvor jeg har vært tilstede før. Dette er nok personlige opplevelser som han verdsetter for høyt til å «tulle med». For meg ble det ganske så spesielt å få høre og gjenfortelle noe som er så viktig for ham.

Det kan være en moral implisitt i forklaringen om hvorfor mannen viste seg, den gang det hadde vært brann i Tromsø. Jeg fikk fra barnsben av høre at: «Det du ikke kan skaffe deg på ærlig vis trenger du ikke.» Det er ikke tatt med i samtalen mellom meg og far, men fortellingen innbyr til en debatt om at det også ville være uakseptabelt «å forsyne seg av andres nød». I denne sammenhengen, skaffe seg goder fra brannskadde butikker. En tragedie for de som erfarte brannen. Far hadde kanskje lyst på nye sko til sine mange barn, men slettes ikke økonomi til å skaffe slike, og stod i fare for å «gi etter for nøden». Hans «forgjenger», «kamerat», kan således sees på som en moralsk veileder. Moral er jo berørt tidligere i denne oppgaven også, men er ikke viktig for problemstillingen denne oppgaven er ment å ta opp. Her blir det nevnt fordi det å forstå en persons moralske aspekter er å få et innblikk i dens livsverdier. Min far, nå over nitti år gammel, løfter ingen moralsk pekefinger. Han deler sine erfaringer som soldat. Satt til rydde lik fra tyskernes fangeleir i Storfjorden. Minerydding langs Porsangerfjorden da han bare var ung gutt etter andre verdenskrig. Han beskriver opplevelser fra mange år på «de syv hav». Og forteller om at han etterhvert ble pappa. Gift og bosatt i barndomsbygda, med familien brødfødt på kombinasjonsnæring. Han

forklarer hvordan skolegang i 40 års alder. Forkurs og fullført utdanning innen ingeniørfaget, til sist gav ham god lønnet inntekt som kommunalt ansatt. Denne gamle, med sin brede livserfaring, sitter nå og forteller oss etterkommere at vi må forstå og respektere de «andre» som eksisterer side om side med oss gjennom livet. Han gjør dette uten å nevne den kampen han har hatt for å bli akseptert i det norske samfunn. Uten å nevne de kvenske eller samisk historiske «sår» fornorskingen må ha satt. Og gjennom hele hans fortelling fra eget liv er det en «nerve» hvor fysisk liv er uadskillelig knyttet til en åndelighet mennesket ikke kan forklare. Likheten mellom far og hans kone sine erfaringer er udiskutabel. Disse to har samme «forståelsesramme». Jeg ser ingen forskjeller basert på mors samiske bakgrunn kontra fars kvenske. Tvert imot.

Fars fokus på at vi må fortelle hva vi har opplevd i livet, handler om å dele med våre etterkommere vår trygghet og forklaringer på hvordan ting henger sammen. Far synes uaffisert om dette innebærer en spirituell tenkning som «den store norske befolkning» ikke kjenner seg igjen i. Han sender ut signaler om at: «Mellom oss betyr det ingenting hva de andre måtte mene og tenke om våres og vårt.» Og nå, sitter jeg her og føler at det ikke holder å «snakke lavmælt» oss i mellom. At det er på tide å fortelle, stå fram. Jeg, som for ikke lenge siden måtte tvinge meg selv til å jobbe med denne oppgaven. Det opplevdes som for skremmende å skulle utlevere våre folks særpreg. Jeg er ikke like redd nå. Den tryggheten som far har når han gjengir sine opplevelser smitter over på meg. Jeg lytter til opptaket mange ganger og tenker at hvis bare folk fikk se og oppleve slike samtaler med våre eldre ville de bli nødt til å respektere den verden vi lever i. Jeg er takknemlig, for kunnskapen min mor ga meg mens jeg vokste opp. Og nå også, for bekreftelsene min far står for når jeg middelaldrende søker nettopp det.

12. Forvarsel i drøm

I fars siste fortelling kan vi si at han ble «varslet» slik at han ikke gikk inn i en mulig fare (brannruinene). Dette er en form for «forvarsel», akkurat slik som «jordmor Aletta» fikk når det døde barnet besøkte henne. Å oppleve forvarsel blir altså sett på som en viktig gave noen av oss er blitt tildelt. Forvarslene er gjerne svært fysiske i den forstand at man ikke bare «kjenner på seg» at noe vil skje. Det er noe mer enn å ha en intuisjon, noe som er allment akseptert i samfunnet. At folk har en intuisjon om at en vesentlig hendelse vil finne sted stilles det ikke spørsmåltegn ved. Ofte hører man uttrykket «jeg følte på meg» bli brukt for å beskrive emosjonell opplevelse av slik intuisjon. Hjernen har altså oppfattet noe i forkant av den faktiske hendelsen. Å ha en drøm om noe som skjer er å være «sanndrømt». Det er en måte å få forvarsel på som jeg antar å også være nokså akseptert i allmennheten. Det samme gjelder «de ja`vu», altså følelsen av at man tidligere har opplevd noe man i virkeligheten opplever for første gang. Slikt blir debattert som «noe underlig». Kanskje til og med skremmende, fordi man ikke kan forklare dette fenomenet. I debatter har jeg opplevd folk som ikke i det hele tatt tror på slikt, men henviser til at det mest sannsynlig er vrøvl som kan oppstå når folk blir emosjonelt utfordret med noe overraskende. Alt dette er også kjent for meg og min gruppe folk. Dog har vi en mer tydelig tro på at slike fenomen ikke kan forklares, men hender likevel. Det er svært vanlig at drømmer blir samtalt om og også tydet i vår kultur. Det finnes folk blant oss som har kunnskaper som gjør dem til mer sannferdige drømmere eller drømmetydere. Den aktiviteten som sinnet vårt har under søvn, blir sett på som viktig å forsøke å forstå, samt ta hensyn på. Vi tror at i drømme kan vi bli «besøkt» av forfedre/formødre, vesener av ulik slag, og få egenutvikling som kan bli viktig for framtiden. Jeg har gjenfortalt fars ord om min mor som drømte sin egen død. Hun gav ham det forvarsel hun selv fikk om egen bortgang gjennom drømmen. Døden kom til henne under lite naturlige omstendigheter, men det føltes nok godt for både henne og far å være noenlunde forberedt den tragiske hendelsen. Mor var innlagt på kommunens sykehjem. Hun var gjort klar til å reise hjem når hun døde av stor indre blødning. Ingen på sykehjemmet kunne vel se at hennes kropp var nær slutten siden de mente hun skulle hjem, men hun selv var altså forberedt. Fra jeg kan huske har min mor vært interessert i mine drømmer. Jeg har et forhold til drøm som noe viktig. Det var vanlig for oss å fortelle om drømmer, diskutere dem og ta det drømte som noe «erfart». Hvis jeg skal forsøke og forklare kan jeg si: Det fysiske trenger hvile, vi aksepterer det, men det psykiske har ikke samme behov. Vi er i besittelse av en kropp som har begrenset tid til et «være», og som må ha hvile for å kunne fungere. Vår bevissthet derimot, synes ikke å ha noen begrensninger, våre tanker er tidløs. Vi skal fortsette «å være» selv etter vår kropps død, så det blir «selvsagt» at sinnet er i aktivitet når kroppen sover. Sanndrømte har måter å tolke sine opplevelser på som gjør at de kan fortelle om noe som skal til å skje. Som foreksempel min mor når hun drømte røde sko. Jeg kan gi to fortellinger etter henne for å male et mer tydelig bilde av slik gave:

Mor sitter ved vinduer på kjøkkenet en morgen. Det dufter kaffe og hun ser trett ut. «Voi herre» sier hun og ser på oss. Det var en trasig drøm jeg hadde i natt. Jeg drømte å være i fjæra over på andre sia, der (peker ut). Jeg går og leter etter noe mellom steinene, og jeg finner det jeg ser etter. Det er to par røde sko, store sko, altfor stor til meg. De ligger å flyter i vannskorpa, nesten helt på land. Skoene er gjennomvåte og når jeg løfter ene etter den andre kan jeg helle vann ut av dem. Jeg vet ikke hvorfor jeg lette etter dem, men så nå er det nok to som er omkommet på sjøen. Det må være det det betyr «Jesu namma/Jesu navn».

Far forlater oss og kommer tilbake med nyheter. Det er leteaksjon etter to som var ombord i en båt. Båten var forlatt. Senere hører vi disse to var funnet omkommet. Hvorfor mor skulle drømme denne tragedien fortalte hun aldri. Så jeg kan ikke formidle noe om logikken i det, alt jeg vet om dette var at hun drømte og fortolket drømmen slik som var tilfelle. Om en annen av mors drømmer kan jeg gjenfortelle hennes ord:

Vi sitter, som vanlig på kjøkkenet en morgen. Det er kokt kaffe og den gode duften ligger i lufta. Mamma sier hun har drømt så stygt og sovet så dårlig den natten. «Jeg drømte sykehuset i natt. Jeg var på sykehuset og gikk og lette etter skoene mine i en lang korridor. Det var så langt å gå og mange skap på veien som jeg måtte åpne for å se om skoene mine var der. Etter en stund kommer søster og hun sier at hun også leter etter sine sko. Nå, vi går der og leter i lag. Så ser jeg skoene, de står liksom og lyser i korridoren. Vi går dit og når jeg skal ta skoene bøyer søster seg og napper dem til seg. Jeg ser på henne og sier det er mine sko. Nei, sier hun, det er ikke dine det er mine. Skoene er røde. Min søster tar på seg skoene, og ler mens hun løper avgårde med skoene på. Jeg føler meg så urolig og roper at det er mine sko, kom tilbake. Hun bare vinker og drar. Jeg står og ser etter henne, barføtt.

Mamma er trist mens hun forteller, jeg husker at det ble trykkende stemning. Måtte Jesus se til at det ikke var skjedd noe galt med hennes søster, den siste søster hun hadde i livet. Eneste trøst var å tro hun hadde feilbedømt sin egen drøm. Jeg husker noen sa det var en viss mulighet for at de røde skoene skulle til en med samme navn, eller noen annen tilknytning, til de i drømmen. Men mamma hadde dessverre ikke mistydet sin egen drøm denne gangen heller. Utpå dagen får vi beskjed. Tante (søster til mamma) hadde dratt til sykehuset samme dagen, hennes sønn kjørte henne. Hun skulle til kontroll på hjerteavdelingen og hadde brått falt om og døde der hun var til undersøkelse. Tanten vår var så snill og søtt et menneske, at hun skulle dø så brått gjorde vondt. Kom hun til mors drøm for å forvarsle? Valgte hun å vise sin død for mor i en drøm slik at sjokket ikke ble for stort? Jeg tror dette var for å hjelpe sin lillesøster (mamma) å akseptere tragedien. Om

enn det var tantens egen sjel som sørget for dette, eller det var annen åndelig hjelp, så var det gitt i beste mening og virket også slik. Det er godt å tenke nå at livet ikke bare er en kort vandring på jorden. Men en reise hvor vi kan bruke våre sanser for å fortolke, forstå og kommunisere. Like uendelig som universet synes å være, er også sjel og ånd. Hvor er begrensningene? Hva er begrensningene? Svaret mitt må bli: Ingen steder og ingenting. Hvordan skal man ellers forstå slik presis fortolkning av en drøm som forbereder en sårbar for tragedie? Mor visste selvsagt ikke at hennes søster skulle til byen den dagen, det finnes ingen logisk forklaring på «hvordan hun kunne drømme så presist». Jeg vil ikke si mer om hennes drømmer og tyding av dem enn dette, hun drømte alltid helt presist det som ville skje.

13. Om «bøla»

Jeg har gitt eksempler som er opplevd av min nå, døde mor, og ønsker å fortelle ennå litt mer fra hennes opplevelser. Det fantes ikke telefon i alle hjem i bygda ennå da dette skjedde. Vi hadde ikke telefon. En yngre nabofamilie hadde det og pleide gi oss lov til å låne. En kveld mens mor var på sin vaskejobb og far var ute på arbeid (han pendlet på den tiden), kom nabofruen og gav oss beskjed om at mamma måtte komme til dem straks hun kom hjem. Det var en viktig telefon til henne. Jeg husker at jeg var redd og at alle snakket i munnen på hverandre når mor kom hjem. I ettertid har jeg spurt mor om hva som egentlig hadde skjedd den kvelden. Jeg var yngst, og ganske liten dengang. Jeg husket mest redselen. Jeg hadde aldri fått vite hele historien. Mamma fortalte dette:

Jeg kom fra jobb og gikk ner sia av veien. Jeg hadde en ekkel følelse, noe var galt. Når jeg kom mellom bruene, straks før stor brua, så jeg en som gikk foran meg. Jeg så først ikke hvem det var og begynte å skynde meg, for å se og ta igjen hvis det var kjentfolk. Når jeg kom nærmere så jeg at dette måtte være nn. Samme ganglaget og samme skikkelse. Jeg gikk fort og ropte navnet et par ganger. Nn stoppet ikke, men gikk bare videre. Først på bakketoppen nådde jeg nn igjen. Jeg så at nn hadde en flott ytterjakke og rakte hånden min mot skulderen til nn, da med det samme ble skikkelsen borte. Det var lys fra husene nært veien der, jeg hadde akkurat sett nn, men plutselig var alt borte. Da kjente jeg at noe er forferdelig galt, jeg begynte å springe hjem så fort jeg kunne. Hjemme sa dere unger at nabokona hadde vært og sagt jeg skulle komme. Jeg løp dit til naboen. De sa jeg måtte ringe sykehuset hvor nn var lagt inn. Jeg ringte og fikk vite at nn hadde blitt utsatt for en ulykke. Det var stabilt, men ingen kunne vite om nn overlevde uten mén. Etter telefonsamtalen gikk jeg hjem igjen og begynte å be alle gode makter om å hjelpe nn. Det gikk heldigvis bra og nn kom seg etterhvert. Det gikk lang tid før jeg fikk vite at nn akkurat hadde kjøpt ny

ytterjakke, en kjempefin jakke som ble ødelagt i ulykka. Den var akkurat slik som jeg så den kvelden.

Denne fortellingen likner ikke noen av de andre som er beskrevet til nå. Her er det ikke snakk om døde. Vesener av annen type enn det som har levende kropper. Eller noen som «kommer til deg» i drømme. Dette er et menneske som fysisk fortsatt er tilstede i verden, en skikkelse lik en som «er» viser seg for en annen. Vedkommende var ikke død da dette synet oppstod, og vedkommende døde heller ikke. Hvem og hva som viste seg for mor denne kvelden er vanskelig å forstå. Var det nn sin «hjelper»? Kanskje. Uansett er en slik fortelling ikke til å mistro. Hvis jeg står overfor tvilere kan jeg si dette: Mamma hadde fortalt om denne opplevelsen til andre tidligere. På den tiden kunne hun umulig vite om jakka, men beskrev den likevel. Det er interessant med slike fortellinger som beskriver skikkelser som materialiserer seg for andre for så å forsvinne igjen. De jeg har snakket om dette med kaller slikt «bøla». For meg blir det kallenavnet en måte å definere et fenomen som vi ikke kan forklare. «Bøla» oppstår og vi har ingen «rasjonell» måte å forklare dette på. Rasjonell er et begrep som enkelte vil mene er helt feil å bruke i slike sammenhenger som jeg nå gjør. Her er begrepet brukt slik at det blir sett på som rasjonelt når noe er i samsvar med det som oppfattes som fornuftig forklaring, vår tro tatt i betraktning. Hva er denne personen som er helt lik en levende? Kan vedkommendes tanker være så intense at personen selv viser seg for så å forsvinner i løse luften? Hensikten i dette tilfellet er tydelig. Mor skulle ikke komme uforberedt inn i den vanskelige situasjonen. Hun ble varslet om at noe allerede hadde skjedd med vedkommende som hun gikk etter. Mentalt kunne hun dermed forholde seg rolig og ta imot beskjeden med fatning. Det hører med til historien at dette var en som mor holdt mye av. Er det slik mellom oss levende mennesker at vi også kan innta en annen «dimensjon» og forflytte oss på denne måten? Selvfølgelig finnes intet svar på en slik mystisk hendelse, men noen opplever dette. Det er vel det eneste vi trenger å vite.

Jeg har selv vært i en situasjon hvor mor kunne «kjenne på seg» at noe galt var iferd med å skje meg. Det var en situasjon som oppsto like etter at jeg hadde født vårt fjerde barn. Min mor var urolig over mine fødsler, hun syntes min mann var for fysisk stor til at jeg burde bære hans barn. Nå var det slik at noe gikk galt etter fødselen. Barnet var frisk og hadde styrke, men jeg led et alvorlig blodtap. Min mor hadde vært svært urolig hjemme, mens hun ventet på å få høre tien fra oss (min mann og meg). En av mine søstre ble bedt om å ringe til Sonjatun (helsesenter i Nordreisa) hvor jeg fødte og be om å få snakke med min mann. Så skjedde, min mann fikk en telefon hvor søster ber om nyheter. Akkurat da var ambulanse helikopteret fra UNN i Tromsø tilkalt, på fødeklinikken hadde de ikke muligheter til å hjelpe meg godt nok. De kunne bare gi bloderstatning og det var derfor nødvendig å få akutt hjelp via nærmeste sykehus. Min mann har sagt at han nok var i sjokk da dette skjedde. Han husker ikke helt, men min søster sier at han framsatte «alt er bare bra, vi har fått en

datter». Dette videreformidlet søster til mamma, men mor slo seg ikke til ro med det. «Noe er galt» hadde hun sagt og var skråsikker i sin sak. Min mann og barnet ble tatt med i ambulanshelikopteret. Selv husker jeg heller ikke stort fra denne hendelsen, men jeg har lest legerapporten i ettertid. Når helikopteret flyr fra Nordreisa med oss i, kan lyden fra den høres når det kommer over vår hjembygd, hvis det er stille i huset. Mamma hadde satt seg ved vinduet og når helikopteret var i ferd med å passere, hadde hun sagt at «der oppi er Rita». De som var tilstede i huset hennes hadde bedt henne om å roe ned. Alt var jo i orden, min mann hadde jo sagt det. Fortsettelsen av denne historien er at mor ikke klarte å komme til ro før hun hadde fått ny beskjed om hva som virkelig hadde pågått og at det hele ville ende bra for både babyen og meg. Det eneste merkelige som jeg opplevde på UNN var at en kvinne holdt hånden mot ansiktet mitt og sa «lykke til mamma». Det skjedde samtidig som at jeg våknet etter en operasjon de hadde utført på meg. Min mann satt ved siden av sengen min da jeg kom til meg selv, og han sier det ikke var noen kvinne der. Mamma derimot spurte meg i ettertid om jeg hadde hatt «besøk» av en fremmed, det hadde jeg jo. (På Sonjatun opplevde jeg merkelige ting, men det tar jeg ikke med her.) Det er bare å konstantere at mor hadde evner ikke alle er forunt å ha.

Engang så jeg min mor «mane». Ane betyr her å be intenst om noe, den som maner sanser ikke omverden så lenge bønnen pågår. Når jeg bevitnet mors maning var ett av barnebarna hennes gått seg bort i mørkelagt skog langt fra bebyggelse. Barnebarnet kom ikke hjem til avtalt tid og vi visste at noe var galt. Dette skjedde i høstmørket og det er mange farer som lurder akkurat der den unge var. Mor ba inderlig om at barnebarnet måtte følges på trygg vei ut av dette området. Den intense bønne og vremåten hennes under seansen var meget spesiell. Det ble som hun ba om. Barnebarnet kom helskodd hjem. Jeg tror hun gjorde det samme for meg mens hun ventet på opplysninger om min tilstand. Jeg tenker at det kunne vært mor som «manet» kvinnen jeg så. Jeg tror iallefall at hun var behjelpelig med å sørge for at jeg kunne fortsette livet.

Nå vil jeg gå tilbake til disse fortellinger som inneholder fenomenet bøla. Spøkelse synes å være nærmeste sammenlikning. Begrepet er flittig brukt og fortellinger om bøla er ganske vanlig i denne landsdelen. Mange forteller spøkeshistorier for å underholde. Jeg har hørt og lest en god del slike fortellinger. Enkelte er kanskje egentlig basert på erfaringer som i utgangspunktet handlet om noe mer viktig enn å underholde. Bakenforliggende en fortelling kan det være en historie som egentlig handler om kulturelt aksepterte fenomen i vår folkegruppe. Dette er ofte fenomen som vi anser å være for hellig til å bli gjenfortalt som ren spøkeshistorie. Bøla som begrep er utfordrende å bruke i det lange løp. Fordi dette synes å bli stadig mer ensbetydende med spøkerier. Fortellinger som folk har diktet opp selv. Disse fantasier ser man i skrekkfilmer og leser om i grøssere. Det er ikke bra for vår kulturelle framtid, hvis fenomen som er dypt ansett i våre spirituelle tradisjoner,

konstant blir forvekslet med noe som er skapt for underholdningen primært. Det er et virkelig «spøkelse» å ha hengende over seg, at folk som ønsker å underholde overtar våre fenomen og gradvis skader våre hensikter med fortellingene. Vi vil også lære våre barn å respektere sitt folks tro. Ved hjelp av det vil de selv bli i stand til å beherske og fortolke verden på en måte som medfører trygghet. Essensielle tro blir spesielt viktig om livet blir for krevende.

Den bøla som mamma tok igjen på bakketoppen er altså ikke den samme som du finner i utallige sagn. De er gjenfortalt med helt annen hensikt enn det hennes var. Det er ikke mye sensitivitet i fortellinger som er konstruert for å være så skremmende som mulig. Vi, mitt folk, våre grupper med egne lokalkulturelle variasjoner, må passe oss for framtiden. Det kan ende med at våre fortellinger blir kommersialisert slik at de ikke lenger er verdifull kunnskap. Jeg forsøker å si at jeg ønsker mine etterkommere skal tro slik jeg gjør, og dermed utvikle trygg forståelse av verden. Det er sagt at «den som har en fortid også har en framtid». Det ønsker jeg for mine, men da må vårt verdensbilde og våre fortolkninger av liv bli ivaretatt på en positiv og utviklende måte. Vi må bevare og samtidig belyse våre tradisjonelle tanker og verdier. Det kan bli vanskelig å unngå at underholdningsindustrien misbruker våre lokalkulturelle erfaringer.

14. Noen hjelper

I fars historie fra den gang «kameraten» hans viste seg, med den hensikt at han ikke skulle gå inn i branruiner, ble det nevnt to mulige grunner. Begge hadde funksjon som varsel til far. Hans hjelper kom for å si fra om en mulig skadelig hendelse. Far gjorde et klokt valg og fulgte rådet riktig. Slik kom han ut av en potensiell farlig situasjon uten skader. Det må kunne sies å være en virkelig stor gave å ha en «kamerat» av det slaget. Hans tolking er positivt bekreftende for hans ego. I fortellingen fra Breivikbotn er «kameraten» enda mer fysisk tilstede. Far kjenner at han får hjelp til å «trekke opp» båten. Motorbåten som kom han i møte for å hjelpe, snur når de ser det er to mann ombord. To mann skulle være tilstrekkelig for å ro resten av stykket inntil kai. Vi har altså ikke bare en fortelling med en som ser, flere ser det samme. Far kan konstatere at han har vært svært heldig i livet som har fått en slik «kamerat». Han er ikke alene, mange har «hjelper/kamerat/forvarsler». Folk opplever å samhandle med dem, de er synlig og også fysisk tilstede. Noen forteller om lyder, duft, berøring. Alle slags sanselighet ser ut til å kunne oppstå mellom den som hjelpes og dens åndelige «hjelper». Hensikten er nok alltid den samme. Å se til at den «hjelperen» har omsorg for kan komme ut av problemer, eller få bekreftelse på at ens handling er riktig. Nesten alle fortellinger jeg hører ender på en lykkelig måte. Folk har virkelig hjelp fra «den andre siden». De som tar imot hjelpen som gis har stor fortjeneste av det. Disse historiene er til berikelse, og sier mye om muligheter man har hvis ens egen sanselighet er åpen og mottakelig for opplevelser av slik art. Vi vet ikke om alle har en slik mulighet, den enkelte finne ut av dette selv. Noen får påpekt at de har «hjelper» av andre som ser denne. Mens andre sanser sin egen «hjelper». For meg personlig er det slik at jeg vet jeg har en hjelper. I mitt tilfelle er hjelperen navngitt, bestefar Erik, han har selv levd og vært fysisk tilstede i begynnelsen av mitt liv.

15. Om å helbrede

Som tidligere nevnt finnes det levende mennesker som har spesielle evner til å helbrede i vår kultur. Disse kan bedre og/eller fjerne ulike typer sykdom (hos mennesker, dyr eller natur). Stoppe blod, ta bort ondskap eller gi styrke til en som sliter mentalt (vi pleier å si «plages med nervene/føler uro»), noen kan sågar spå framtidige hendelser og hjelpe folk til å ta avgjørelser som blir viktig i livene deres (og sikkert flere ting som jeg ikke kommer på). Mennesker som blir gitt evner til å kunne hjelpe andre levende vesener, eller annet levende, blir sett opp til og man snakker om deres bragder med ærefrykt.

Jeg tar en tur til barndomshjemmet og spør min far om han har vært borti noen som har evner til å gi andre hjelp. Han gir følgende beskrivelse av hvordan det å få hjelp kan skje:

Kristina var født i 1917 og var den yngste av far min sine halvsøsken. Hun var flink runar, det hadde hun arvet etter far sin som også hadde hatt store evner. Hos henne var vi med nn som bare var baby ennå. Vi bodde i Manndalen enda da, og denne ungen fikk eksem over hele kroppen. Det var fælt. Jeg hadde ikke spurt Kristina, men vi fant ut at vi skulle ro over (til Olderdalen hvor Kristina bodde), jeg og mamma med banet. Det var jeg som ville ro dit, for jeg visste at Kristina kunne hjelpe om hun bare ville. Kristina gikk aldri å reklamerte om noe, det var ikke så mange som visste hun var sånn. Vi rodde dit, og jada, da vi kom satt de og spiste middag. Jeg sa at vi kanskje kom ubeleilig. Vi kom med lillebane og håpet hun kanskje kunne hjelpe. Ja sett dere bare ned, sa Kristina. Når de var ferdig med middagen tok hun banet med seg inn i stuen, de hadde det huset som har stått ubebodd i årtier. Alfred het mannen hennes, en helsikes stor mann. Han var bror til Kristian Nilsen. Kristina var der med ungen og når hun var ferdig spurte jeg om vi skulle takke, men hun sa «nei det skal dere ikke». Det tok bare to dager så var ungen helt fin i huden og har ikke vært plaget med eksem etter den gang. Ja Kristina var flink og jeg vet bare en av hennes etterkommere som kan endel, det er .. (vedkommende kan ikke navngis her). Mamma var inne og så hva Kristina gjorde, men jeg så ikke. De hadde antakelig, de brukte gamle kobbermynter, ja da, sånn er det.

Vi snakker litt løst og fast etter denne historien. Etterhvert kommer samtalen inn på pappa sin egen sykehistorie (det som føre til at han startet på skoler). Pappa fikk mye plager med eksem og astma. Litt etter litt økte plagene i omfang og gjorde at han hadde vansker med å utføre arbeider på båt eller anlegg. Med helseplagene gikk han til en sjaman i Manndalen, og han fortalte følgende om denne hjelpen:

Han som hjalp meg var søskenbarn med mamma. Han var mye eldre enn henne og het Blomstereng til etternavn. Far tar en tenkepause og rister litt på hodet av seg selv før han sier; Jeg husker ikke fornavnet akkurat nå. Vi dro dit i bil og fikk hjelp av ham. Han bodde på Løkvoll. Vi gikk inn i stua hans, da var jeg skikkelig overgått av eksem. Det var fælt med puss og blod. Han sa jeg skulle selv bøte med ord. Disse ordene kan ikke gis videre, jeg prøvde og ble helt fri for eksem. Om det var derfor jeg ble fri vet jeg ikke, men borte ble det. Pappa snakker ikke mer om denne hendelsen, men han forteller følgende: Min far, Peder, tok vorter, om han kunne mer vet jeg ikke. Bestemor min, Marie Helene, kunne «binde musetanna». Vi var en tid mye plaget med mus i tørr høyet, de ødela foret. Marie Helene «bandt musetanna» slik at de døde om de kom i høyet. Jeg lærte de ordene som man skal si om mus kommer i høyet. Og eldste bror min, han kunne stoppe blod. Ja, du husker vel at han stoppet blodet da bror din fikk skåret over pulsåra i armen etter han falt?

Jeg sier til far at jeg husker det meget godt og han sier at ja, da kan du selv fortelle den historien. Det kan jeg og det var slik at vi to lekte på en dyngje hvor folk pleide å legge søppel som de så la jord over. På denne kunstige haugen hadde vi ordnet en flaskesklipe, der konkurrerte vi om å komme forrest til mål med flasker som seilte etter renner vi hadde lagd. Under lek ble vi litt ivrig og kastet oss selv etter flaskene slik at vi skled på magen ned. Min bror var uheldig og seilte rett over en knust glassflaske som stod opp av jorda. Han fikk kutt som gikk rett opp håndleddet og jeg husker at blodspruten sto ut av armen hans. Noen voksne kom til og fikk se den alvorlige skaden broren min hadde. Jeg husker at de holdt armen hans opp og at vår onkel kom for å hjelpe til. Onkel tok tak i armen til bror og «leste» en bønn, om igjen og om igjen (å si en bønn kalles for å lese). Det kom en taxi til stedet og bror min dro, sammen med onkel, til legekantoret. Jeg husker at blødningen stoppet opp bare en liten stund etter at onkel hadde satt i gang behandlingen. Bror min kom helskinnet ut av hendelsen. I den tiden, begynnelsen av 70 årene, hadde vi ikke særlig god tilgang på legehjelp. Folk som min onkel var viktige livreddere. Uten ham hadde nok bror blødd i hjel. Vi har den dypeste respekt for folk som kan slikt.

I dag er det slik at min generasjon ofte bruker helbredere på en litt annen måte enn det vi var vant med under oppveksten. Tidligere bodde og levde vi slik at familien og alle i omkretsen kjente hverandre godt og hadde mye samhandling. De fleste bodde i et område hvor mange slektninger var samlet og delte på bruken av naturen. I dagens samfunn bor foreldre og barn som regel i eget hus. Naboer er ofte ikke i slekt med hverandre og kanskje er de liketil fremmed. I dag er det ikke like vanlig å «dra på besøk» til folk som det var i min barndom. Jeg bruker helst telefonen hvis jeg vil

spørre en «runar» om hjelp. Hvis jeg drar til vedkommende er det kun om personen selv sier vi bør komme. Det er vanlig å få «fjernhjelp» i form av at helbrederen leser bønner, gjør ritualer og «maner» for den hjelpetrengende fra sitt oppholdssted. Slik fjernhjelp er selvsagt ikke mulig når det kommer til situasjoner hvor det er behov for fysiske tiltak umiddelbart. Her som jeg bor er det, i dag, ingen som kan yte hjelp ala onkel sin blodstopping. Så om noe farlig, i form av sykdom eller ulykke rammer akutt, iverksettes søken etter rask legehjelp samtidig som pårørende kontakter tradisjonell helbreder. Akutt helsetjeneste har i stor grad overtatt de konkrete fysiske tiltak som må iverksettes for å berge liv i dagens lokalsamfunn. Våre «hjelpere» spiller dog fortsatt en meget stor rolle. Spesielt når det gjelder mental helbred. De representerer håp og tro, de trøster og gjør alt som står i deres makt for å kjempe mot lidelse. Er lidelse et faktum vil «hjelpere» kunne støtte de som er rammet og søke ro til deres sjeler.

I min familie er det ikke vanlig å søke lokal helbreder for sin egen del. Det vil si at om jeg ringer en «runar», eller besøker en, gjør jeg det for en annen med behov. Denne som man ønsker å hjelpe er ikke nødvendigvis same selv. For eksempel var min mann nettopp i en slik situasjon hvor en som står ham nær slet med kreft. Han samtalte med en annen kjenning om den farlige sykdommen som vedkommende hadde fått. De var redd for at kreften kom til å få overtak siden behandlingen på sykehus ikke så ut til å virke positivt. De ble enig om at det måtte tilkalles ytterligere hjelp, i tillegg til helsevesenets behandling. «Runar» ble kontaktet uten at den syke visste noe om dette. Hvis en «runar» vil prøve å hjelpe får denne personen personalia samt sykdoms beskrivelse nøye forklart. Helbrederen trenger ikke nødvendigvis å samtale med den syke i det hele tatt. Gjennom mental kraft vil hjelpen nå fram til den trengende. Det er ikke vanlig å takke direkte for hjelp. Om hjelpen har rukket fram forteller man den som er mottaker at man søkte hjelp. Da navngir man gjerne den som er «runar» respektfullt. Når det gjelder sykdom av slik karakter som kreft sier man at det er «vanskelige tilfeller». Den som helbreder på tradisjonell måte, har i alle tilfeller meg bekjent, sagt at behandlingstilbudet fra helsevesenet må opprettholdes. Den hjelpen som gis vil kunne støtte den syke slik at all mulig helbred får mer positiv utfall. Mindre alvorlige plager kan derimot forsvinne helt om man får hjelp av en med store krefter. I slike tilfeller kontaktes «runar» samtidig som man bestiller legetime, i mange tilfeller blir legetimen unødvendig. For oss er det å søke tradisjonell hjelp like vanlig som å gå til lege. Hvis man søker hjelp til en person som man har et usikkert eller uklart forhold til, ber man gjerne en annen (nærmere bekjent) i dets omgangskrets om «lov til å be om hjelp». Det er nok fordi man ikke vil plage helbredere med å forsøke å hjelpe noen som ikke er mottakelig, og kanskje til og med misliker forsøket på hjelp. Man bør altså være sikker på at den man vil hjelpe vil «ta imot». I eksemplet som er gitt her var det avklart at vedkommende ikke hadde noe i mot hjelp fra samisk sjaman.

Selv har jeg opplevd å få spontan hjelp av en som kan helbrede. Dette skjedde hjemme i mitt eget hus. Vi fikk et uanmeldt besøk av en venn. Da denne personen kom hadde jeg vært i dårlig fysisk form over lengre tid. Normalt ville jeg ikke tatt imot besøk under en slik situasjon. Nå er dette er en person som bor langt fra oss, og som vi også ser for sjeldent, så jeg ville også være tilstede. Det gikk ikke lang tid før vår venn spør hva som feiler meg. Jeg svarte svevende, jeg liker ikke å snakke om slikt. Jeg var også ustelt og trasig, så jeg ville helst ha fokus på noe annet. Jeg kunne selv lukte sykdommen min, en ekkel skarp stank satt i nesen. Så plagene var nok vanskelig å skjule. Vennen vår ble ettertenksom og kom med forslag på hva som raste i kroppen. Det han sa var helt riktig og jeg måtte bare samtykke. Brått ber han meg komme til vedovnen, han setter en stol fram og ber meg sitte på den. Jeg setter meg og han holder en trebit mot hodet mitt mens han snakker lavmælt. Det er en bønn som fremsettes etter det jeg kan høre. Han holder på lenge og jeg begynner å kjenne at lukten blir verre, stram og intens. Så begynner det å avta. Før han stopper bønner og bevegelsen på hodet mitt med trebiten, kjenner jeg kun den gode lukten av fersk tre. Jeg hører at vennen vår brekker seg, så jeg spør om lukten min gjør ham kvalm. «Nei» er svaret, jeg pleier å spy etter slikt, men det må jeg visst ikke nå. Han sa det var merkelig. Han forventet å måtte springe ut for å kaste opp. Senere snakket vi ingenting om hendelsen, men det skal sies at jeg opplevde rask bedring. Lukten forsvant fra nesen min etter bønner hans, og plagene ga seg. Tilfeldig kunne det ikke være, lukten hadde forfulgt meg i mange dager. Det skulle ikke være mulig at den bare kunne forsvinne plutselig. Jeg har hatt dette helseproblemet flere ganger, det tar alltid tar lang tid å bli kvitt det. Man kan bruke antibiotika mot sykdommen, men jeg har tatt for mye penicillin opp gjennom livet, og bruker det aldri med mindre jeg absolutt må. Denne gangen hadde jeg ingen medisiner, så jeg ble frisk langt tidligere enn forventet. Jeg mener bestemt at det var vår venns helbredene evner som tok bort plagene.

I vår tradisjon skal helbredere være slik at de aldri tar direkte betalt for sine tjenester, deres betaling er vår respekt, og den vinning de klarer å hjelpe oss til å oppnå. Vi kan gi gaver til den som hjalp, men det er ikke sikkert vedkommende tar imot. Man gir heller ikke uttrykk for takknemlighet høylytt og åpent offentlig. Helbrederen er ydmyk den kraften hun/han er blitt tildelt og vil være tydelig på det. Helbrederen er selv takknemlig for å få lov til å hjelpe. De er gitt egenskaper, som egentlig kun finnes i en dimensjon levende normalt ikke er en del av. Her ser vi klare kjennetegn fra sjamanisme hvor «noaide besøker en annen verden for råd og veiledning hun/han siden kan gi videre».

Stor materiell ervervelse blir sett på som lite bra for folk generelt. Blant noen av oss ses dette på som direkte tabu. Materiell ervervelse er en farlighet for menneskeheten. Folk kan komme til å dyrke Mammon med alle de negative følger dette vil ha. Naturen gir mange gaver, det er meningen

vi skal dele disse klokt, og uten begjær etter de materielle goder som pengesamfunnet brakte med seg. I dag tjener mange, også fra våre områder, penger gjennom arbeidet de gjør. Vi lever stort sett likt resten av befolkningen. Våre hjem er møblerte, men noen områder skal holdes fri fra materialisme og kapital. Vi forsøker å holde de mest respekterte deler av våre tradisjoner ren fra det mange kan forklare som «grådighet». En ufyselig og skadelig egenskap folk er i besittelse av. Så hvis en helbreder tar betalt, eller proklamerer reklame for seg selv (som direkte er knyttet til muligheten for å «selge seg selv» liksom et varemerke), vil denne personen miste sine evner eller bli frøsen ut av lokalsamfunnet. Vi holder av, og holder fast på denne oppfatningen. Disse evnene er hellig for oss i slik grad at ingenting, som kan skitne til «helbrederens gaver», må iverksettes. Den som sitter og håper på «kunder» for å kunne fylle mage og øyne med godt er ingen hjelper. Likeledes må den jevne kvinne og mann, barn som voksne, respektere og akseptere den spiritualitet som våre helbredere besitter. Respekten og aksepten må være «en del av ditt liv», og om dette skal deles med fremmede skal det gjøres varsomt.

16. Kort om politikk i hverdagslivet

Det som er presentert hittil i oppgaven er orientert om vårt «indre» kulturelle liv. Jeg anser det nå som nødvendig å si noe mer om livssituasjonen, som jeg og min familie var i, omkring den tiden som selvopplevd trauma skjedde. Jeg har lagt fram noen av min far og min mor sine opplevelser opp gjennom livene deres, og også tidlige erfaringer fra mitt liv. Disse fortellingene håper jeg gir et bilde av den grunnleggende forståelse vi har på verden og livet. For å komme videre i oppgaven vil jeg nå beskrive litt hvordan samfunnets politikk påvirker oss. Jeg synes det er viktig for å få et mer fullstendig bilde. Et liv har så mange utfordringer, og sammenhengen mellom det opplevde og reaksjon på det er mangesidig. At jeg velger å ta med litt om politikk, og dets dilemmaer, kan bli en avsporing. Det virker kunstig å skulle legge fram mer om trauma i del 3. uten å nevne samfunnsstrukturen vi levde med dengang dette oppstod. Så jeg tar her med en kort beskrivelse av de mest krevende utfordringer vi fikk på grunn av vår kulturelle bakgrunn, dengang vi flyttet til Gåivuona Souhkan/Kåfjord Kommune.

De siste to tiårene har det blitt satt fokus på samisk kulturell utvikling, staten har støttet opp om samisk behov positivt. Konsekvensene er at vi, gradvis, er blitt mer synlig i det offentlige. Vi som tidligere «gjemte oss», kunne nå stå mere fram med våre behov og ønsker. Våre opplevelser under fornorskingspolitikken og det stigma som vi er bærere av, gjør at vi ikke helt tør å tro vi kan bli likeverdig den jevne nordmann. Vi ligger altså «lavt i terrenget», men har likevel begynt å håpe vi kan oppnå aksept i storsamfunnet. Samtidig som vi aner dette håpet skal det vise seg at de som står fremst i «troppene», for eller imot samisk, er nordmenn. Folk som har flyttet hit på grunn av jobb (stat og kommune), de fleste har vært lenge og føler seg som en del av befolkningen. Mange av de som sjikanerer verst er samer selv, men kampen får en underlig vri (slik jeg ser det) fordi reaksjoner på disse «fremmede» sin inngripen oppleves å være et nytt overgrep. Det blir viktig å vise våre etterkommere at vi ikke trenger disse «utenfra» folkene sin hjelp. Samtidig er «utenfra folk» voldsomt synlig i både nærmiljøet og samfunnet forøvrig. Det er sårt å stå og se «misjonærenes døtre og sønner», altså representanter for det norske, kjempe for dine barns samiske framtid. Vi burde klare det selv. Dette er en mulighet til å trygge vår egen framtid, med storsamfunnets velsignelse. Hva skulle vi så gjøre? Fortelle og la noen «stjele» våre erfaringer (gjøre seg spesiell med det og få komme i rampelyset)? Eller fortsette å skjule de viktige tingene? Vi velger nok oftest det siste. Vi står fram med litt, men skjuler mye. Så hva skjer etterhvert med våre etterkommere? Blir det slik at de kun lærer itt om «vår kamp» på skolen og gjennom media? De lærer å se det som skal være deres egen verden gjenfortalt av noen som kanskje ikke kjenner den, eller har liten kjennskap. Nå er mors redsel for jentungen, som kunne bli for mye påvirket av «det norske», ennå mer relevant. Vi må altså hevde oss selv og sørge for at ungene våre lærer gjennom våre erfaringer.

Vi må være åpne og rause og gi barna den tilhørigheten de trenger i vår folkegruppe, med vår egenart. Vi har ikke lengere behov for å «binde musetanna». Vi må binde «dàčča/nordmenn».

Nå har jeg og min familie oppholdt oss i hjembygda mi i 17 år. Disse årene har vært vanskelig av mange årsaker (også noen av mine aller mest lykkelige år). Da det ble slik at vi valgte å flytte til hjemplassen, var kontakten med min mor en viktig grunn til at dette skjedde. Vi hadde kjøpt et gammelt hus, egentlig ment som fritidsbolig. Kort tid etter kjøpet sa mamma til meg at jeg burde være hjemme resten av tiden hennes. Det ville ikke bli så lenge til hun måtte dra fra livet. Vi hadde to barn da vi bestemte oss for å bli fastboende i Gåivuona/Kåfjord, begge skulle få lære samisk språk i skole og barnehage siden kommunen hadde søkt og fått status som «samisk forvaltningsområde». Vi hadde bodd i Tromsø med barna i skole og barnehage. Tilbudet når det gjaldt samisk språk og kultur var ikke bra der. I hjemkommunen ville den samiske statusen kunne bidra til god opplæring i samisk språk. Så vi valgte å satse på Gåivuona/Kåfjord. Min mor var selvsagt opptatt av denne muligheten de hadde til å lære morsmålet, opptatt og nervøs. Redd for at barna skulle bli trakassert lokalt, og også for eventuelle plager de kunne få senere med stigma i samfunnet ellers. Mamma var heller ikke ukjent den status forskjellen som ligger og gnager mellom oss sjøsamer og grupper med reindriftssamer. Dette kunne ende med forferdelse, ungene våre kunne bli ytterligere utstøtt. Både fra egne rekker, reindriftssamisk- og norsk folkegruppe. Det var i sannhetens navn det man kan kalle for «bittersøtt» for henne, antar jeg, at barnebarna skulle få denne språklige kompetansen og derfor ikke kunne skjule sin etnisitet.

På den tiden, var det en stygg kamp i lokalsamfunnet. Det stod mellom de ikke ville vite av noe samisk i kommunen og de som ville stå åpent fram med det samiske. At jeg var i en suppe av forakt og motgang, fordi jeg hadde offentliggjort min samiske identitet, tok mor for å være mitt lodd i livet. Mine sår i kampen, for samisk aksept og respekt, var ment å skulle komme. Jeg kunne takle det. Barna våre var derimot ikke gamle nok til å handtere slike påkjenninger. Jeg får en vond følelse når jeg tenker på hvor engstelig mor ble hver gang noe negativt skjedde i forhold til det samiske. Det var nok tortur for henne, i like stor grad som det var for oss foreldre, å frykte at våre små skulle måtte «stå og ta imot hat». Det måtte de antakelig ofte. Vondt gjør det å tenke på akkurat denne delen av vår personlige historie. Aldri skal foreldre sette barna synlig når det kriges. Det plager oss voksne at vi nok ikke klarte å beskytte dem godt nok. Mor min tok det tungt at så skjedde, barna var utsatt. I stunder var hun beredt å gi opp all utvikling, glemme å få en framtid hvor det samiske kunne være likeså synlig som det norske. Visse slag i svært ung alder kunne bli til for stor plage, det var vi vel bekjent med. Min mor var på mange måter som en «kattemor». Fort blir de små selvstendige og står på egne bein. Likevel er det grenser for hva en forventer av barn. Kattunger kan ikke kjempe mot store rotter. Det var nok egentlig ingen steder å gjemme bort ungene på denne slagmarken. Barna våre visste seg å komme velberget ut av krigssonen. Jeg skulle likevel ønske vi

aldri flyttet hjem dengang når jeg tenker på dette. Ungene måtte ta deler av voksne sine bærer, det er og blir aldri rett. Det sies at den som ofte står i storm lærer å bøye ryggen slik at vinden bare stryker over. På sett og vis skjedde det med mine. Vi fortsatte livene våre i hjemkommunen, på tross av all kamp og motgang. Vi var til og med lykkelige i eget hus, med flotte barn og stor tro på framtiden. «De andres» uforstand og hat kan aldri ta det fra oss.

Jeg var kommet i mine trettiende år når det ble på tide å tenke på om vi skulle ha flere barn før jeg ble for gammel. Vi fikk to unger til, en født i 2000 og en i 2002. Som travel firebarnsmor kunne jeg kjenne at livet mitt ble fullstendig. Aldri hadde jeg følt mer glede og varme enn som i disse årene. Mobbingen og den stygge oppførselen som enkelte viste overfor oss ble mindre og mindre viktig. Vi måtte nok være delaktig i kampen for å «få være i fred som same». Det ble en særdeles utfordrende periode slik sett, men sammen i hjemmet vårt kunne vi ha det «gode liv». I hvertfall for en stakkars stund. Det skulle etterhvert vise seg at hjemmet vårt også måtte bli en slags «kampsone». Slik ble det når sykdom brått rammet den ene etter den andre, i min lille familie. Alvorlig sykdom. De kampene, de ble mer omfattende enn noe annen motgang kan bli. Kamp mot stigma, eller kamp mot diskriminerende holdninger, er ingenting i forhold til å måtte kjempe for din familie sin helbred. Det er nå forklart at vi var satt under svært hardt press over lengre tid. Det var en kamp for samisk aksept og respekt, som foregikk på flere plan. Og i tillegg en verre kamp for at vi selv skulle komme gjennom sykdom og plager som rammet. Tilsammen sto vi egentlig i en umenneskelig situasjon over lang tid. Når jeg tenker tilbake er dette med den styrken som foreldre kan hente fram når ens barns framtid er truet, ufattelig stor. Stor, men for min del ikke god nok. Jeg var ikke i stand til å forsvare mine egne små mot fare når det sto på som verst.

17. Erfaring er kunnskap

Det har, som sagt, vært interessant for meg å få høre far fortelle om sine opplevelser gjennom livet. Det er forbausende å bli gjort klar over at han har en like stor kunnskap, fortrolighet og erfaring med det spirituelle liv som min mor. Likheten mellom de fortellinger han gir med de som jeg har fått av kvinner under oppveksten er gjennomgående. Hans fortellinger er likevel preget av mannlig kontekst. Han har hatt sine erfaringer under helt andre rammer enn det min mor hadde. Stedene han har vært på er ukjente for meg. Menneskene han snakker om er likeså ukjente. Hendelsene som utføres har jeg ikke vært med på eller sett med egne øyne. Mangt er ukjent, men likevel er fortellingene hans lett forståelig. Grunnpilarene i hans opplevelser er de samme som jeg kjenner igjen fra mitt eget liv. Jeg kan leve meg inn i hans historier og føle meg hjemme i dem. Jeg forstår hvorfor han følte å ha fått en spesiell gave og hva det kan ha betydd for livet hans. I vanskelige situasjoner har han ikke gått alene, noen eller noe har vært til hjelp og støtte. Var det ikke andre mennesker der var han likevel ikke ensom. I den vanskelige og krevende verden som han oppholdte seg i ble det selvsagt viktig. Som liten gutt med mye ansvar, på havet i all slags vær eller på arbeid i fremmede omgivelser, så kunne han alltid kjenne seg trygg. Han hadde sitt folks tro med seg. Slik jeg ser det. Vårt folks tro er vår trygghet og «vår havn» når det er nødvendig å «søke ly». Jeg er takknemlig den muligheten jeg fikk til å høre om fars verden, det var en spennende reise. Jeg har fått en bekreftelse på at det er riktig av meg å utfordre egne fordommer, den samtalen jeg har fått med pappa er svært verdifull. Han gir meg en bekreftelse på at det vi kvinner snakker om og har som endel av våre liv, er like mye levende i den mannlige hverdagen. Det gjør meg godt å oppleve at det ikke er særlig store forskjeller i forhold til tenkemåte mellom mor og far. Nå vet jeg at far også har låst viktige fortellinger om vår verden inn. Vi som er innenfor hans gruppe, blir gitt innsikt i en verden folk utenfor ikke like enkelt kan få tilgang på. Å «låse inne» blir da på en god måte, jeg tenker det slik at vi vet hvor nøklene er. Da vil innholdet være i trygghet, og ligge i fred fra de som ikke bør inviteres inn. Det er selve grunnoppskriften vi driver å gjemme vekk, jeg forstår handlingen, men samfunnet rundt oss endres og vi må følge med. Mangt endres stadig forttere, mens vårt livssyn og våre livsverdier forhåpentligvis vil bli tatt vare på i fortsetningen. Vi må bare sørge for det. Samtidig virker de å være på tide å åpne opp for publikum. Far er klar over dette og gir her fra seg et bidrag i så måte.

Når man ser fortellingene komprimert som i denne oppgaven, gir det inntrykk av at slike som oss må leve i en mektig magisk verden. Min virkeligheten er tvert imot langt mere preget av dager som flyter rolig avsted. De store spirituelle hendelsene kommer ikke som et hverdagslig gjøremål. Det er ikke slik at hver natts drøm vil være like viktig, selv om man gjør sitt for å huske dem. Når det

gjelder drømmer kommer dessuten den største forskjellen mellom mor og far til syne. Mor var, som sagt, alltid opptatt av drømmer og tydinger. Hun ba meg alltid å tenke over hva nattens drøm hadde sagt. Far sier han ikke drømmer, bare av og til kan han ha mareritt. Når han får mareritt er det mennesker han traff på etter krigen, som han ser, slik de var. Mennesker som han så drept, syke eller døende. Disse drømmene vil han helst slippe. Han sier det gjør vondt å huske på disse folkene. Mor drømte også om hendelser som gjorde vondt. Døden viste seg for henne også, men hun ville nok helst beholde drømmene. Det er selvsagt store forskjeller på en som kun drømmer selvopplevde mareritt kontra en som drømmer allsidig, og har mareritt uten at de nødvendigvis er selvopplevde. Far prøvde alltid å hjelpe mor til å tyde drømmer, hvis hun delte dem med ham. Mammars drømmer ville ikke bare fortelle noe til henne selv, som oftest hadde de informasjon som var viktig for samtlige i hennes krets.

Denne oppgaven er også en fortelling. Det er en historie om et folkeslag som ikke tenker på å skille fenomen i større eller mindre verdi. Dette selv om samfunnet rundt veier og måler alt for å fastslå dets betydning. Et folkeslag som ser på det eksisterende, også det som er ikke fysisk, som noe med egenverdi. Ingen mennesker kan si at noe er større eller mindre enn noe annet når det gjelder livsformer. Vi er bare endel av noe vi ikke kjenner opphavet til. Vår oppfattelse består av umålbare fenomen, så å sette en verdi blir umulig. De fysisk ikke målbare fenomen sørger for å umuliggjøre hierarkisk system. Ingenting er konstant. Mennesket ei heller, siden våre kropper kan gå over til en annen funksjon i naturen. Ingen og ingenting forsvinner, det bare tar en annen form. Det finnes ikke muligheter til å bevise at disse hendelsene som folk forteller om virkelig skjer. At noe er «ikke fysisk» betyr at det samtidig blir «ikke logisk», jamfør vitenskapens overbevisning om at alt finnes i kontrollerbar form. Vi lever med en tro på at det ikke finnes begrensinger i verden. Våre fortellinger er ikke basert på «underbevissthet» som lever sitt eget liv inni våre hoder. Vi erfarer, det er en vesentlig forskjell på å erfare og å tenke seg at noe skjer. Erfaringer vi gjør oss er uavhengig tid og rom. I eksempler med døde er det slik at en død hjelper ikke kommer tilbake fra graven for å møte deg. Den døde eksisterer samtidig med deg. Noen ganger er situasjonen slik at levende mennesker opplever samhandling med en person/fenomen som «er» i en annen dimensjon. Våre fysiske kropper er likevel også viktig å vise respekt for. Man savner den fysiske relasjonen levende kan dele, og det sørges over en kjær død selv om vi vet at «vi møtes igjen». Selv etter døden vil våre tanker fortsetter å være, om enn i en annen form. Som far skrev til mor på gravsteinen hennes: Kjærligheten lever evig.

18. Dårlig varsel

Nå skal jeg forsøke å gjengi den direkte situasjonen som er hovedårsak til min innsikt i at helsevesenet trenger å kunne mer om vårt livssyn og våre verdier. Det er viktig for meg å kunne drøfte de «mangler» jeg selv har erfart som pasient i den norske psykiatrien. Det er slik at jeg opplevde tilbudet om hjelp som mangelfull dengang jeg var i en livssituasjon hvor trauma rammet nådeløst. Jeg har ikke rett til å utlevere andre sine opplevelser fra denne tiden. Jeg kan ikke utlevere mine levende barn og min mann sine opplevelser. Så jeg fortsetter derfor med å dele kun mine erfaringer og tanker fra denne delen av våre liv. Det betyr ikke at jeg hadde en verre eller mer omfattende rolle i hendelsen enn resten av familien. Denne teksten må heller ikke ses på som et «minneord» for vår døde sønn. Det vil ikke yte ham rettferdighet, hans liv var også mangesidig, han var viktig for mange og vi kan skrive romaner med ham i hovedrollen. Den desperate sorgen som hans død betød for oss som delte kjærlighet for ham, blir stemoderlig behandlet i en tekst som denne. Så, her må det leses nøye og forstås at kun noen deler av mine opplevelser, når vårt barn dør, blir reflektert over. Jeg kommer til å forsøke å «holde hodet kaldt» og være selektiv, etter beste evne. Jeg skal forsøke å ikke skrive meg fast i sjokket, og den ulidelige sorgen det er, når ens barn forlate livet. Likevel blir det nok ikke mulig å helt unngå at følelser bryter på og kommer til syne selv i en oppgave som dette.

Historien jeg skal gjenfortelle startet, som fortalt, med en ikke planlagt flytting. Jeg hadde altså bodd borte fra hjemkommunen størsteparten av mitt liv. Barndomshjemmet ble ikke besøkt særlig ofte under de årene, men ettersom jeg ble eldre begynte jeg å ønske å kunne reise hjem litt oftere. Det resulterte, som fortalt, i at jeg og min mann kjøpte et billig hus nær mitt barndomshjem. Den første gangen vi skulle gå over dørstokken til det gamle huset, kom mor for å «gå inn med meg». Hun sa noen ord når vi tråkket over dørstokken. Inne gikk vi til vedovnen, vi spyttet «phi ale bosta/ondt skal ikke smitte», og vi satte ild. Mens vi observerte de gryende flammene i ovnen sa mamma at jeg måtte huske den første drømmen i dette huset. Den ville si noe om hvilket liv vi ville få i boligen. Mamma hadde et ønske om at vi skulle komme for å leve i hjembygda. Hun tok ikke reservasjonen jeg hadde til etterretning og var synlig glad på våre vegner. Det var hennes bestemte formening at vi skulle komme for å bo fast i dette huset. Og slik ble det også. Vi bestemte oss for å gjøre et forsøk på å komme hjem. Da vi så gikk inn i huset første gang som eiere, spurte mamma hvordan jeg følte meg. Jeg sa vel noe sånt som at jeg var glad og litt overveldet av all plassen. Huset var stort i forhold til den lille trange leiligheten vi var vant med. Det var en berusende følelse, en

lykkelig forventning. Mamma sa ikke så mye mer. Hun tok ungene våre bort til dem slik at jeg og min mann kunne konsentrere oss om rydding og restaurering. Det var mye som måtte gjøres før huset kunne tas skikkelig i bruk. Den første natten vi overnattet var høsten 97, i oktober måned. Vi arbeidet lenge, det ble natt og stuptrette bestemte vi oss for å sove over første gang. Vi tok to madrasser og hev dem på stuegulvet, et par soveposer, så fikk vi berges. Jeg husker jeg frøs, men er man trett sovner man uansett. Jeg våknet av et rystende mareritt. Jeg kjente at det var iskaldt og reiste meg fra gulvet. I løpet av natten hadde vinden tatt en takplate. Det regnet og all vannet rant rett inn på stuen hvor vi lå. Jeg måtte vekke min slitne partner og gå i gang med å tette taket. Det var fortsatt mørkt, så vi hadde knapt sovet. Under arbeidet frøs jeg svært mye, hele kroppen skalv. I alt husrotet så jeg drømmen som hadde kommet til meg denne natten om igjen og om igjen. Jeg følte meg syk. Når taket var tett tente vi fyr i ovnen. Jeg fortalte ikke om drømmen til min mann, men jeg fikk ikke marerittet ut av kroppen og i mange dager følte jeg meg kald og syk. Vi fortsatte arbeidet, det var ikke tid til å klage akkurat nå. Min mann hadde fått arbeid i kommunen og vi måtte få boligen brukbart om ikke annet. Han og barna skulle flytte inn permanent, eller som en liten forsøksordning til å begynne med. Selv gikk jeg på studier i Tromsø og måtte pendle. Det var utrolig travelt og det gikk en tid før mor fikk anledning til å spørre om drømmen min, den aller første drømmen. Vi satt i stuen hos dem da hun spurte, jeg kjente at det var uhyggelig å huske marerittet. Jeg sa som det var:

Jeg drømte at jeg var i huset vårt, det var tomme rom og jeg bevegde meg opp under taket. Derfra kunne jeg se ned mot gulvet, jeg var liksom en fugl. Jeg kunne fly. Jeg fløy mot veggen hvor ytterdøren til uteboden er. Der kom jeg inn til et rom jeg ikke hadde sett før. Det var et pent, nytt rom. Mange planker sto mot veggen der inne. Jeg så meg selv sitte på gulvet. Jeg satt og snekret på noe. Jeg så «meg» i hvit overall, en slik som jeg har. Jeg bare ser på meg selv og den «jeg» som satt på gulvet kikket opp. Da så jeg ansiktet til en gal, håret var vilt og øynene forgrått. Jeg så at det var et kors jeg snekret på. Et nesten ferdig i hendene mine og reist mot veggen til venstre stod det mange planker. Jeg så ikke frisk ut mamma, jeg snekret kors.

Jeg husker at mamma ikke ville tolke, men hun spurte om det var ett eller flere ferdige kors. Hun så på meg og sa det ikke alltid ble som drømmen varslet. Hun sa også at jeg ikke skulle la drømmen plage meg. Jeg innstilte meg på å glemme, og tok imot noen ord jeg skulle lese hver eneste kveld før søvnen kom. Livet vårt fortsatte med all sin travelhet. Jeg gjennomførte en nervøs uforberedt eksamen (oppussingen tok all tid jeg burde brukt på å lese) ved Universitetet i Tromsø, men klarte å få nok formell kompetanse til å kunne arbeide i grunnskole. Jeg søkte og fikk (etter en del trøbbel) en jobb som lærer ved grunnskolen. I huset sørget vi for at barna fikk egne rom, og fortsatte

arbeidet med restaureringen samtidig som vi bodde i det. Det var en tid full av gjøremål, og som nevnt, dessverre også kamp for samisk rettferd. Når våre neste to barn var på vei bestemte vi oss for å bygge ut med noen soverom ekstra. Det tok sin tid, men når barn nummer fire kom hadde vi alle soverom i første etasje. Det var både betryggende og praktisk. Jeg drev mye med pynting her og der i huset. Det var vel nesten som en slags «redebygging» som foregikk. Livet var altså travelt og det ble ikke mye rom for å dvele over annet enn de fysiske gjøremål. Mens jeg styrte med «redebyggingen», som var mindre krevende arbeid enn restaureringen ellers hadde vært, begynte jeg å tenke på drømmen fra den første natten i huset. Drømmen var skremmende og jeg ville helst ikke huske, men den ble stadig mer en konstant repetisjon i minnet mitt. Etter utvidelsen på huset så jeg at et av rommene var uhyggelig likt det som jeg hadde vært i under drømmen. Fargene, plasseringen og formen var det samme. Det var ikke et godt minne fra den første natten i huset, så jeg overtalte den av barna våre som skulle bruke rommet om å velge en annen farge. Etter å ha malt følte det litt bedre, jeg kunne fortrenge den vonde drømmen.

Livet gikk så sin brokete gang. Lykken var vår. En stund var det ingen sorger, utenom det «hatere av og misjonærer i» samisk språk og kultur utvikling lagde. Under en tilstelning vinteren 1999, traff jeg på en av mors slektninger. Vedkommende går for å være en særdeles god forteller. Jeg ville hilse på, og tok kontakt. Slektingen spurte meg «hvem jeg var» og ble glad for å høre nytt om mor min. Mens vi samtalte merket jeg en viss uro. Jeg fikk spørsmål om hvor vi holdt til og svarte selvsagt med stolthet om huset vi hadde arbeidet så mye i. Det ble stille mellom oss, jeg undret meg, det var ikke en hyggelig stillhet. Brått sier personen at jeg ikke burde være her med familien. Jeg får et intenst blikk og denne beskjeden: «Du skal passe deg for «bahai čalbmi/det onde øyet», «pass dine». Det var skremmende, jeg ble oppskaket, og normalt ville jeg gått til mamma for å spørre etter råd. Det kunne jeg ikke nå. Mor hadde utviklet en alvorlig sykdom som preget henne stadig mer og raskt. Hun gikk fra å være en ressurs for oss alle, til å bli en som selv trengte hjelp. Jeg hadde egentlig ingen andre støttepersoner enn henne, så det var ingen å spørre til råds om advarselen. Ingen levende som jeg selv kunne kontakte. Jeg fikk ingen «besøk» av bestefar når jeg funderte på advarselen heller. Jeg tok ingen affære selv, jeg utførte ingen ritualer eller antydte til noen at jeg trengte hjelp. Jeg satt alene med tankene mine, det var ikke en klok ting å gjøre. Dette året starter vårt livs helvete.

Min lille familie blir rammet av alvorlig sykdom, den ene etter den andre ble utsatt. Hverdagen forandret karakter. Besøk til sykehus og leger ble stadig mer hyppig. Livet ble ikke som i de fleste småbarnsfamilier. Vi hadde glede, men også konstant press i forhold til sykdom og plager. Jeg begynte å be om at noen måtte finne hjelp til oss. Jeg utsatte også mamma for våre problemer, og ba henne om å ta kontakt med noen. Det betyr at jeg desperate søkte hjelp fra noen kloke i

lokalsamfunnet. Selv om mamma var syk og trengende selv, plagde jeg henne med mine behov. Jeg ba også legene om å finne riktig helsehjelp til mine. Ingenting så ut til å bli riktig, problemene ble bare verre og verre. Det var en vond og tung tid, over år ble ingenting bedre, tvert imot. Det virket som om vi alle skulle bli rammet av noe stadig mer krevende. Jeg var engstelig og måtte arbeide med meg selv for å klare å fungere normalt. Jeg var konstant redd. Drømmene mine ble sterkere underveis den tiden, jeg sov mindre, men drømte mer. Det var mareritt og marra. Marra er når noen kommer til deg mens du sover og prøver å trekke kroppen din ut av sengen. Marra vil ta deg med til dets sted. For å komme ut av marra må du kunne bevege på noe, men det er vanskelig fordi kroppen vil kjennes som stivnet. I en slik situasjon ble jeg konstant på vakt. Etter måneder og år med motgang ble stresset betydelig og jeg ble anspent og urolig. Vi forsøkte å gi et godt liv til ungene våre, men jeg vet det ikke lyktes på beste måte. Hele familien måtte gå igjennom for mye, og jeg beskyttet ikke ungene mine godt nok tidlig nok. Jeg må innrømme at jeg hadde hatt tanker om å ikke ta innover meg de advarsler som var gitt via drøm og mors slektning. Advarslene påpekte vel erfaringer en mor for enhver pris vil unngå å tro vil ramme ens barn. Etterhvert forstod jeg at det var ikke hadde vært klokt av meg. Jeg burde ha fokusert mer på disse to episodene langt tidligere. Jeg burde ha sørget for tettere kontakt med hjelpere fra vårt eget samfunn. Jeg burde ha gjort de ritualer jeg ble anbefalt å utføre straks «bahai čalbmi/det onde øyet» var nevnt. Vi trengte helsehjelpen legene bidro med, men man skal ikke kimse av tradisjonell kunnskap. Jeg forstod det kunne ha vært sterkere forsvar mot dette, om jeg hadde tatt grep tidligere, og bedt om råd fra lokal hjelpere.

I denne tiden kom bestefar ofte, han ga meg omsorg. Han varslet ingenting, men bare viste seg eller lot meg føle at han var nær. Det kunne være at jeg kjente duften hans, tobakk og kamferdrops. Eller han kunne komme i en drøm, bare være der og gi meg litt ro. Noen ganger sto han bare og så på meg, disse synene gav meg trøst. Hver gang han kom nær følte jeg at jeg ble styrket, han hjalp meg til å mobilisere krefter til å fortsette å klare all motgang. Stå i det og være til støtte for mine, tåle å se at de led. Det var vanskelig og mine krefter ble utladet. Jeg trengte all mulig «påfyll» for å klare utfordringene. Noen ganger ville følelsene ta overhånd. Den fortvilelsen det er å se barna dine lide vondt kan jeg ikke beskrive som annet enn ekstremt opprivende. Hjertet ditt dunker hardere og hardere. Til slutt vil det ut av brystet, det er smerten som river i hjerte. Det er synet av dine elskede barn, når de har det vondt, som river en foreldre i stykker. Det er når slikt skjer at en trenger hjelp, og jeg er evig takknemlig den støtten bestefar kom med. Jeg evner å være selvkritisk. Det er klart at den tradisjonelle hjelpen som vi burde hatt tidlig ble for lite involvert. Vi hadde leger og sykehus. Vi engasjerte alle vi kunne tenke oss å være vtil hjelp innen helsevesenet. Sjamaner/runere eller hjelpere fra lokalsamfunnet ble derimot skulset» bort.

19. Vår lille sønn dør

Våren 2006 hadde vi en periode hvor familien ble rammet av magesyke, det var i april og mai. Mange andre i bygda hadde det samme. Denne «sjauen» var svært smittsom. Mange barn i skole eller barnehage opplevde sykeperioder. Med oss var det slik at vi i utgangspunktet var slitne, alle sammen. Så en periode med utmattende mageproblemer ble tung å komme gjennom. Jeg var den eneste som ikke ble rammet. Jeg husker at tørkerommet konstant var så fylt med sengetøy og slikt at det var vanskelig å få tørket fort nok. Jeg mobiliserte alt jeg kunne under denne sykeperioden og var glad jeg holdt meg på beina. En måtte jo klare å stelle for barna. Det gav seg etterhvert og dagene ble mer rolige selv om de utfordringer vi ellers hadde fortsatte. Noen dager ut i mai måned dro jeg noen turer til Nordreisa, hvor vår eldste gikk på videregående. Det var for å hjelpe med rydding og vask av hybelen han skulle flytte ut av. Det var eksamen på gang for de unge. Store endringer i vente når eldste skulle flytte lengre fra oss, for å gå på videre skoler. En kveld kommer jeg hjem fra en slik tur og i det bilen min ruller inn i avkjøringen ser jeg bestefar stå litt til høyre for ytterdøren. Jeg så ham tydelig. Jeg stoppet og satt i bilen og så på ham. Bestefar holdt hodet sitt bøyd. Han knuget sine hender og skottet mot meg. Jeg kunne se av hele hans holdning at han var trist. Så gikk han bare sin vei. Han snudder seg halvveis mot meg og signaliserte sterkt at det er noe leit han tenkte på. Jeg gikk inn og fortalte min mann om synet. Mannen min sa alt er ok, barna hadde spist. De hadde vært ute og arbeidet i hagen hele dagen. Av tre ungene vi hadde hjemme, var det bare den yngste som ennå hadde litt løs mage og redusert matlyst. Jeg slo meg ikke til ro, det kjentes ut som om noe var galt. Under kveldsstellet synes alt likevel å være i orden. Den eldste skulle på skolen dagen etter. De to små måtte fortsatt få være hjemme en dag til siden magesjau perioden hadde vært heftig og yngste fortsatt ikke var helt bra. Min mann hadde en hjemmeeksamen akkurat den uken, så han satt og skrev mens jeg tok meg av ungene. Det var luksus at vi begge kunne være tilstede for ungene. Vanligvis måtte det bli bare en av oss om gangen som ble hjemme under sykdom. Om kvelden når alle var gått til ro ble det slik at jeg ikke klarte å sovne. Jeg hadde begge de to små i «storsengen» på min side, en bak ryggen og en mot magen. Begge sovnet og jeg kan kjenne duften fra dem når jeg setter meg og tenker tilbake. Elskede små, de aller fineste unger noen kan håpe å få var våre.

Den natten lå jeg en stund og ventet på søvnen, men uroen etter synet av bestefar kom over meg. Noe føltes å være galt. Jeg lurte meg ut av sengen for å ikke vekke barna og gikk inn på stuen. Der satt jeg til morgenkvisten når det ble tid for å stelle til skole. Yngste gutten vår var alltid først oppe av alle ungene. Så han var med meg når eldste jenta skulle vekkes for å rekke skolen. Morgenen gikk til vanlig stell. Den yngste ville sove mer, det var slettes ikke vanlig, men det var vel mageplagene som hadde slitt på ekstra. Lillegutt satt en stund på fanget mitt, det var noe vi alltid

tok oss tid til mens vi to var alene på morgenkvisten. Etterhvert ville jeg at han skulle spise litt, så vi gikk inn på kjøkkenet for å finne fram mat. Det er et vindu i kjøkkenkroken. Jeg er foran bordet tett inntil vinduet når jeg ser bestefar stå på plenen vår. Han stod på akkurat samme måte som kvelden før. Han knuget hendene sine og så sørgmodig ut. Jeg vet ikke om jeg snakker høyt til ham, men jeg tenker i hvertfall: «Hva vil du fortelle meg? Hva er det som er galt?». Bestefar ser mot meg mer inngående enn kvelden før, blikket hans gir meg gysninger. Jeg forstår der og da at det er noe som truer, og jeg forstår at det gjelder gutten vår. Det er gutten vår det dreier seg om, noe fælt vil skje med ham. I løpet av tiden jeg står der har Jonne gått inn på stuen og lagt seg på sofa der. Jeg ser til ham og spør om han hvordan han har det. Jeg husker alt han sa. Jeg går til mannen min og forteller om tankene mine og sier jeg tror vi må ringe lege. Han er enig og jeg husker heretter ikke alt som skjer, det ble et virvar, jeg ringer helsesenteret og deretter vakthavende lege. Jonne ligger på sofaen og sier han ikke vil ha lege. Av vakthavende får jeg beskjed om at det ikke er noe å stresse med. Mange har vært syke og en mor kan bli redd. Legen har visst fått irettesettelse av UNN for å sende barn med ordinær magesjau til sykehuset. De hadde annet å gjøre der enn å se til barn med omgangssyke. Slik husker jeg at kontakten med legen var. Jeg får tips om å gi banet søt drikke og ta det med ro. Senere om ettermiddagen kunne vi komme for å ta en helsesjekk på ungene. Jeg var forvirret, det var den yngste som ortsatt var syk, ikke Jonne. Likevel gir ikke følelsen av at det gjelder Jonne seg. Jeg kjente på meg at det er noe virkelig galt med gutten vår. Jonne la seg i sin egen seng. Nå viser det seg at han også har mageproblemer fortsatt. Min mann henter drikke og sjokolade til de små. Det skjedde noe med Jonne. Vi så at han ikke hadde det bra, noe var virkelig ikke bra. Nå vil jeg ikke vente mer. Jeg ber min mann ringe legen igjen, det må være mulig å få hjelp. Telefonen mellom dem varer for lenge. Jeg sitter ved sønnen vår og ser at han har det forferdelig. Jeg vet jeg var hysterisk, men jeg måtte bare rope etter hjelp fra denne legen. Noen må hjelpe gutten, dette er virkelig ikke riktig. Til slutt blir det slik at en ambulanse blir sendt til oss, min mann bærer gutten vår inn i ambulansen. Jonne har ikke skiftet fra soveklær og jeg husker at jeg rasker med en bukse og genser i en pose.

I ambulansen er det bare en sjåfør. Jeg sitter alene bak med Jonne. Han ser på meg og jeg ser på ham. Vi er sammen alene på tur til lege, vi to, legen kan hjelpe. Bare noen hundre meter fra huset kjenner jeg at alt forandrer seg, Jonne snakker til meg og kroppen hans ble unormal. Jeg ropte visst etter hjelp. Sjåføren kom, men vet ikke riktig hvordan han kom seg bak til oss. Jeg må legge hendene mine på brystet til min lille unge. Det er ikke liv i hjertet hans, jeg kan kjenne det. Det river i hele meg når jeg skal forsøke å dytte på kroppen hans. Det blir viftet med en maske over Jonne sitt ansiktet, det er en telefonsamtale mellom lege og sjåfør. Jeg husker at jeg så at han ikke kom til få hjelp. Jeg husker at hendene mine ikke var til noen nytte. Jeg vitnet lille ungen vår kjempe for livet. Jeg så at han gikk ut av kroppen sin. Jeg var unyttig, heller ingen andre var til

hjelp. Det kom en lege, det kom et ambulanshelikopter med en annen lege. Jeg vet ikke så mye annet enn at jeg hele tiden så Jonne kjempe hardt mot døden. Jonne er sterk og det kommer liv i hjertet hans igjen. Helikopteret tok ham raskeste vei til sykehuset i Tromsø. Jeg tror ikke jeg godtok det hjernen min visste, min sønn var så usedvanlig og jeg så det jeg ønsket å se. Jeg så det var liv i kroppen hans, et håp å holde fast ved.

Gutten vår er bare seks år, men han er kraftig bygd og sterk. Han klarte å slåss. Så fløy vi mot Tromsø. Jeg visste barnet mitt døende, men jeg nektet å forstå det. Jeg holdt på håpet, jeg tvang meg selv til å tro, fortsette å ha håp. Jeg kan ikke beskrive så mye det som siden skjedde. Det er bare sjokk, alt er intens smerte. Jeg ser bare ungen min, alt annet enn Jonne er tåkete. Jeg vet at alle mine samles på UNN. Legen som tar seg av oss der er «gäibmi/navnebror» til gutten vår, tilfeldigheter gjør at han er vikar på avdelingen. Vi kom akkurat denne dagen med Jonne til hans gäibmi/navnebror. Det går en tid, jeg vet ikke hvor lenge, så sier legen at det er på tide å la Jonne sin kropp gå til hvile. Han kobler sønnen vår fra respirator. Jonne sitter tett inntil meg på fanget mitt, vi holder hender. Jeg kjente at han strammet grepet om fingrene mine og en bølge slor over meg. Han lever! Jeg trodde han levde. Så hørte jeg det, noen sa det er vanlig. Det var bare kroppens reaksjon når alle hjelpeinstrumenter slås av. Siden lå vi sammen i en seng. Jeg både så og kjente at kroppen hans er gått inn i døden. Den smerten var ikke til å holde ut. Så kom noen for å ta ungen min fra meg. Vi blir sittende og vente et sted, fattige og hjelpesløse.

Det ligger en lapp på bordet hvor vi sitter, et av barna våre har skrevet «don lea jäpmät unna viellja/du er død lillebror». Jeg ser lappen og virkeligheten skyller inn over meg. Det er virkelighet dette. Inni meg ropte jeg på hjelp til Jonne, bestefar måtte komme. Det var grusomt, gutten må komme tilbake. Jeg tryglet, gi ham en ny sjanse, la meg gjøre alt riktig. La meg, vær så snill. Ingenting skjedde, bestefar kom ikke. Vi var selv bortkomne. Ungen vår døde, jeg kunne hjulpet ham, hadde jeg bare fått ham til kyndig hjelp tidsnok. På sykehuset står døden klar, i hvert rom er døden, overalt. Gutten vår blir obdusert, så kjøres han til et helsesenter hjemme. Siden er jeg tilbake på sykehuset med to av barna. Vi satt i noe de kaller isolat. Legene sier de ikke vet hva Jonne døde av. To av våre andre barn kunne ha det samme. Vi måtte være på UNN for sikkerhets skyld. Familien var spredt, min mann og ett barn i huset hjemme, Jonne på sykehjemmet og vi andre i Tromsø. Inni meg var tankene i karusell. Jeg vet ikke helt hva jeg tenkte, det var en forvirret situasjon. Når jeg kunne, gikk jeg for meg selv og ropte på hjelp. Ingen kom og ingen kunne gjøre noe. En lege sa at mine to jeg hadde igjen på UNN led av det samme som Jonne. Jeg fikk panikk da, jeg angrep visst denne personen. Noen har fortalt at jeg sprang på denne legen, ville rive ham i fillebiter.

Etter det husker jeg at vi fikk dra hjem, Jonne også. Så var vi samlet igjen. Jonne i sengen sin. Det kom mange til huset vårt, folk kom og gikk. Vi var visst aldri alene, aldri samlet bare vi. Jeg sitter likvake, han er død. Hendene mine er også døde. Det er like greit, de er ubrukelige. Når det var alle mest nødvendig forstod jeg ikke å gjøre noe riktig. Hendene mine burde ha reddet livet til gutten vår. Jeg burde tatt bilen og fraktet ungen til kyndig hjelp straks jeg forstod hva bestefar ville si. Barna våre led, smerten var ubeskrivelig. Jeg kunne ingenting gjøre. Jeg skal aldri mer kunne glede meg over livet, kjenne duften av ungene og føle at jeg svever av lykke. En kommer alltid til å ikke være tilstede slik mer. De andre tre ungene har fått for mye å bære. Bør jeg gav dem, jeg har aldri mer rett til å gledes over dem heller. Jeg følte meg uverdig.

Det ble begravelse, et av barna skriver dikt til lillebrors gravstein. Folk fra lokalsamfunnet og mange andre viste sin respekt for Jonne. Det kom mange kort og blomster. I kirken var det et blomsterhav og mange, mange, som ville ta et siste farvel med gutten vår. Det var overraskende for oss, jeg var redd vi ville bli alene. Vi hadde vært det like lenge som vi hadde bodd i bygda. Bare noen få var våre bekjente. Det ble en verdig avslutning for Jonne sitt liv på jorden. Det er rørende å tenke tilbake på. Vi har spart på alle kort. Det er i slike stunder forskjellen mellom å bo langt fra dine, eller mellom dem, kommer til syne. Hadde vi bodd på et fremmed sted, ville det ikke blitt slike mengder med sørgende tilstede. Hele tiden siden vi kom hjem fra sykehuset hadde det vært folk i huset vårt. Folk fra helsesektoren, besøkende, vi vet ikke hvem og hva. Det var forståelig, men likevel etterhvert ble det stressende. Vi burde hatt mere tid til våre egne barn, til å sitte sammen med Jonne. Til å snakke litt alene. Fastlegen min blir redningsplanke hjemme, han kommer for å hjelpe. Når han kom gikk alle andre. Også en fra barnepsykiatrien kom, han kjente jeg til fra jobben. Han var som fastlegen, en hjelper. Jeg snakket om min skyld til flere fra helsevesenet, men ingen ville høre på meg. De sa det ikke ville vært til nytte om jeg tok ungen i bilen og kjørte til lege med ham. Han kunne ikke hjelpes så de. Det tror jeg ikke på. De visste ikke hva gutten vår døde av. De kunne derfor heller ikke vite hva som ville reddet livet hans.

Tankene mine ble ikke godtatt. Så jeg tenkte det var best å ikke si noe mer. De kunne ikke se det fra min side. De kunne ikke forstå hva bestefar er, det var best å la helsefolkene i fred. Etter begravelsen klarer jeg stort sett ingenting. Hendene mine sluttet å fungere. Jeg måtte mobilisere krefter for å få dem til å utøve de mest prekære arbeidsoppgaver i hjemmet. Vi hadde mange turer til sykehus og leger. Samme som før Jonne forlot livet og i tillegg disse som var på grunn av tapet. Følelser for livet var totalt forandret, men ikke kravene. Kravene er alltid de samme. Jeg kunne ikke gjøre noe riktig, alt jeg prøver å bidra med ble feil. Bestefar kom inn i en drøm, han bare viste seg sammen med Jonne. Da skjønnte jeg hvorfor han ikke svarte på ropene mine. Han tar vare på ungen min. Jeg kan ikke få besøk av ham mere, hans tid går til Jonne nå. Jeg må stå på egne bein og ta

imot det som er blitt meg tildel. Det var og er en trøst at Jonne har bestefar hos seg i dødsriket. Vissheten om min egen utilstrekkelighet gjør mer og mer vondt. Gutten vår skulle ikke dø. Han kjempet så hardt for livet. Jeg var unyttig hjelper, totalt. Jeg begynte å tenke at mine bidrag videre, heller ikke ville bli til nytte for noen overhode mer. Hvorfor reagerte jeg ikke riktig på bestefars veiledning? Det ble ikke lett å fortsette livet etter en slik opplevelse. En mor som meg er ikke mye tuss. Jeg forsøkte, men tror ikke barna fikk det de trengte i denne tiden.

20. Helsevesenet

Etter dødsfallet kom kriseteam fort på banen, vi hadde besøk av folk fra helsetaten hjemme og fikk tilbud om støtte på «Psykiatrisk Klinikk i Nordreisa». Jeg tror nok at det var min fastlege sin fortjeneste at så skjedde. Jeg har snakket med andre som har opplevd liknende tap som ikke føler at de ble ivaretatt på samme måte. Slik forstår jeg at vi var heldige, og selvsagt er jeg takknemlig for det. Vi hadde noen som brydde seg og ville prøve å hjelpe. Det var også en trygghets følelse knyttet til det at barna kunne fanges opp av kyndige om det skulle bli nødvendig. Jeg skal, på tross av disse gode menneskene, presentere et par negative opplevelser jeg hadde som pasient med behov for psykiatrisk behandling. Men jeg bør først understreke at det, som nevnt tidligere, var spesielt to fra helse som jeg hadde full tillit til også når det gjaldt å bli forstått kulturelt. Den ene arbeidet med barn innen «Barn og Unge Psykiatrisk» (BUP). Ham hadde jeg ikke spesiell personlig kontakt med, men han var tydelig kjent med vår kulturelle bakgrunn og behov. Min fastlege var den neste med god forståelse for våre behov, men han kunne ikke hjelpe meg videre mentalt på et indre plan. De utfordringer jeg hadde psykisk kunne ikke han som var allmennlege ivareta. Likevel ble han en støtteperson også slik, det var fordi han så tydelig brydde seg. Det er til hjelp bare det, for den som er i slik vanskelig situasjon som vår.

På klinikken hadde jeg min egen psykolog å snakke med på tomannshånd, så det var en jeg kunne være fortrolig med. Det var jeg også. Min psykolog var vennlig og omtenksum, men jeg forstod at dette med mine oppfatninger av tradisjonell kulturell art ikke var noe han kunne gi respons på. Likevel var han til god hjelp for meg, han ga meg rom for å være i ro. Noen ganger kan det være nok å bare få sitte med en som vil deg vel, bare kjenne på den tryggheten kan være til hjelp. Vedrørende de syn jeg hadde før Jonne døde kunne min psykolog ikke se det slik jeg gjorde. Jeg vet at han leste om samisk kulturelle og forsøkte å forstå meg. Jeg så at han strevde og valgte å ikke plage ham for mye med disse tankene som jeg hadde. Min psykolog gjorde som jeg regner med at de fleste behandlere innen et slikt system ville gjort. Han konsentrerte seg for mye om at jeg ikke

måtte ha skyldfølelse. Det var umulig for meg. Alle jeg traff på i helsevesenet sa det samme. De sa at det ikke ville hjulpet om Jonne kom tidlig til lege og at mine handlinger under den kritiske tiden for gutten vår var riktig. For meg ble det bare trøstens ord. Så for å slippe å debattere dette, som de likevel ikke kunne forstå, valgte jeg å tie om mine vanskeligste følelser. Mine leger hjalp oss til å kunne fortsette et noenlunde normalt liv på andre områder. Det var de som sørget for at jeg hadde en inntekt den første tiden som det var umulig for meg å være i undervisning. Det var de som hjalp oss når det viste seg at vi ikke klarte å innfri forventninger til daglige gjøremål. Det var de som ga oss medisiner når søvn var umulig å få på normal måte, og ellers den hjelpen de kunne gi. Det var til dem vi gikk når obduksjonsrapporten forelå. Hverken jeg eller min mann klarte å lese dette skrevet, det var for tøft å forstå hva de hadde gjort med kroppen til barnet vårt. Likevel trengte vi å vite hva han døde av. Min psykolog leste den for meg og forklarte hva som stod der. Senere ble det min fastlege som forklarte hva som stod i den for min mann. Det er viktig for meg at den som leser dette forstår at jeg er disse to evig takknemlig.

Likevel er det andre i samme system som jeg ikke takker. Det var slik at familieterapien kommer inn i bildet i tilfeller som vår. Vi voksne, og de barna som ville, skulle få hovedoppfølging i forhold til tapet av sønn og bror fra et team som arbeidet med familieterapi. Det var her jeg traff på folk som jeg fikk mistillit til. Det var en som syntes det var svært flott at vi kom fra samisk område. En «Kåfjording», mente hun, hadde den oppfatning at ingen fikk mer enn de klarte å bære. Dette mennesket, med kompetanse til å arbeide med traumatiserte pasienter forstod seg på samer. Hun mente altså at sjøsamer var genetisk bygd slik at motgang i livet, uansett byrde, ikke ville være til skade psykisk. Vel, jeg er ikke et slikt menneske, ei heller kjenner jeg noen som er slik. Jeg vet om mange samer som har blitt mentalt syke, fordi de fikk for store byrder. Dette var intet annet enn å sette et særdeles sterkt press på oss. Vi burde tåle uansett hva. Kanskje vi bare skulle riste det av og fortsette livet som ingenting. Jeg blir fortsatt sint når jeg tenker på denne episoden. Den gang ble jeg nedtrykt, men nå blir jeg sint. Dette mennesket kunne jeg overhode ikke samarbeide med. Det ble til at jeg sa minst mulig mens vedkommende var tilstede. Det var skremmende å skulle si noe, «gudene vet» hvordan hun ville tolke det. Viste jeg tegn på svakhet kunne det for henne bety at jeg var særdeles alvorlig syk. Samer tåler alt, ikke sant? Så eventuelle svakheter ville si mye om mine karakterbrist. Det var nok best å ikke la mine følelser komme til syne. Tolkningen av tankene mine kunne blitt vurdert som ekstremt emosjonelle til same å være. Visst var jeg oppdratt til «å tåle», til «å være sterk», til «å ta ansvar for meg selv», men som tidligere sagt er det grenser for hvor mye en kan ta av motgang.

I en annen setting under denne terapi formen, som ble gitt oss, var jeg invitert til å delta i et opplegg hvor en fagperson brukte kunst for å invitere til drøfting av egen livssituasjon. Opplegget var slik at

«pasienten» (i dette tilfellet meg) skulle lage et maleri og via det skulle egen livssituasjon komme til uttrykk og kunne samtales om. Jeg er selv en som har hatt interesse for kunst og handverk hele mitt liv. Jeg har også endel formell kompetanse til å undervise i kunst og samisk duodji. Så dette kunne jeg forstå og synes om. Med mine hender som ikke ville fungere, tenkte jeg at det å male kunne bli vanskelig også. Jeg ville være nødt til å presse meg selv for å klare å skape det denne personen ba om. Uansett gikk jeg for å delta, jeg gjorde stort sett alt jeg ble bedt om i perioden. Terapeuten ba meg male et livstre. Jeg gjorde så godt jeg kunne, det ble en furu med sterke lange røtter, slik treet har i naturen. Det var nok ikke særlig godt et maleri, men jeg gjennomførte den praktiske oppgaven og kjente meg utslitt når jeg kunne stoppe. Hendene mine var til plage, de ville bare «sove». Under neste seanse hvor jeg skulle legge fram betydningen dette treet hadde for min livsforståelse fokuserte jeg på røttene. Jeg er av «Forra slekt», forra betyr furu og er kallenavn på etterkommere av bestefar Erik. Jeg ville si noe om at mine røtter og min kulturelle bakgrunn var sterk og betød mye for hvordan jeg opplevde livssituasjonen. Jo sterkere røttene er, jo større sjanse har treet for å overleve. Det likte ikke terapeuten, vedkommende var mer opptatt av greinene som kroket seg mot lyset. Det ble tolket slik at jeg var en grein som ville opp i lyset. Jeg hadde livsglede og lyst til å være positiv. Min familie var også representert med egne greiner. Her må jeg bare si som vi gjør på vår dialekt, «voi hearra siivni» som betyr «herren velsigne deg» på ironisk måte. Samtalen gikk fullstendig i lås, vedkommende hadde ingen forutsetninger for å kunne imøtekomme mitt ønske om tema. Jeg ble taus. Etter dette var jeg sliten og oppgitt. Jeg var enda mer redd for at mine forskjelligheter fra disse helsearbeiderne skulle gjøre oss vondt. Jeg begynte å tenke på at disse menneskene sikkert så på meg som merkelig, og at de kunne komme til å ta mine mindreårige barn fra hjemmet vårt. Jeg ble overveldet av en tanke om at de ville «veie meg», og finne meg «for lett» til å være mor. Fra da kjente jeg en sterk angst for flere av disse menneskene. De forstod meg tydeligvis ikke, og vår måte å tenke på var antakelig å regne som tegn på mental «sykdom». I hjemkommunen vår visste jeg dessuten at det var flere som fortsatt hadde agg i siden til meg hovedsaklig på grunn av mine samepolitiske holdninger. Jeg hadde hørt noen av dem kalle meg «gal», og også fått høre av venner, at min person ble sjikanert av disse «haterne». Dette, sammen med forskjelligheten som jeg så mellom meg og ansatte på klinikken gjorde angsten tett og krevende. «Den norske gruppen folk» var så annerledes enn «mine», farlig annerledes.

Problemer ved min kulturelle bakgrunn og den oppfatning som hjelpere i helsesystemet ga inntrykk av, satte meg under umenneskelig press. Tankene om at det var best å ikke røpe noe av mine dypeste tanker skapte, som sagt, angst. Jeg hadde nok av redsel å forholde meg til. Jeg hadde mistet et barn brått, og fysisk kjent, med egne hender, at livet forsvant fra mitt barns kropp. Å bli misforstått i terapi med ansatte i helsevesenet ble en belastning jeg skulle vært foruten. Min familie sin situasjon var krevende. Nå hadde vi ikke bare alvorlig sykdom å ivareta, vi hadde også dyp sorg.

Jeg følte at storsamfunnets mulighet til å yte hjelp ikke kunne imøtekomme livsforståelsen som vår kultur har tradisjon for. Den sjøsamiske kulturen er høyst levende. Det ble slik at våre spesifikke kulturelle tenkemåter ikke samsvarte med den gjengse oppfatning av verden som psykiatrien baserer seg på. Jeg mener å ha opplevd en kollisjon mellom mine forklaringsmodeller og verdier, kontra psykiatriens grunnleggende ideer. Det syntes ikke mulig å oppnå reell hjelp til de psykiske plager som jeg hadde via helsevesenet. Når livet buttet mot som verst, vet jeg at mine hjelpere i storsamfunnet ikke kunne forstå meg. Jeg var ikke i stand til selv å forklare disse tradisjoner som vi er oppvokst med. Jeg hadde nok med å overleve, nok med å prøve å være mest mulig tilstede for min familie. Det var også slik at det syn som enkeltpersoner hadde om samisk, som når «ingen får mer enn de tåler» ble uttalt, bidro det til at mine egne fordommer når det gjelder «de andre» ble bekreftet. Det gjorde altså at jeg, om mulig, fikk ennå mindre tillit til dem.

Det er når livet er virkelig vanskelig at søken etter individuell trygghet, for å bli i stand til å fortolke livserfaringer, oppstår på ramme alvor. Den trengende har håp om å forstå hendelsen slik at livet kan bli så godt som mulig igjen. For å klare det må den trengende bli ivaretatt med forståelse og innsikt i kulturell egenart. Jeg trengte noen som kunne hjelpe meg til å reflektere over de syn jeg hadde da barnet vårt døde. Noen som forstod at jeg hadde skyld. Som ville hjelpe meg til å be om tilgivelse for denne ugjerningen som det var, å ikke ta grep straks forvarsel kom. Jeg hadde ingen nytte av de som fokuserte på at jeg ikke var skyldig. Jeg vet jeg er det. Jeg har også blitt konfrontert med det at jeg burde anklage helsevesenet som ikke tok imot barnet mitt tidsnok. Som også sendte en som ikke kunne hjelpe når det stod om livet. Det er bare slik at før jeg eventuelt kan anklage andre må jeg bli ferdig med min egen skyld. Deres skyld vil heller ikke frata meg min egen. Uansett hvor mange som burde gjort ting annerledes den dagen gutten vår gikk bort, blir min tafatthet ikke borte. En lege sa til meg at «selv ikke en mor kan rå over døden», det er nok sant. Den «røde dame/døden» kommer når hun vil, men døden hadde ikke inntruffet da jeg fikk beskjeden fra bestefar. Han varslet at døden var på vei. Jeg reagerte ikke riktig. Det bør enhver mor gjøre for sitt barn. Det er et tungt ansvar å bære, all den tid jeg mislyktes i å forsvare vår lille sønn. Han skulle ikke dø, han kjempet for livet og det ble gitt forvarsel.

Underveis i denne tiden oppsøkte jeg lokale hjelpere også. Eller jeg vet noen ble kontakter for meg. Jeg visste at de kunne spille den viktigste rollen når det kommer til psykisk lindring. Det viste seg å bli vanskelig å få etablert kontakt med tradisjonell hjelper. Det er ganske enkelt slik at uken er 24/7. Det statlige systemet vi måtte delta i tok ikke hensyn til tiden. Jeg burde hatt mye tid tilgjengelig, i søken etter tradisjonell helbred, men det hadde jeg ikke. Det er vanskelig å få til en kontakt med god progresjon samtidig som de statlige hjelpeorganisasjonen skulle utføres med oss tilstede. Noen netter ble tatt til hjelp, men også her var det begrensinger. Som småbarns mor hadde jeg plikter å

ivareta, disse skulle skje etter samfunnets «klokkeslett». Det var viktig å stå opp tidlig slik at barna fikk stell. I den situasjonen som vi befant oss, våget jeg ikke å vise tendenser til å «gå utenfor rammene». Jeg var, som sagt, redd for å bli betraktet som dårlig mor og forsøkte å gjøre praktiske ting «etter boka». Som grunnskolelærer er jeg velkjent med hva som da kreves. Etter en tid forlot dessverre min psykolog jobben. Tilbudet etter ham var å delta i samtalegruppe med andre sørgende. Det kunne jeg ikke, jeg kunne ikke finne på å åpne meg i en slik samling og risikere ytterligere press på grunn av min tankegang. Jeg slet og led for mye til å kunne ta imot mer uvitenhet fra noen. Det fikk være nok at psykiatrien hadde gitt meg negative utfordringer, i en tid hvor trauma gjorde meg ekstremt sårbar. Etter det var det bare min fastlege, som atter en gang ble mitt anker innen helsevesenet.

21. Mine behov og samfunnets «støtte»

For å overleve trengte jeg hjelp fra offentlige institusjoner og dets ansatte. Men i enda høyere grad trengte jeg hjelp av «mine egne» som kunne imøtekomme meg i min virkelighet. Problemet var bare, som forklart, at samfunnet tok så mye av mine krefter og min tid. Så mye at det ble lite igjen til den personlige støtten som egentlig kunne hjelpet meg til å akseptere mine feil. Kunne noen hjelpe meg til å «komme gjennom» egenforakten som var et resultat av mine dårlige valg etter at bestefar varslet meg. Jeg kunne ikke gå til min mor og be henne skaffe meg hjelp. Hun var selv i dyp sorg over barnebarnet og i tillegg syk. Jeg var fortvilet og mine dårlige valg, den gang det gjaldt som mest, terroriserte meg om natten når jeg var for meg selv. Jeg ble hjemsøkt av minnet om Jonne sin død, om igjen og om igjen. Jeg fikk mental juling og jeg fortjente det. Jeg var alene med tankene mine. Ingen jeg visste om var i stand til å komme meg i møte med mine behov. Jeg hadde ropt på bestefar og fått se ham igjen. Han kunne ikke komme mer, jeg var klar over det. Etter ham hadde jeg ikke andre, så hva skulle jeg gjøre? Alene slet jeg tungt, hver våkne minutt jeg hadde for meg selv var et våkent mareritt. Min manglende evne til å beherske ansvaret for å skaffe hjelp til Jonne er tortur å tenke på. Savnet etter sønnen vår avtar ikke, det er en total uoverkommelig sorg å miste et barn. Man kan ikke få hjelp i forhold til sorg. Sjokk og savn blir en evig del av livet ditt når det verst tenkelig har skjedd. Det er overveldene. Det jeg håpet på var å finne støtte til å leve med sjokket, sorgen og savnet. Og også leve med det at jeg ikke var istand til å reagere riktig når jeg så at bestefar advarte meg. Jeg håpet at noen kunne hjelpe meg med den tunge børa det er å bære slikt. Jeg følte meg som årsaken til at barnet vårt ikke fikk tidsnok hjelp. Jeg trengte noen som også kunne se det, og hjelpe meg til å leve med den kjensgjerningen.

En kollega av meg kom til oss en dag. Hun hadde med seg et bilde som hun hadde malt den morgenen da Jonne døde. Det var tilfeldig malt uten at hun visste noe om hva som skjedde med barnet vårt. I bildet kan man lese alt, det viser døden komme, ta et av våre barn ved hånden og la det andre barnet stå igjen. Denne kollegaen av meg er kjent for sine evner, hun har noe ikke alle er forunt. Av henne fikk jeg et bilde, men også noe mer. Hun gav meg en bønn som en finsk sjaman hadde sendt til meg. Disse ordene skulle jeg lese hver dag, de ville etterhvert gi meg mere ro og la meg akseptere mine egne gjerninger, eller mangel på gjerninger. Denne sjamanen hadde hatt en drøm om det som skjedde med vår sønn. Når han kontaktet min kollega var jeg i en situasjon hvor jeg «bønnet» om hjelp, jeg ba intenst så ofte jeg kunne. Det var ikke i min tro at et annet menneske skulle være den som kom meg til unnsetning, men når det skjedde tok jeg i takknemlighet imot. Jeg tok imot og leser ordene ennå, de blir antakelig en del av meg resten av mitt liv. Bønnen gir meg ro. Som nevnt var det slik at huset vårt var konstant fullt av folk etter at Jonne forlot livet. Selv når han lå på rommet sitt gikk det folk ut og inn av hjemmet vårt. Det er slik i dette lokalmiljøet, folk forventer at dørene skal stå åpne. Slike hendelser angår de fleste i ekstern familie, slekt, venner og bekjente. Selv noen fremmede kom. Jeg har sagt at det var en verdighet i det å oppleve at så mange ville følge vår lillegutt til graven. Lokalmiljøet sine særegenheter er både til det gode og det motsatte. For meg ble det en ekstra belastning å lytte til mange som ville fortelle om sine erfaringer som kunne likne vår. I disse fortellingene var det, med alle unntatt av to (hvor ene ikke hadde samme kulturelle bakgrunn og andre antakelig ikke følte seg skyldig), slik at de fikk forvarsel om farlig sykdom/ulykke som ville ramme deres. De handlet riktig i situasjonene og var istand til å forhindre alvorlig utfall på hendelsene. Det var salt i sårene mine. Smerten jeg bar på ble matet gang på gang. Jeg følte meg stadig mindre verdig min rolle som mor. Jeg fortalte til noen om mine opplevelser og min maktløshet, de som fikk vite ble tause. Jeg tror de syntes synd på meg, og kanskje noen også så ned på meg. Jeg fikk høre at det var spekulert i at barna mine hadde vært syke over lengre tid uten at jeg hadde gjort noe for å hjelpe dem. Det gikk en fortelling på bygda hvor det ble sagt at Jonne hadde hatt sykdom som jeg ikke tok på alvor. At jeg ikke tok ham til lege selv om han så svært dårlig i uker før dødsfallet. Det var ikke sant. Vi hadde vært på helsesenteret med barna da magesjauen gikk. Helsepersonalet sa det ville gå over, alle har slikt av og til. Som firebarns foreldre hadde vi selvsagt vært igjennom slike perioder før, omgangssyke er ikke uvanlig. Jonne så heller ikke syk ut. Selv etter døden så han ut som han var. En sterk, vakker og sunn gutt. Det gjorde meg vanvittig å bli mistrodd for å nærmest ønske mine egne barn død. Jeg ble nesten forskrudd. Selv om obduksjonsrapporten ikke støttet en slik antakelse, gikk slarvingen rett inn i hjertet mitt som en rusten kniv. Det ble slik at når disse samme personene ville vite hva som stod i rapporten valgte vi å ikke offentliggjøre den. Vi valgte at alle våre barn skulle bli voksne nok til å vurdere dette sammen med oss foreldre før noen (uansett hvem de var) fikk vite noe. Det var ikke fordi vi fryktet reaksjonen deres, men fordi vi følte at de ikke hadde noe med dette å gjøre. De som forsøkte

å skade oss ytterligere var ikke verdig å bli informert. Det var vårt barn, det var vår grusomme sorg og min skyldfølelse.

I tillegg til bønner som jeg fikk var det ulike ritualer som jeg kunne utføre. Jeg hadde, som fortalt, problemer med å bruke hendene mine, det var en plage som ikke ennå har forlatt meg helt. Etterhvert fikk jeg gjennomført ulike ritualer. Det var ikke ofte jeg hadde tid for meg selv, så progresjonen var langsom. Sykdommer i familien var stadig krevende og det var mange omsorgsoppgaver å utføre. Nå var jeg på vakt, alle eventuelle forvarsler skulle aldri mer bli avventet av meg. Kunne jeg, så skulle jeg reagere. Når jeg hadde muligheter gikk jeg til kirkegården for å sitte ved graven. Det var et sted som var forlatt på kveldstid, så jeg kunne være alene med tankene mine. Det ble ikke så lenge at det var mulig. Etter noen turer begynte det å komme en bil opp til kirkegården (dette var gjerne nattestid). Den ble plassert slik at lysene kom rett mot stedet hvor jeg satt, ved Jonne sin grav. Det begynte også å skje hærverk på graven. Steiner som vi hadde satt til pynt, steiner Jonne selv hadde plukket, forsvant. Ting ble flyttet på eller slengt bort. Noen ganger ble blomster revet opp. Å gjøre slikt på en grav er absolutt tabu. Den som utførte hærverket måtte hate oss sterkt, men antakelig også være av en annen kultur enn vår. Jeg har problemer med å tro det kunne være en av våre, vi vet at dårlige handlinger vil slå tilbake på en selv. Særlig vil det være en sterk sanksjon om noen av oss skulle bryte et slikt tabu som å gjøre ufred på en grav. Det er total mangel på respekt. En gang vi foreldre hadde pyntet fint tok vi et av barna med for å tenne lys dagen etter. Når vi kom var det noen som hadde revet opp alle planter med røtter, avskårne blomster og potteplanter lå i en haug utenfor steinen. Ungen vår fikk sjokk av synet. Jeg husker vi løy og sa det måtte ha vært en hund som hadde gått løs på kirkegården og gjort ugagn på akkurat Jonne sin grav (ingen andre var rørt). Etter det kunne jeg ikke la graven stå, det ble en panikkartet oppfølging. Mine turer for å sitte i tanker ble erstattet med en følelse av å måtte passe på. Det er ikke tvil, noen hadde «bahá čalbmi/ondt øye» på oss. Også det måtte jeg gripe fatt i og forsøke å få fjerne. Jeg var så sliten, men jeg hadde ingen valg. Familien min måtte jeg beskytte. Jeg hadde ikke akkurat klart å skjerme ungene mine godt nok. Jeg skulle gjøre alt som stod i min makt for å bedre situasjonen vår, men jeg visste ikke hvordan man kunne fjerne ondt. Jeg hadde aldri fått opplæring i slikt. Så det jeg gjorde først var å fortelle om hendelsene til folk jeg trodde kunne finne hjelp, eller som kunne spre dette videre slik at mulige hjelpere kunne ta tak i problemene våre. Det ble slutt på hærverket når ordene ble spredd. Nå er det lenge siden noe stygt har skjedd på graven. I tillegg til «å spre ordet» gjorde jeg noe annet. Jeg gikk inn i en verden jeg ikke kan gjengi. Det var min egen mentale kraft jeg brukte. En av de gangene jeg satt og var i denne verden kom en ravn flyvende. Den satte seg på en busk ikke langt fra meg, slik satt den til jeg følte at jeg kunne gå. Når jeg var på tur vekk fløy den en liten runde og forsvant så mot skogen. Ravnen har jeg sett mange ganger siden. Det er igjen fred til å sitte ved vår sønns grav.

22. Hjelpere kommer uventet

Når livet mitt ble endret forlot bestefar livet mitt, han var ikke lengre tilstede på den måten som jeg hadde hatt ham hele livet. Det gjorde at jeg følte meg svært alene. Det var vanskelig, men når han viste meg at tiden gikk til Jonne ble jeg lettet. Det ble riktig og jeg følte det var godt å tenke på at barnet mitt var sammen med gode mennesker i døden. Han var ikke alene. Jeg hadde vært svært heldig livet igjennom. Selv om mye hadde brutt meg ned og gjort meg vondt hadde jeg en som hele tiden ville meg vel, og som kom til meg når jeg trengte det som mest. At noen andre enn bestefar skulle være tilstede i mitt liv vurderte jeg aldri. Det måtte jeg etterhvert gjøre. Det skjedde noen hendelser ved hjemmet vårt, som kunne tyde på at noen andre fra dødsriket, er tilstede. Det var altså slik at vi hadde for mye folk vandrende i hjemmet. Vi ble slitne og hadde behov for å være alene med barna. Om det var slike behov som resulterte i følgende fortelling vet jeg ikke, men jeg har forstått at det finnes langt mer «mellom himmel og jord» enn hva selv en troende som jeg kan forstå. Jeg kan fortelle følgende:

I et tilfelle forteller en yngre slektning at han og kona skulle ta en tur innom oss. De kom til avkjøringen og der ser de en eldre, mager mann, stå og se mot dem. Han har noe intenst over seg, og paret føler at «dette er merkelig». Mannen ser på dem på en måte som resulterer i at de ikke tør å gå ut av bilen, de snur og drar hjem igjen. Det samme skjer med en fra min familie, også han snur og drar. Den eldre mannen signaliserer uten ord at «her er du ikke velkommen». Den neste som tar kontakt og forteller om den samme mannen er feieren. Han kom for å gjøre sitt arbeid, huset var stille og det så ut som om ingen var hjemme. Det var det, men vi lå alle og sov. Stigen var satt klar og feieren går opp på det første lille taket. Når han kommer til et lite vindu, som han ikke har sett på huset før, stopper han. Han blir nysgjerrig på hva det er slags vindu, hva er innenfor. Han stopper og bøyer seg for å lure inn. Så får han en underlig følelse, han reiser seg og snur seg mot avkjøringen. Det er noe der føler han. Og det var det. En eldre mann står og stirrer mot feieren. Mannen har plassert seg like ved bilen som feieren bruker, og blikket er intenst. Feieren tør ikke gå videre på taket, han kommer seg ned og når han går mot bilen ser han ingen. Han føler panikk mens han kommer seg bort fra huset vårt. Senere ber han om å få komme til feiing mens vi er tilstede.

Jeg forteller far om disse hendelsene og spør om han kan tenke seg hvem dette er. Jeg sier at jeg ikke tror mannen er en som lever. Dette er nok en «hjelper» som står og ser til at vi ikke forstyrres for mye, det tror jeg. Far vrir seg litt ved spørsmålet, jeg ser at han ikke har det komfortabelt. Etter en stund sier han at:

Ja, jeg vet han er der. Jeg har selv møtt ham. Det var en av de gangene jeg skulle spasere opp til dere. Når jeg kommer inn på den delen av veien som er deres private så ser jeg at det kommer en kar. Han er ikke stor, jeg prøver å se hvem det er. Jeg regner med det er kjentfolk siden han går akkurat der. Han kommer nærmere meg og jeg kjenner at noe ikke er rett. Når han passerer meg snur han ansiktet bort mens han går forbi. Jeg som ser så dårlig stoppet for å se bedre. Jeg snur meg etter ham, men da er han borte. Hvem det er, det vet jeg ikke, men han er ikke ordentlig (det sier man ofte om døde som besøker levende). Så noen er det som går der, men det er ikke farlig. Han passer bare på. Jeg fikk gå forbi han, han stoppet ikke meg, men jeg fikk ikke se ansiktet hans.

For meg er det en lettelse å høre om denne mannen, det er fint at vi har noen som ser til oss. Den redselen som noen føler når de ser ham er med mening, de skal ikke forstyrre når han står og «vokter». Jeg lurer på om jeg selv kan ha sett ham en gang tidligere. Det var mens jeg rev en peis som ikke fungerte inne på stuen. Stuen ble bygd på 1970 tallet og peisen var svært plasskrevende. Jeg hadde lenge «mast» på mannen min om at vi skulle ta den bort og få større stue, den var jo også ubrukelig. En dag som jeg er alene hjemme starter jeg å rive denne peisen, det var ikke planlagt, men jeg var i riktig humør til å arbeide hardt. Jeg rev teglstein og hev dem i en trillebår. Når den var full trillet jeg gjennom gangen og tømte båra utenfor. Mens dette pågikk kom en skikkelse flere ganger til syne like ved stueinngangen. Han hadde en genser med «lusemønster» og sto bare og tittet. Han var slank og opp i alder, men ikke direkte gammel. Jeg ble ikke redd, men det var en ukomfortabel opplevelse. En av de gangene jeg var på tur ut med trillebåra stod han på en måte i veien. Jeg så ikke på ham, men sa: «Gå herfra. Forstyrr meg ikke.» Etter det lot han meg i fred og viste seg ikke mer. Når jeg spurte mor om denne personen, sa hun at det kunne være en av de som hadde vært med på å lage stua og peisen. I huset vårt står det vers, bønner og visdomsord på gammel bjelkelag. Vi har sett det mens vi restaurerte, noen har skrevet på byggets reisverk med vakker skrift. Far fortalte at det var nok fordi det materialet som huset er bygd på (huset er satt opp etter krigen og det sies at noe materiale er fra et bygg som stod i Finnmark et sted) hadde «noe med seg». De ordene som er skrevet er ment å skulle holde ondt borte fra huset, ondt som kan ha fulgt med materialet. Det sies at man kan få se noen med sterk forbindelse til det dette gjelder om man endrer på gamle ting. Det er en avdød med tilknytning. Den som hadde et forhold til det som endres på kan vise seg, noen ganger går ikke slike møter særlig bra. For vår del foregikk alt, som sagt, rolig. Jeg håper det fortsetter slik og at mannen nå er vår hjelper.

23. Fortsettelse følger

Jeg har prøvd å forstå det samspillet, eller mangelen på samspill, som blir til mellom den norske psykiatrien og den samiske pasienten. I dagens samfunn er det helsevesenets oppgave å stille som formidlere av hjelp når noe tragisk skjer, eller noen virkelig er i nød. Tradisjonelt har vårt lokalsamfunn løst mange hjelpeoppgaver innad i familien. Denne tradisjonen kom i rask endring sammen med behovet for lønnet arbeid. Folk kan ikke ta seg fri fra jobb for å hjelpe en «bror eller søster som sliter». De trengende må gå til en offentlig lege og få henvisning til riktig hjelpeinstitusjon, bli gitt nødvendig sykemelding og mer. Familien kan ikke stille opp slik som i tidligere tider. Det jeg har villet vise er at behandling må ivareta den enkelte pasient sin kulturelle bakgrunn og livsforståelse. En same som rammes av livskrise bør ikke få tilleggs utfordringer fordi ens bakgrunn ikke passer for psykiatriens diagnose system og behandlingstilbud. I det samiske samfunnet finnes det tradisjonelle hjelpere som kan følge den enkelte til lindring. Den kompetansen som disse kan gi bør implementeres i behandlingen. Det er tydelig et problem for statens terapeuter å gi den nødvendige hjelpen til slike som meg. For en som meg har, som forklart, det seg slik at døden ikke egentlig eksisterer i den forstand som allmennheten synes å mene. En kropp kan sove og gå tilbake i naturen, men den såkalte «sjelen» forblir sammen med levende på ulike måter. Sorg og savn rammer den som mister en av sine, men det er knyttet til det fysiske liv man kunne hatt sammen. Så det er ikke slik at vi ikke sørger og savner. Vi gjør det, men savnet og sorgen regnes for å en gang skulle bli slukket siden døden rammer oss alle. Strevet blir sikkert mye lik for ethvert menneske i alle folkegrupper. Man må bearbeide sorgen, orke å leve videre, veien til å klare nettopp det kan derimot være ulik kulturelt. Slik jeg tenker er alt en del av naturen, alt sirkulerer og ingen energi slutter å «flyte». Denne energiens egenskap bestemmes av dets form, og vi som lever kan bruke våre sanser for å kommunisere med «liv» som eksisterer på ulike arenaer. Ulike, men dog i et samspill med den verden vi levende ser.

Noen av oss kan kommunisere mer og på annen måte enn den store hop. Slike mennesker blir som tidlige nevnt flere ganger, sett på som noaide, helbredere, spåmenn/-koner, kloke. Folket vil oppsøke dem for å be om støtte eller råd når livet krever det. Disse mennesker sine evner til å hjelpe burde bli tilbudt oss via helsevesenet. Jeg strevde tungt for å finne noen som kunne hjelpe meg på tradisjonell måte. Tiden, ble som sagt, knapp. Det var nesten umulig å ta de grep som var nødvendig for å få den støtten en fra samme kultur som meg hadde kunne bidratt med. Jeg ble skadelidende på flere måter. Psykiatrisk hjelp dekket ikke mine egentlige behov. Den tradisjonelle hjelpen ble fraværende siden jeg ikke maktet å søke opp riktige personer som kunne ha gitt meg støtte til å leve med egen skyldfølelse. Det synes mest riktig for meg å ha et system der samiske hjelpere deler tiden psykiatrien skal bruke på pasienten. Slik blir den enkelte sin reise for å bli «friskest» mulig, ikke

«gående på tomgang». For det er slik jeg oppfattet mye av tiden jeg brukte i helsevesenet. Lange perioder holdt jeg bevisst informasjon om mine tanker skjult. Det var å kaste bort verdifull tid til ingen nytte.

Jonne sin død var direkte årsak til at kommunens ambulansetjenesten senere ble forbedret. Folk som satt med muligheten til å endre det dårlige tilbudet vi hadde tok grep. Ingen lege tilstede, og kun en sjåfør som ikke nødvendigvis kunne særlig mye skjer ikke mer. Nå har kommunen en egen ambulans stasjon med flere ansatte. En lege følger alltid ved akuttbehov. Min fastlege sa at det var Jonne sin fortjeneste at mange kan bli reddet tidsnok. Jeg er glad for det. Nå håper jeg at det norske helsevesenet skal ivareta samisk helsebehov før noen (flere?) dør i systemet. Jeg er spesielt opptatt av hvordan livskriser kan utløse et behov for hjelp som burde bli, men ikke blir, ivaretatt av staten. Forskjelligheten ligger egentlig bare i at vi tror mennesker kan ha iboende krefter som de bruker for å hjelpe, varsle eller også pine. Slike er ikke bare mennesker, de kan også være døde, dyr eller ånder. Mange fra vår folkegruppe tror på en Gud etter streng kristen tradisjon og forneker seg det samiske, men står likevel med en fot i det lokalkulturelle for å klare seg gjennom livskriser.

I mitt tilfelle er det slik at jeg ikke kan gjenfortelle i detaljer, hva som etterhvert ble min redning for å takle livet etter Jonne sin grusomme død. Jeg kan ikke fordi mine handlinger var sterkt personlig. Ikke mange kan forstå hvorfor og hvordan man kan tenke og handle som jeg gjorde. Jeg var stort sett alene med mine byrder. Det var som sagt en sjaman inne i bildet, men jeg fikk ikke hjelp av noen kloke i lokal samfunnet. Jeg søkte hjelp fra andre dimensjoner, og måtte selv finne ut hvordan jeg kunne gjøre det. Det var utmattende prøvelser, alene må man være i slike stunder hvor en skal gå inn i en annen sfære. Tiden til å bearbeide slikt var begrenset og noen ganger ble jeg nesten forrykt av presset. Det resulterte i at jeg en gang, i raseri over å ikke strekke til, reverserte noen av de ritualer jeg hadde gjort for å få fred fra «bahã čalbmi». Hvis jeg skulle bli diagnostisert med noen form for mental sykdom måtte det bli dengang, etter mitt skjønn. I fortvilelse over alt barn og mann skulle gå igjennom skrek jeg i raseri «at ondt skal bare komme». Jeg ville ha en ende på alt. Seigpiningen måtte ta slutt, jeg ville ta imot det onde hadde å komme med. Adressen var meg selv. Merkelig nok ble det helt stille etter disse handlingene, «guardo/frambringe ondt» skjedde ikke. Spiren til ondt råtnet og ble borte. Jeg håper for alltid.

24. Avslutning

I denne oppgaven er det presentert flere og ulike historier. Våre fortellinger er erfaringer og formidler det kulturelle verdensbildet og livsforståelse som vi har. Dette er ikke en oppskrift på samisk tenkning generelt. Det vil være mange ulikheter mellom samiske grupperinger. Hovedsaken i oppgaven er lagt frem mener jeg. Jeg har forsøkt å vise eksempler på at mine verdier kolliderte med helsevesenets oppfatning om hvordan helbred skal og kan oppnås. Jeg har rett nok ikke hatt et undersøkende blikk på norsk psykiatrisk system og adferd, men jeg har gitt eksempler fra lokale informanter og selvopplevde situasjoner. Selv om jeg ikke har tatt med særlig mange hendelser (noe må holdes tilbake av hensyn på resten av familien) kan de gitte beskrivelser illustrere hva vi samer kan utsettes for, når vi hjelpeløse er i hendene på helsearbeidere etter en alvorlig traumatisk opplevelse. Jeg lever i en verden som er full av det mange kaller «overtro». Jeg har kontakt med det som ses på som «overnaturlige vesener», og jeg er stolt av det. Den eneste tryggheten i mitt liv har vært mine muligheter i egen kulturell kontekst. Drømmetyding er spesielt viktig for meg, og jeg skal gjengi en av de mest viktige drømmer jeg har hatt. Det ønsker jeg å gjøre fordi denne drømmen har sterke bånd til det tema som oppgaven handler om.

Når jeg ennå bare var ungdom hadde jeg en lang og krevende drøm. Jeg fortalte den, slik jeg pleide, til min mor og hun sa: «Fortell ingen om denne drømmen før det har gått mange år. Mer enn syv år, vent til du er voksen helst. Glem ikke det du opplevde for det er slik ditt liv vil bli. Fortell bare til noen du stoler på, du vil selv forstå når.» Min mor er død nå og jeg er snart i mitt femtiende år. Mamma fikk aldri høre hele min drøm, men hun visste hvem jeg var sammen med og hvor. I drømmen er jeg på vei et sted i hjembygda sammen med en eldre mann, jeg fikk vite hans navn av min mor. Han var en klok «runar» som døde før jeg ble født, han ble respektert vidt for sine evner til å helbrede, spå, veilede, og det var sagt han «kunne mer». Drømmen er full av hendelser som oppstår mens vi to først spaserer langs bygdeveien, hele tiden snakker han til meg. Han snakker samisk, språket som jeg ikke kan selv, likevel forstår jeg alt han sier. I drømmen, før den etter lang vandring ender, blir jeg oppfordret til å springe tilbake. Alene skal jeg løpe, langt og så fort jeg bare kan, samme vei som vi kom. Det er det jeg gjør nå, jeg løper tilbake mot noe jeg ikke vet hva er. Mitt hjerte slår hardt og melkesyre jager i kroppen, hele mitt sinn er påvirket av anstrengelsen. Jeg vet ikke hvor jeg skal, jeg vet bare at jeg må forte meg dit. På veien et sted står «sjamanen» og ser etter meg, han holder armen sin strakt frem i den retning som jeg løper.

Mitt liv har ikke vært lett, jeg har hatt tunge og vonde opplevelser. I denne teksten har jeg sagt noe om hverdagen, slik den framstår i dag. Jeg har viklet hemmeligheter ut av innpakninger og forsøkt å «vrenge» fram sannheten for mine egne øyne, slik at andre kan få ta del i dem. Jeg har tvunget meg selv til å forstå, hva jeg tror «andre» ikke kan se og må lære å akseptere. Dog har jeg arbeidet med oppgaven samtidig som jeg har fortsatt å «løpe». Det skal bare her påpekes igjen det tidligere nevnte: «Jeg er styrket på flere måter etter å ha vært med på studiet som denne oppgaven skal avslutte.» Styrket i forhold til å våge å fortelle om våre sannheter kulturelt. Likevel er jeg full av redsel når jeg tenker på å gi dette fra meg, men «en «sjaman» har vist vei og jeg «løper» altså alt jeg makter. Jeg tenker på en kjær onkel som døde for få år siden. Siste gang vi møttes strøk han meg over hodet og i ansiktet før han sa: «Vør ikke å tenke så mye. Det hjelper ikke, gjør det du ser du må. Ikke vør å tenk så mye.» Jeg forsøker å følge hans råd. Jeg gir denne oppgaven, full av kulturelle «hemmeligheter» til allmennheten. Jeg gjør det fordi jeg vet «mitt folk» trenger å bli imøtekommet med både tradisjonell hjelp og skolemedisin når sykdom og nød rammer. Det bør være mulig å skape et system hvor vi kan ivaretas helhetlig i norsk helsevesen. Skal slikt kunne utvikles må vi som eier livsforståelse og verdensbilde, ulikt den allmenne norske, være i stand til å formidle hva det er snakk om. Jeg mener det er rett å bryte tabu og informere om våre behov nå. Det har vært riktig å «holde vårt skjult». Vi har tross alt klart å holde fast ved vår trosform på tross av sterkt press fra storsamfunnet. Det er ganske sikkert fordi vi holdt oss for oss selv, en tid det var nødvendig. Nå er vår verden og våre etterkommere en del av «det moderne livet» som krever ny måte å formidle lokalkulturell kunnskap på. Vi må akseptere at vår verden må inkluderes i samfunnets systemer, det må skapes samhandling og gjensidig respekt. Gjennom mer åpent å invitere til å forstå vår verden, kan vi stille større forventninger til å bli forstått og akseptert.

Denne oppgaven ble nok noe usammenhengende og rar. Delvis skyldes det at jeg har spesielt slitt mye med erkjennelsen om at teksten skal publiseres. Det har også vært vanskelig å være objektiv i forhold til egen erfaring, og mine nærmeste sine fortellinger. Verre smerte enn det å miste sitt barn finnes ikke. Det er sårbart å fortelle om gutten vår, smertelig å dele en slik erfaring. Det er virkelig tungt å skulle fullføre å dele denne oppgaven som beskriver livets vondeste opplevelse. Og samtidig forrette vår tro og livsforståelse åpent. Jeg vet at jeg altfor ofte tenker for mye, og tyranniserer meg selv. Sorg og redsel sitter i sjela. I denne oppgaven har jeg altså forsøkt å beskrive alt jeg ser og hører, mens jeg løper så fort og langt jeg bare klarer. Oppgaven er nærmest som en tvangshandling. Jeg vil egentlig ikke, jeg klarer egentlig ikke, men jeg må komme i mål. Samtaler som er gjengitt i teksten kan nok også oppfattes som springende og uklar for «uinnsvidde», men det er slik vi fra min folkegruppe kommuniserer. Ting organiseres ikke, en samtale avsluttes ikke før alt er sagt. Slikt kan ta tid, skal man forstå hva fortellingene vil formidle må en være tilgjengelig fram til en avslutning bare skjer. Det kan gjerne bli uendelig lenge. I verste fall er denne oppgaven blitt kun en

navlebeskuende bekjennelse. I beste fall bidrar jeg med en nærmere forståelse, som kan bli en liten bit i arbeidet med tilretteleggelse for samisk befolkning sine behov i psykiatren. Jeg skal stoppe dette arbeidet nå, men jeg løper fortsatt.

***

LITTERATUR

Pensum gjennom masterstudiet «Kultur og Profesjon».

Bjørklund, Ivar: *Fjordfolket i Kvænangen*, Universitetetforlaget, 1985

Gaup, Ailo: *Inn i naturen*. Tre bjørner forlag 2007

Gaup, Ailo: *Sjamansonen*. Tre bjørner forlag 2005

Høgmo, Asle: *Sjøsamisk fornorskning og revitalisering* i «Hvor går Nord-Norge?», Orkana 2011

Hætta, Odd Mathis: «*Samene. Nordkalottens urfolk*», Cappelen Damm, 2002

Jensen, Eivind B.: *Fra fornorskingspolitikk mot kulturelt mangfold*. Nordkalott-Forlaget 1991

Myrhaug, May-Lisbeth: *I modergudinnens fotspor*. Pax Forlag A/S. Oslo 1997

Nergård, Jens-Ivar: *Den levende erfaring*. Cappelen Forlag, Oslo 2006

Nergård, Jens-Ivar: *Det skjulte Nord-Norge*. Ad Notam Gyldendal 1994

Pollan, Brita: *For djevelen er alt mulig*. Høyskoleforlaget 2007

Skårderud/Haugsgjerd /Stänicke: *Psykiatriboken*. Gyldendal Norsk Forlag 2007

Turi, Johan/Turi, Per: *Samene og noaidikunsten/Såmit ja noaidevuohta*. Tre bjørner forlag 2014

Wadel, Cato: *Feltarbeid i egen kultur*. SEEK A/S, Flekkefjord 1991

